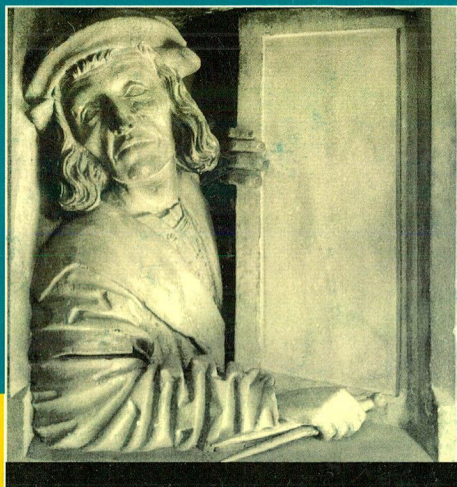

híd

irodalom **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2005
1. szám
január

híd

Irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934

LXIX. évfolyam

2005. 1. szám

J a n u á r

Főszerkesztő:

Gerold László

(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia

(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János

Böndör Pál

Harkai Vass Éva

Jung Károly

Ózer Ágnes

Toldi Éva

Utasi Csaba

Vickó Árpád

Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Fedőlap:

ifj. Sebestyén Imre

Tartalom

BÖNDÖR Pál: Löwenbräu (vers)	3
2002 Gyermekké tettek (vers)	4
2002 Izigrashe me (vers, Ivana RISTOV fordítása)	4
*	
BÁNYAI János: Önéletrajzi esszé a „másik” Európáról (Cs. Szabó László az európai műveltség színpadain) (tanulmány)	5
*	
LOVAS Ildikó: Kijárat az Adriára, avagy James Bond Bácskában Kecske-hegy. P. azt mondja: jól van (regényrészlet)	14
EGYED Emese: Víz és visszhang (vers) 1. Sibi canit? (A felirat) ■ 2. Tovább ■ 3. Utóirat	29
SPIRÓ György: Fogság (regényrészlet)	32
DANYI Zoltán: Fejezetek (kispróza) Valamire jó lesz ■ Bogdán Bogdánovics felolvas ■ Home, sweet home	38
ĆIRJANIĆ, Gordana: A puertói ház (regényrészlet, OROVEC Krisztina fordítása)	41
FARAGÓ Kornélia: Az idegen emlékek háza (Gordana ĆIRJANIĆ: Kuća u Puertu) (tanulmány)	49
*	
DEBRECZENI Attila: „Egy nádas házba szorult cosmopolita” (Csokonai halálának 200. évfordulójára) (tanulmány)	54
VIRÁG Zoltán: A köztes terek tanulságos emlékezete (Szenteleky Kornél pályájáról) (tanulmány)	59
HÁSZ-FEHÉR Katalin: Az anekdota anekdotikus működése Mikszáth prózájában (tanulmány)	67
*	
GEROLD László: „Nem éppen nagy, de célszerű épületecske” (tanulmány)	81
NÁNAY István: Színészek, rendezők (Pesti színházi levél)	94

KRITIKA

KÖNYV

- HARKAI VASS Éva: Finom torzítások (Böndör Pál: *Kóros elváltozások*) 102
TOLDI Éva: Van-e hálás utókor? (Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I-III.*) 106
PISZÁR Ágnes: „A távolságot mint üveggolyót . . .” (Nagy Abonyi Árpád: *Tükörcselek*) 110

SZÍNHÁZ

- GEROLD László: Hol és/vagy hová? (Görgey Gábor: *Komámasszony, hol a stukker?*) 112

JEGYZET

- BORDÁS Győző: Radioaktív-e Kosztolányi? 114

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 117

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László. - 1. évf., 1. sz. (1934) - 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945) - . - Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéllalat, 1934-1940 ; 1945-. - 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD - irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. - 2005. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu - Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. - Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. - Előfizethető a 160-15290-87-es zsírósámmra (Delta Banka AD Beograd. Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. - Előfizetési díj 2005-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR - Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken.

- YU ISSN 0350-9079

Löwenbräu

Vagy vagy - vagy nem vagy.

S ha igen: Hogy hogy vagy hogy
jön az most ide?

Hogy: Vagy? Vagy: Hogy vagy?

A címkén az oroszlán?

Vagy egyáltalán?

Mint e pohár sör:

Vagy vagy... Vagy voltál
darab ideig.

S ha ma vagy: Holnap

is még lehetsz. Hogy hogy?

Ahogy vagy. Vagy nem.

2004. december 5.

2002

Gyermekké tettek

Ez elment
ez meghalt
ez kivándorolt
ez melankolikus lett
ez az iciri-piciri
- csúf idők tanúja -
ez az iciri-piciri
aki a múlt század
első felében született
ez az iciri-piciri meg...
nem is tudom.
Egy iciri-picirit meghalt
szegénykém
egy iciri-picirit kivándorolt
a maflája
még a melankóliája is
csak egy iciri-piciri:
arra szalad amerre a nyulacska

Izиграše me

Jedan je otišao,
drugi je preminuo,
treći se odselio,
četvrti se rastužio,
a mali malecki,
- svedok ružnih vremena -
taj mali malecki
koji se rodio
na početku prošlog veka,
taj mali malecki je...
ma, ne znam dalje.
Ovaj malecki malo je preminuo
jadničak moj,
Ovaj malecki malo je emigrirao
moje blesavko
čak i melanholija njegova
tako mala malecka
tamo-amo kao zečić trčkara.

Önéletrajzi esszé a „másik” Európáról

Cs. Szabó László az európai műveltség színpadain

Amikor harmincöt év után Cs. Szabó Lászlónak újra könyve jelenhetett meg Magyarországon, a válogatott esszéket tartalmazó *Alkalom*, majd az elbeszéléseket egybegyűjtő *Közel s távol*, Lengyel Balázs megjegyezte, hogy a Cs. Szabó „történetet előlről kezdve kell elmondani”, hiszen egyre kevesebben éltek már azok közül, akik ismerhették a harmincas és negyvenes években Cs. Szabót, aztán voltak évek, amikor a nevét sem volt szabad kiejteni, hát még leírni. Lengyel Balázs el is mondja a történet elejét, hogy „volt a harmincas évek irodalmában egy jelentékeny tehetségű nemzedék, amelyet »esszéíró nemzedék«-nek is nevezünk”, holott legtöbbjük az esszé mellett az elbeszélés és líra műfaját is művelte. Lengyel Balázs Illyés Gyula, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós, Németh László, Illés Endre nevét említi. És még azt is megjegyzi, hogy maga Cs. Szabó az *Alkalom* előszavában hangoztatja, „hogy ő nem esszéista, hanem egyszerűen író” - „(amiben igaza van)”, teszi hozzá Lengyel Balázs, majd eme „igaza van”-ra mit sem adva mindvégig az esszéíróról beszél. Közben javaslatot tesz a „portréfestő esszé” műfajnévvel Cs. Szabó esszéírásának közelebbi meghatározására.

Az *Alkalom* rövid recenziójában Béládi Miklós is az esszéről meg az esszéíróról szól, nem is említi Cs. Szabónak az „esszéista” elnevezéssel szembeni fenntartását. Azt írja Béládi, majdnem irigykedve, s ezért majdnem ironikusan, hogy Cs. Szabó, miközben se írásai, se könyvei Magyarországon harmincöt éven át nem jelenhettek meg, „európai páholyban ült”, olyan könyveket forgathatott, olyan tárlatokat látogathatott, és olyan rendezéseket nézhetett meg Európa színpadain, amelyeknek legfeljebb a hí-

re juthatott el Magyarországra. S valóban, az *Alkalom* esszéi erről az „európai páholyról” szólnak. Cs. Szabó a belépőt ebbe a páholyba nem életrajzának azzal a fordulópontjával váltotta meg, amikor 1949-ben Rómából nem tért vissza Magyarországra, hanem korai munkáival, a harmincas évekkkel, majd a negyvenesekkel is, azzal, hogy valóban „egy jelentékeny tehetségű nemzedék”-hez tartozott, az „esszéíró nemzedék”-hez, amely éppen a műveltség útján szerzett érvényt önmagának és irodalmának is. Az olvasottság és a műveltség volt az ára az „európai páholy”-ba érvényes belépőnek. Cs. Szabó, ahogyan Béládi írta, „a történelemmel kötött kényszerházasság”-ot 1949-ben, minek folytán a nyugati magyar irodalom szellemi irányítójának szerepe hárult rá. Ezt a szerepet tette „nemessé és naggyá”, ám „tekintélyéért nem politikai nyilatkozatok, hanem a stílus, a nyelv tisztasága és értékes művek kezeskedtek”, vagyis e cseppet sem egyszerű szerep vállalásának és betöltésének éppúgy a műveltség volt a feltétele, mint az „európai páholy”-nak az ára. A Cs. Szabó-történet eleje tehát, Lengyel Balázs szavára hallgatva, a harmincas és negyvenes években kereshető és található is meg, amikor még volt és együtt is volt az „esszéíró nemzedék”, az itt-ott „hétfősök”-nek mondott asztaltársaság, nem az emigráció kezdetének éveiben. Sohasem nyílt volna meg az európai kultúra páholya a száműzött kopogtatására, ha nem előzte volna meg a kezdet, a korai tájékozódás Európában, ahová – nem nehéz feltételezni – az erdélyi, a kolozsvári gyerekkor élményvilága irányította, mert – Márai Sándortól tudjuk – „a gyerekkor mítosza hatalmasabb, mint a világ gonosz erői”. A gyerekkor mítosza minden történet eleje. Az iskolázottság, az olvasottság, a műveltség eleje tehát.

Ennek a műveltségnek a rétegeit írta le Poszler György *Illúzió és értelem* címen az „esszéista” nemzedék portréjához készült vázlatában. Cs. Szabó portréjának egyik rétege Poszler megállapítása szerint is „az erdélyi hagyomány”: „A német kultúrán túli Európával a szellemi vérkeringés hajszáleirein át tartó félig protestáns, félig független kishaza tradíciója.” Erre az „alaprétegre” épül az „aktuális második réteg”: „A tradicionálisan művelt és korszerűen tájékozott esszéista háromteteles hitvallása. Hűség a modern magyar irodalmi klasszicitáshoz, hűség Latin-Európa szelleméhez és hűség a kelet-európai népek történeti hivatásához.” Poszler részletezi is ennek a szerinte egyetlen tételnek három vetületét: „Amennyiben a modern magyar irodalmi klasszicitás az Európával történelmi szinkronba jutott magyar szellem klasszicitása. Ennek régi tradíciója a horatiusi-vergiliusi régi latinitás, új tradíciója a baudelaire-i-verlaine-i új latinitás, Latin-Európa történelmileg megkettőzött, de önmagát folytató hagyománya. A magyarságnak mint kis népnek a hivatása pedig nem lehet egyéb, mint a latin-európai kulturális klasszicitás vagy klasszikus kulturáltság új értelmezésének megkerülése.”

Ebből a műveltségi alapból építkezett Cs. Szabó László, ez határozza meg esszéírását, de ugyanez épül be szépirodalmi munkáiba, elbeszéléseibe, hangjátékaiba, verseibe is. Származtatható belőle hivatástudata is, az, amit Poszler az „esszé etizálódásának” nevez, és aminek közvetlen köze van az életrajz fordulópontjaihoz, mindenekelőtt az 1949-ben vállalt sorsfordulathoz. Poszler György szerint „Halásznak és Szerbnek megcsinálja sorsát a történelem. Cs. Szabó megcsinálja sorsát a történelemben. Pályáját nem lezárja a halál, hanem módosítja az önkéntes száműzetés”. Lengyel Balázs figyelt fel arra, hogy a harmincas években, amikor Cs. Szabó, nemzedékével együtt, Babits köpönyegében, de Babitscsal állandóan polemikus párbeszédet folytatott, már készült az „önkéntes száműzetés”-re. Zárójelben, vagyis majdnem a Cs. Szabó-írás kontextusán kívül mondja el Lengyel Balázs, hogy „(A számkivetettség problémavilága eredendőbben, mélyebben fészkel Cs. Szabóban, mintsem gondoljuk: még a harmincas évekből való a *Levelek a száműzetésből* című kötete, az említett prominens hazai szerep idejéből, s felfoghatjuk úgy is, mint döbbenetes megérzését a későbbieknek, sorsának, amely akkoriban még rejtve volt.)” A többrétegű, de egyetlen tételbe fogható műveltség, ennek hagyományalapja, valamint az esszéforma „etizálódása”, ezzel együtt a minden prófétaasztól mentes, rejtélyes és aligha argumentálható jövőbe látás a harmincas években készítette fel érzelmileg, de az értelem szintjén is Cs. Szabót arra, hogy „megcsinálja sorsát a történelemben”. Olyan alapos volt ez a mindenekelőtt kulturális felkészültség, hogy az önkéntes száműzetés nem okozott törést Cs. Szabó esszéíró és irodalmi munkásságában, ám az „európai páholy”, ezt is szem előtt kell tartani, az elhagyott otthonra, a távolra került erdélyi hagyományra, a száműzetésbe magával vitt műveltségre és kulturális tapasztalatra meg emlékezetre, a klasszikus modernség magyar irodalmi megvalósulásaira, nem utolsósorban saját nemzedékére is a korábitól eltérő, nem mindig kritikus, sokszor inkább nosztalgikus rálátást biztosított, miként az európai kultúra sokszínű térképének éppen aktuális változásaira és történéseire.

Cs. Szabót nem fenyegette, ahogyan a nemzedékéhez tartozó és ugyanabban az időben szintén az önkéntes száműzetést választó Márai Sándort sem fenyegette sem a kultúra-, sem a nyelvváltás veszélye. Mindkettőjüket, de nyilván másokat is, éppen a politika és a történelem által kikezdetlen műveltségi alap tartotta meg mind a magyar kultúra és irodalom, mind a magyar nyelv változatlan feszültségű vonzaskörében. Poszler György az Illúzió és értelemben Halász Gábor, Szerb Antal és Cs. Szabó, a három „esszéista” portréját rajzolta meg a harmincas és a negyvenes években. Halász és Szerb sorsa a halállal zárul, Cs. Szabóé a száműzetéssel. Poszler nem is követi Cs. Szabó életének és művének későbbi

alakulását. A három „esszéista” közül Poszler szerint „Cs. Szabó a legcsillogóbb és legkönnyedebb. A legcsillogóbb, mert mindent tud, és csupa érzelem, és amit tud és érez, mind ott vibrál-villog írásai felületén. És legkönnyedebb, mert gondolat és mondat, érzelem és nyelvi fordulat között nála a legrövidebb az út, legkevesebb a vívódás és áttétel.” Majd így folytatja: Cs. Szabó „mindent megérez, ami sorskérdés, és mindenre reagál. De nem sorsszinten, nem lassan-nehezen, de gyorsan-könnyen, önmagát nem kompromittálva-felelőssé téve, ám eloldozva-felmentve reagál. Egyáltalán nem felelőtlen, hanem nagyon gyors”. Poszler György portrét fest, Lengyel Balázs szavával „portréfestő esszét” ír az esszéíró nemzedék három sorsáról. A forma megengedi az éles szembeállítás, hiszen éles vonalakkal dolgozik, de ezek a vonalak mintha kevésbé erőteljesen rajzolnák Cs. Szabó portréját, mint amilyen akár a Szerbé, akár a Halászé. Cs. Szabó gyorsasága a felületen, a közvetlenül, az időszerűn tartja a gondolatot és a szellemet, de az írást is, mind a megírás, mind a megformált szöveg értelmében. Egyformán könnyen hálózta be a megismert múlt narratíváit és a jelen történéseit, nem másol át és nem alkot fogalmakat, képeket rajzol, arcképeket fest, történeteket mond, hangulatokat ír le és idéz meg. Az emlékezetre épít, módszere a felidézés, nem a felkutatás. Még akkor sem kutat, amikor kedvenc olasz festőiről szól, a késő reneszánsz és a barokk művészetéről, akkor sem, amikor Mikes Kelemen sorsába mélyed. A múltból, az emlékezetből a jelenben megjelenőt emeli ki, a művészetből és irodalomból a szóval és megírással jelenvalóvá tehető. Mindazt tehát, ami élménnyé vált a nyelv közvetítésével. A csillogó és könnyed beszédmóddal elérhető. Az esszét az elképzelés felé közelíti, miközben bizonyossá teszi, hogy a beszédmóddal, a stílussal megrajzolt kép, a megfestett hangulat tudáson, nem pedig beleérzésen alapul. Cs. Szabó stílusán lehet elérni azt a fordulópontot, amikor a biztonságos tudás, a műveltségi alap, a nyelvi önbizalom megnyilvánulása nyomán felismerhetővé válik az esszének a szépirodalomtól nemhogy idegenkedő, hanem éppenséggel arra építő műfaja. Cs. Szabó esszéiben szinte mindig „elbeszél”, ahogyan elbeszélését viszont az esszé felé közelíti. Miközben éppen műveltsége védi meg attól, hogy esszéje feloldódjon az elbeszélésben, és hogy az elbeszélés esszéizálódjon. Ha Cs. Szabó műveltségének egyik rétege a klasszikus modernség, akkor írás- és beszédmódjának vannak klasszikusnak, ám kevésbé modernnek vehető szabályai, főként abban, ahogyan közel tartja egymáshoz az irodalmi beszédmódokat és műfajokat, legtöbbször az esszét és az elbeszélést, de sohasem vegyíti el a kettőt. Valamilyen klasszikusnak mondható műfaji tisztaságot, valamilyen jól látható és kirajzolódó műfaji határokat őrzött meg magának, a műfaji határok átlépését szinte törvényerőre emelő korban, ismét nagyon megbízható műveltségére alapozva. Újításai ezért kevésbé látványosak, gyakran alig észlelhetők. Viszont vannak.

Például abban, ahogyan az esszé és az önéletrajz műfajait közelítette egymás felé a *Hűlő árnyékban* című, önéletrajzi írásokat tartalmazó könyvében.

Az önéletrajz indokoltsága az autobiográfiát író személynek és személyiségnek történelmi szerepében kereshető, ott is található meg. Minden életrajz elmondható, de nem minden életrajznak van történelmi szerepe. Az önéletrajz magánbeszéd, de csak akkor mondható és írható, amennyiben túllép a magánszférán, intimitásai is csak akkor indokoltak, ha valamennyire túlmutatnak anekdotikus beszédhelyzetükön. Cs. Szabó László önéletírásának a Cs. Szabó-szerepben található indokoltsága. Abban a szerepben, amelyet a harmincas évek magyar irodalmi életében, az „esszéíró nemzedék” szemléletének kialakításában, megfogalmazásában betöltött, nem utolsósorban a „történelemmel kötött kényszerházasságából” következően a nyugati magyar irodalom „szellemi irányítójaként” felvállalt. Többszörösen indokolt tehát, hogy Cs. Szabó László megírta önéletrajzát és emlékezéseit.

A *Hűlő árnyékban* című kötetbe gyűjtött írások eltérő időpontban születtek, eltérő alkalmakra. A „különböző életkorban és lelkiállapotban” született írások „szemléleti egységét” – a könyvnek 1982-ben Bécsben készült előszavában mondja Cs. Szabó – a *tanú* nézőpontja adja. A tanú, aki – ismét Cs. Szabó szavával – „mindig rendelkezésre” áll. Kinek a rendelkezésére, kérdezhetem. Abból az egyetlen tételbe fogható hármas hűségéből olvasható ki a kérdésre adható választ, amit Poszler György fogalmazott meg a harmincas évek és részben a negyvenesek Cs. Szabó-portréját festve. És abban a hivatástudatban, amiről Béládi Miklós beszélt az *Alkalm* írásait kommentálva. Cs. Szabó nem volt kalandor, nem is avatja be olvasóját életrajzának kalandosabb rétegeibe, de nem volt színehagyott csapongó sem, akit az élet folyása sodort volna magával. Életrajzát is úgy mondja el, mintha abban se esetlegesség, se véletlen nem játszott volna szerepet. A harmincas években kiszámítható jövő állt előtte, egy viszonylag jól látható és csupán bejárásra váró életút, ami elé még a nemzedéktársakat, baráti körét is kivégző háború sem gördíthetett akadályt. Az sem, hogy Erdély elvesztése számára a gyerekkor mítoszának elvesztése is. A súlyos veszteségek ellenére Cs. Szabó – a rádióinak hosszú éveig szerkesztője – előtt „kiszámítható”, vagyis a szó elcsúfítása előtti hagyományos értelmében „polgári” jövő állt. Majd csak 1949-ben szembesül a kiszámíthatatlansággal, az életút megszakításának veszedelmével. A történelmet korábban ha látta is közlő, nem szenvedte meg olyan intenzitással, mint amikor az önkéntes száműzetést választva a bizonytalanságot is választotta. De a választás sem okozott törést az életrajzában. Innen kezdődően a jövője nem úgy kiszámítható, ahogyan kiszámítható volt a harmin-

cas években, és mintha kiszámítható lett volna a háborút közvetlenül követő években. Innen kezdődően az életút is más irányba vezet: Nyugat felé, ahonnan a műveltségét megalapozó évtizedek, a létezés meg az életrajz hagyományát alkotó tájak és városok már bejárhatatlanok, mert számára évtizedekre tilalmasak. A múlt ezért 1949-től átrendeződik emlékezetbe, a jelen pedig Európát kínál, európai nézőpontot és európai páholyt.

Európa Cs. Szabó számára nem ismeretlen vidék. Élt Párizsban, járt a háborús Berlinben, többször Rómában, jól ismerte Itália művészeti és kulturális emlékezetét. 1937-ben *Magyar néző* címen naplót vezet és ad ki két év múlva könyv alakban „az európai válságról”. Már itt a „másik Európáról” beszél: „Ezüstkor? Már az se. Hévvvel rábeszéljük egymást a rémre; sóhajjal kelünk, zokogással fekszünk. »Emigráltam a korból« – hallom léptenyomon. Két háború közt élünk, vagy talán az új háború első felében.

Állj meg lelki emigráns! Van egy másik valóság is, egy másik Európa, amiről senki se beszél. A sors eléggé meg nem hálálható kegyéből kis részét magam is láttam belőle; amit nem láttam, hírből, képről ismerem. Pusztán emlékezetből felsorolom, miféle kiállítások voltak 1937-ben Európában.”

És következik a felsorolás, velencei, cremonai, római, párizsi, berlini, budapesti, összesen majd harminc kiállítás, Tintoretto, Giotto, Barokk művészet, Van Gogh, Descartes, Cranach, Rippl-Rónai... A „másik Európa”, amit a második világháború első felében Cs. Szabó Budapesten az európai kiállításokat sorolva, emlékezetből számon tart. Ide érkezik majd, ebbe a „másik Európába” 1949-ben: nem a korból emigrál, hanem Európának abból a feléből, ahonnan ez a „másik Európa” már nem, és azután nagyon sokáig nem lesz látható, majd fél évszázadig, amiből harmincöt éven át Cs. Szabó neve sem mondható ki. Igaza van Lengyel Baláznak, Cs. Szabó a harmincas években mintha felkészült volna a száműzetésre. 1937-ben beszél a „másik Európáról”, és ugyanebben az évben adja ki a már említett *Levelek a száműzetésből* című könyvét. A *Magyar nézőt* majd két év múlva.

Cs. Szabó felkészült a száműzetésre, felkészült a „másik Európából”, műveltségéből, művészetéből, irodalomból, de felkészült az értékek megőrzésének, a hagyományok fenntartásának érzelmi és értelmi műveleteiből is. Semmi sem érhetette váratlanul, se az idegenség érzése, se a száműzetés sorsfordító tapasztalata, se az ismeretlen, mert kulturális felkészültsége folytán nem is igen találkozott se az idegenséggel, se az ismeretlennel. Száműzetése nem vetette idegen vidékre, hiszen száműzetése helyszínein már korábban is otthon volt.

A *Hűlő árnyékban* ezért tekinthető részint a magyar száműzöttek általánosként is értelmezhető, mintaként vehető életrajzának, holott sze-

mélyes életraiz, részint pedig magyar tapasztalatok alapján megírt, sajátosan európai értelmiségi életraiznak. Annak ellenére is, hogy több benne az érzés mint az adat, több benne a felidézés mint az ábrázoló leírás. Így is képes volt az író ellenállni az „elképzelésnek”, a fiktív leírások vonzásának, ezen túlmenően meg a „szépirodalomnak”, bár mondatain jól látszik az írói fogalmazás erénye, a csillogás és a könnyedség, ahogyan Poszler György figyelte meg a korai írásokon. Azzal a nem mellékes eltéréssel, hogy a korai írások gyorsasága és könnyedsége itt sokszor itatódik át iróniával, főként öníroniával, amire minden bizonnyal a műveltséggel kiváltott európai páholyban talált rá. Ezért nem meglepő, hogy a *Hűlő árnyékban* nem adatokkal és tényekkel megrakva lesz az élet és a sors dokumentuma, bár vannak benne szép számmal adatok és tények is, hanem stílusával és nyelvhasználatával. Ami iróniájának is forrása. Vagyis Cs. Szabó nem tényekkel, hanem stílussal, nyelvvel, (ön)íroniával dokumentál. Hevesi Andrásról, az „esszéíró nemzedékhez” tartozó „hétfősök” egyikéről mondja, hogy „szörnyű belső ziláltságának könnyörtelen és talán el is túlzott ismeretében egyetlen szilárd fogódzója s hitvallása a *stílus* volt”. A száműzött író, de talán minden száműzött „szilárd fogódzója” ebben a korban a stílus meg a nyelv. Aminek, de nem mindenkinél, külön ága az irónia. Amennyiben megbízható műveltségi alapra támaszkodhat.

Cs. Szabó László 1958 óta volt angol állampolgár, korábbról a BBC magyar szerkesztőségének munkatársa. Annak ismeretében, hogy életét elősorban nem adatokkal és tényekkel, hanem stílussal és nyelvvel dokumentálja, nem tűnhet meglepetésnek, hogy a *Hűlő árnyékban* leghosszabb fejezetében arról ír, anyanyelve „Angliában tökéletesedett igazán”, és kollégái „javával ugyanez történt”. Arról ír, hogy „Akadémiánk az Angol Rádió volt, ahol a világ talán leggazdagabb nyelve éveken át nap mint nap szembesült a világ egyik legeredetibb nyelvével, anyanyelvünkkel, amelynek a függetlenségén, hajlítgatás közben, féltékenyen őrködtünk. Minél öntudatosabb lett a védelem, annál jobban tökéletesedett, amit őriztünk. A hazában viszonylag elég kevés író sárkánya a nyelvének, kevés a purista, mert nem őrzi merőben másfajta nyelvtörvények örökös ostromát. Külföldön élő magyar író majdnem mind az, különböző állampolgárságok álarca alatt. Egy kicsit úgy vagyunk, mintha szinte minden utcasarkon megállítana egy rendőr s igazolatna. De az a sok rendőr ugyanaz a személy, százféle ismeretlen alakban Arany János.” Persze fel lehet tenni a kérdést, vajon valóban minden határon túl élő, mondjuk kisebbségben élő magyar író puristának tekinthető-e, ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy az igazolató nyelvrendőr mindannyiunk számára, többségben és kisebbségben, itthon és száműzetésben egyformán Arany János, „százféle ismeretlen alakban”. A rendőr kilétéről Cs. Szabó előtt, vagy vele együtt Márai Sándor is sokat tudott, mindenkinél többet talán.

Stílus és anyanyelv erősebb, keményebb dokumentuma az életrajznak, mint a mulandó, közben pedig örökösen értelmezésre ítélt, nemegyszer közönyt hirdető adatok meg tények.

Cs. Szabó László stílusra és nyelvre összpontosító önéletrajzi esszéket írt különböző alkalmakkor és különböző élethelyzetekben. Olvasóit nem traktálja „privát ügyekkel”, pletykát nem közöl, anekdotát is legfeljebb önironikusan, mint A felsült titkos ügynök című írásában. Meg is jegyzi egy helyütt, hogy „kerülöm a magánjellegű gyónásokat”. Ezért kell megállni egy percre az önéletrajzi esszé műfajánál. Az önéletrajzi regények, amilyen Konrád György két könyve, az *Elutazás és hazatérés*, valamint a *Fenn a hegyen napfogyatkozáskor*, formateremtő paradoxona a fiktív és a valóságos találkozása, ami legtöbbször ütközés, elbizonytalanító szembeállítás a regényíró narrációjának és a „holtak enciklopédiájának” (Danilo Kiš) lapjain feljegyzett életrajznak, az elképzeltnek és a tényszerűnek. Az önéletrajzi regényben rejlő belső ellentmondással szemben az önéletrajzi esszé, főként ha kerüli a magánjellegű gyónásokat, ha félreteszi a „privát ügyeket”, és a stílusra meg a nyelvre összpontosít, kevesebb elbizonytalanító szembeállítást tartalmaz, tehát elkerüli az „irodalmi” csapdáját, de nem az „irodalmisságét”, mert semmiképpen sem tépheti ki magát a narráció szorításából. Amennyiben az önéletrajzi regény „elképzelt életrajz”, az önéletrajzi esszé joggal tekinthető „elképzelt szellem- és műveltségrajznak”, ahol a biográfia mozzanatai az esszéisztikus megfogalmazás során egy másik, a történelmi narráció törvényei alá esnek. Hayden White megjegyzése, hogy „A történelmi elbeszélések tartalmát valóságos, valóban megtörtént események alkotják, s nem elképzelt, az elbeszélő által kitalált események. Ebből következik, hogy a forma, amelyben a történelmi események a lehetséges elbeszélő előtt megmutatkoznak, inkább fellelt, mint konstruált”, az önéletrajzi esszé műfajára is érvényes. Mert Cs. Szabó László önéletrajzi esszéje inkább a „történelmi elbeszélés”, és nem az „önéletrajzi regény” formájához igazodik. A „lehetséges elbeszélő” pozíciója az „európai páholyból” figyelő önkéntes száműzött, aki a „másik Európa” ismeretében az európai értelmiségi élettörténetét írja, annak az értelmiséginek szellemi életrajzát, aki mindig „rendelkezésre áll”, a választott hely, élet és történelem örökös kihívásainak rendelkezésére. Amin mit sem változtat, hogy mondataiban erős az érzelmi töltés, hogy mondatainak megfogalmazása úgy irodalmi, hogy semmiképpen sem akar szépirodalminak látszani. Amiből nyilván az következik, hogy Cs. Szabó László a *Hűlő árnyékban* nem mondott el mindent az életéből, ezt-azt akár el is hallgathatott, hiszen önéletrajzi esszéjének „teljessége” nem a hiánytalanul közölt adatok és tények közlésén múlik, hanem azon, hogy miközben „fellelt” életrajzot közölt, Montaigne mintájára, aki fő példaképe az esszéírásban, önéletrajzra kifutó esszét konstruált.

A *Hűlő árnyékban* azonos című leghosszabb írásának végén, „mint tükrük előtt a festők”, Cs. Szabó László önarcképet vázolt fel. Persze Rembrandt és Montaigne a minta, az ő példájukat követi. Az esszébe írt önarckép nem állókép, csupa történetből, történetstilánkból és -részletből szerveződik. Már többször elmondott történetek, egy-két újabb fordulat, részlettel gazdagítva követik itt egymást, a gyerekkor, a kamaszkor, az ifjúság és felnőttkor történetei, eseményei és fordulatai. A család és a családhoz tartozó emlékek. Minden, ami egy helyre terelhető, minden, ami kéznél van, és amiből az önportré megkonstruálható. Itt tartja igazán fogva a fellelhető, itt már nincs helye az elképzeltnek, pedig a megírt önarckép az írás törvényeinek engedelmességgel csupán elképzelt. Az író, aki Lengyel Balázs szerint a „portréfestő esszé” művelője, amikor önarcképet fest, többet törődik a képet alkotó történetekkel és eseményekkel mint a látvánnyal, többet a láttatással mint a konstruálással. Hajszínről, gyaloglásról, rövidlátásról, házimunkáról, könyvtárról, a könyvtár zűrzavaráról, állatokról, borokról, ételekről esik szó, amíg alakul az önarckép, és persze az írásról a legtöbb szó: „öreg, de éber fegyőröm az íráskényszer”, mondja, majd hozzáteszi: „furdal a lelkiismeret, ha egyetlen napot kihagyok”. Mégsem ír könnyen, mert a könnyedség nem könnyűség, csak „gyorsan”, ahogyan Poszler György látta. A gyorsaság azonban csak akkor erény, ha újraírás követi. Erről beszél Cs. Szabó, meg arról, hogy sohasem volt csak író „több mint fél évszázadig”. Sok minden foglalkoztatta. Sokszor azért, mert „rendelkezésre állt”, sokszor kedvtelésből, máskor kíváncsiságból, megint máskor, mert élni kellett, megélni a harmincas években, a háború és az ostrom idején, a kényszerű száműzetésben, nemegyszer jég hátán. És aztán az öregség...

Rekonstruálható-e a leírás alapján Cs. Szabó László önarcképe? Csak annyiban, amennyiben a *Hűlő árnyékban* szövegei alapján rekonstruálható az életrajz, amelyet nem kalandok, árulások, hőstettek, nagy fordulatok, átrendeződések hitelesítenek, hanem a műveltség, a stílus és a tudás, a „másik Európa”. Cs. Szabó László önéletrajzi esszéje a kulturális beszédmód egyik kitüntetett változata, amelyben elkülönítve ugyan, mégis együtt van benne jelen a „valóságos” és a „fiktív” történet, a történeti és az elképzelt. S ezeknek nyomán helyezhető el a történelemben az író életrajza. Az önéletrajzi esszé és az önarckép megírását a történelem, a kegyetlenségben más századokat felülmúló huszadik századi történelem indokolja.

Érdeemes, és nem is egyszer, Cs. Szabó László élettörténetének olvasását meg újraolvasását, ahogyan Lengyel Balázs javasolta, előlről kezdeni.

Kijárat az Adriára, avagy James Bond Bácskában

regényrészlet

KECSKE-HEGY. P. AZT MONDJA: JÓL VAN

Az tanulságos mondat, hogy a jugoszláviai magyar írókat az különbözteti meg a magyarországiaktól, hogy az előbbieknak van tengerük. Akkor is ezen gondolkodtam, amikor sok év után sikerült végigutaznom a horvát tengerpart mentén, betérni megszaggatott városokba, látni a sorból pontosan kilótt házakat. Trogir fölött, a Kecse-hegyen, egy olajfa alatt téblábolva, az időt múltatva is ez járt a fejemben.

Az olajfák levele keskeny. És kemény, hegyes. Sajttal eszegettem aszalodott bogyóit. Szeretem az olajbogyó zsíros ízét a nyelvem környékén, a fogaim között, a szájpaddlásomon. Nem arra gondolok, amit hosszúkás üvegekben árulnak, kimagozva, besavanyítva, egyforma nagyságúra növesztve-alakítva. Hanem arra az összeaszott, apróra zsugorodott, birkaszarszerűre, amit magas dalmát férfiak dobnak lazán a bajuszuk alá, hogy kedvet, helyet csináljanak a vizes-bornak. Ott álltam a tenger partjától alig tíz percre, s mégis nagyon messze. A fejem fölötti hegy gerincén a Zágráb-Split vonat sietett. S amit magam előtt láttam, kicsi tengerem, egy szelet volt a Split fényeivel küszködő Adriából, a Jadrán-tengerből. Ennyi az enyém, erre gondoltam, amennyi a szemembe belefér.

Tíz percre nem Split volt, hanem Trogir. De azt nem lehetett látni. Ezért hazavitettem egy képeslapot, két bástya között egy focipálya meg ötven-hatvan piros tető, csónakok szokásos sora.

Képeslap-irodalom.

James Bond és a láthatatlan tinta elkészítésének módja is fontos, hiszen jelentéseit sokszor éppen képeslapokon küldte.

A képeslap majdnem ott fejeződik be, ahol én állok, a Kecse-hegyen. Az olajbogyóról azt írtam először, hogy kecskeszarszerűek, de aztán eszembe jutott, hogy azt nem ismerem, csak a birkáét, amit magam előtt látok tehát, amikor meg szeretném osztani az aszalodott olajbogyó milyenségét, az birkaszar.

A Kozjakon állok, és bogyókat gyűszkölök a számba, miközben a fejem fölött egy vonat, bár egészen másfelé, mégis oda igyekszik, kicsi tengerem felé, amit látok. Mert nem lehet tudni, merre kanyarognak az odavivő utak. Mindig oda, ahová igyekszünk. Követem a repülők útját, eljutok azokhoz a makacsul remegő fényekhez.

De nem érdekel. Én már annyit mentem, gyalogoltam különböző városok felé, hogy eluntam. Sokszor úgy éreztem, olyan ez a sok elindulás, megtorpanás, mint a '70-es években készült partizánfilmek, csak hiányzik a befejezés: a jó győzelme, amiért megérte.

Szigetre lehetőség szerint nem megyek, mert onnan mégiscsak nehéz elindulni. Előre meg kell fontolni, tervezni. Vagy még indulás előtt bemagolni a hajóáratokat, hogy ha véletlenül úgy alakul, akkor - szinte spontánul - tudni lehessen, hogy reggel 5.00-kor indul egy hajó.

S hát szoktam én?

Csak úgy álldogáltam a fa alatt. Azt hiszem, magam is olyan lehettem, mint az olajfa levelei, lándzsaszzerű, hegyes, zöld-ezüst. Mert Igora Royal helyett Natea ezüst-szökét kezdtem használni éppen akkor.

Ha ilyekezni kell, már nem sikerült.

Ha megfacsnak, megcsavarnak, síkos olaj lesznek. Aztán újra ott állok a fa alatt, akár a levele: keskenyen, hegyesen, szúrósan.

Kicsi tengeremre ráfeküdt a nap.

Mellém lépett a házigazda, hogy ez a legöregebb olajfa itt, ami mellett állok. Vizes-bor csöppek ugráltak a bajuszán, míg egy üveget megtöltött olívaolajjal. Nekem kellett tartanom az üveget, azért lépett mellém, hogy erre megkérjen. Nem tudja, egyszerűen képtelen leküzdeni a szerelmet, amit érez. Hát megérttem-e? Láthattam tegnap este a lányt. Hümmögtem, mert akit én láttam, igazi cápa volt, szétroppantja majd ennek a szép hangú, szép bajuszú dalmát férfinak a lelkét, de megértettem, mindent megérttek - ami a szerelemből fakad, embertől idegen nem lehet.

Vagy mi van a szerelemmel?

Felmentem az emeletre - megkértek, hozzák le néhány nyári almát -, ahol ők töltötték az éjszakák jó részét, s folyni kezdett szememből a könny, gyűlt a nyál a számban: nálam mindig így kezdődik a hányás.

Mindent mégse értek meg.

Az ökródés hangjait lenyelve, nyálban bugyborékolva ugráltam lefelé a lépcsőkön, mintha délibáb játszott volna a reggeli hegyen, úgy vibráltak a Zágrábból Split felé igyekvő vagonok, személykocsik a könnyeimen át. Az emeleti fürdőszobát egy vödör jelentette. Az elfogyasztott bor vizelet-té alakult, napokon át vödörben súlyosodó szagát nem értem meg: ahogyan a hosszú körmök összefogják az apró csipkét a vödör széle fölött, nehogy hozzáérjen, ahogyan a simogatástól elfáradt kéz kicsit a vödör mellé is céloz.

Amikor alig hús lépcsővel lejjebb ott az a rengeteg olajfa.

A feleség a kezembe nyomta a salátával teli tálat. Annyira szikrázó asztalnál még soha nem ültem. Ezüst szalvétagyűrűk zárták körbe a tekintetem, száz éven át keményített, fehérbe kövesedett, slingelt asztalterítő fölött egyensúlyoztam a tálat, az olívaolaj illata belefürdött a rozmaryngal bedörzsölt bárány combjába.

Az ablakon kicsi tengerem kékült befelé.

Onnan löttek bennünket egy teljes napon át. És egyetlen belgrádi rokonom se hívott fel telefonon. Ezért aztán én se hívtam fel őket '99-ben, fonta keresztbe keskeny karját az asszony. Akár egy öngyilkos polip. Amit elér, azt magába fonja, magával rántja. Keskeny szája, hegyes orra belere-megett a levegőbe: talán nem éhes? - kérdezte.

Előadás után összefutottunk a másik bajuszos dalmát férfival, ránk várt a színház előtt, ne siessünk vissza a Kecse-hegyre, ne siessünk, mert a barátja nem olyan régen érhetett ki gyönyörű szerelmével. Nézzük meg a várost, ha nincs ellenünk, sétáljunk a riván. A nyugdíjas császár palotájának tengerparti kapuját a mi kedvünkért zárta ki a kapuőr.

Mondjuk, kapuőr.

Ez a pedáns, gömbölyűre reszelt körmeivel, stuccolt bajuszával is szerencsétlen férfi, ez a jó barát is egy kapuőr. Talán szólhatnék neki, hogy figyeljen oda a vödörre, óvja meg a szerelem, a nyári almák illatát.

Mire felértünk a hegyre, minden csendes volt. Legalábbis mindannyian úgy tettünk, mintha az lenne. Kiürítettem a hamutartót, elmostam az otthagyt két poharat, tányért, letakartam a majdnem üres, hatalmas boroskancsót, aztán kilógtam az olajfa alá: néztem kicsi tengeremet. Elszívtam egy-két cigarettát, megtapogattam az olajfa levelét, mintha hátam lapogattam volna ott, ahol nem tudom elérni sehogyan, s ahol a legjobban fáj. Igyekeztem valami laza testtartásban bámszkozni. Annyira sikerült, amennyire igyekezettel bármi: egyáltalán nem.

Kicsi tengerem belefolyt a szemembe, ott csípte sósan az éjszakát.

Jól éreztem magam a Kecse-hegyen, Splittől északra, a nem látható Trogirtól tíz percre, az olajfákkal tűzdelt helyen. Még álmodtam is, pedig azt nagyon ritkán szoktam. Talán ezért is nem emlékszem az álmaimra,

kivéve, ha kínzóak. Ez nem volt kínzó, almákkal és kavicsokkal álmodtam, tehát mire megittam a reggeli kávém, elfelejtettem.

Almák és kavicsok? Nohát, mikre képes egy telepisált vödör - azt hiszem, ennyit gondoltam az egészszről.

A Kecse-hegy olajfája alá Senj fényei mellől érkeztünk, szinte ismerősnek túntek nekem azok a fények, pedig legfeljebb ha Krleža miatt jegyezhettem meg - ha egyáltalán.

Senjben láttam az 1779-ben épült kaput: *Finis Josephianae*, ezt írta rajta, és ha nehezen, de a városnevek is olvashatóak voltak, Kaposvárra emlékszem, de lehet, hogy Sopron volt, nem volt nálam papír és ceruza, visszamenni meg kinek lett volna kedve, felírni néhány város nevét és a szélességi fokot, amerre irányulnia kell annak, aki oda akar jutni.

Én mindig izomból indulok, érzésből megyek.

Egyszer akkora hóesésben vezettem, hogy az egyébként ötvenperces útszakaszon két és fél órát időztem. Akkor értettem meg, ahogy a szélvédőre áthatolhatatlanul csapódott és csapódott a hó, milyen elszédülni, beleszedülni az útba, lesodródni, teljesen irányt tévesztve, kellemes szédületben elveszíteni az utat, amiből egyébként se látni semmit. Százötven percen át csak a semmi volt és én, fél doboz cigarettával, a húszas körül dűnnyögő sebességmutatóval. Nem tudom, mennyit segített volna akkor bármilyen szélességi fok. Az út három és fél óra helyett hét órán át tartott, bár az Alföldön már nem hó esett, hanem azonmód az úttestre fagyó eső. Hát megcsókoltam az autót, hogy hazahozott, hótól és víztől csöpögő tetejéhez nyomtam a szám a garázsban.

Mindenki így tesz, ha sikerül megúsznia valami marhaságot, amit viszont meg kellett tennie (egyszerűen csak megtenni). Iszom egy kávét - terveztem az autó mellett állva -, és amíg melegszik a lassan hajnalba forduló szoba, lábam a hideg, érdes lepedőhöz szorítom, azt ugyanis mindennél jobban szeretem.

Nem volt se áram, se gáz. Talán ezért emlékszem olyan erősen a lepedő érintésére.

És ezért nem mentem vissza felírni a városok és szélességi fokok nevét a kapun, a birodalom kapuján. Ugyanis ott, Senjben végződött a birodalom északi részével kapcsolatot jelentő útvonál.

Ha menni kell, ha lehet.

„1952 decemberében, egy reggelen, amikor a kicsit távolabb fekvő vezetőségi épületben a rendőrnöket tanítottam, M. S. lélekszakadva hozta a hírt: Már reggel szólítottak! Mész haza! (...) A vezetőségben azt mondták, valóban hazamegyek, de ha akarom, megvárhatom, amíg a műfogsorom megérkezik.”

Erre nem is Senjben gondoltam, hanem Crikvenicában, rögtön a megérkezéskor, néhány nappal azelőtt, hogy odaállhattam az olajfa alá.

Mert tudtam, hogy Goli otokot is láthatom majd az úton, ami mellett elhúznak a történetek, nem állnak meg percig sem, elsüvitenek, mint a bóra: ház, ember nincs arra.

Csak ennyit akartam minderről mondani: a kilótt házakról, leégett tetőkről, golyónyomos falakról.

Háború volt a Jadrán-tenger mellett, de már nincs.

Az ápolt körmű, bajuszos dalmát is csak a szívében hordja a szomorú évek emlékét, amikor Bécsben kereste a pénzt, a felesége meg közben átköltözött a tulsó partra egy nálánál is ápoltabb olaszhoz. Pedig nagyon igyekeztem, mondta a színház után, hogy már a rivát is megmutatta, s leültünk egy sörre, huszonhárom éven át igyekeztem, alkalmazkodtam.

Amiért igyekezni kell, már elveszett, erre gondoltam Crikvenicában a tengerparton, miközben igyekeztem megtanulni úgy dobni a követ, hogy kacsázzon a vízen. Sietni kellett, mert vacsorával vártak, elszórtam lapos köveimet. Éjjel arra ébredtem, hogy valami nagyon fontos fog történni velem a Kecse-hegyen, ahová reggel indulunk.

Mondtam reggel, hogy V. W.-vel álmodtam, bizonyára a tengerparton dobált kövek miatt, meg azért is, mert Kecse volt a beceneve és az útvo-nal miatt is, félek a kilótt házak látványától, eszembe jut, hogy bennem nem lett volna akkora erő, hogy írjak, amikor gépek húznak el a fejem fölött (*tegnap, 1940. augusztus 18-án öt német vadászgép olyan közel húzott el a Monks House fölött, hogy súrolták a kapu melletti fát. De ma még élek, s mivel van egy felesleges órám - mert regényt írok, s tizenket-tő után nem tudok írni - folytatom ezt a laza történetet*), pedig azt tartottam volna méltónak, viszont élni mégiscsak sokkal jobb, mint bármit megírni és...

Amit érzek, nagyon rendben van, miért bennem mégis az igyekezet? Kiköptem néhány magot, a kezemben olvadni kezdett a sajt, kicsi tengerem nyugodt volt, mint nyugdíjas császára, Diocletianus lehetett. Neki jót tett az itteni levegő, köszvényes hátával szétterülhetett a fehér selyemköveken, beleszagolt mormogásába. Fájós hátam nekivettem az olajfának, és néztem-néztem, amerre kicsi tengerem sejtettem, amikor a szerelmes férfi megjelent a lépcsőn, kezében a vödörrel.

Még nemesnek is gondolhattam volna ezt a szerelmet, látva ajzott igyekezetét, amivel egyensúlyozott a lépcsőkön, hogy a szerelme és saját testéből távozott anyagot belódítsa valamelyik olajfa alá. De nem gondoltam. Gyűlni kezdett a nyálam, szememben a könnyek, a torkomban meg a lenyelt olajbogyók olajosan igyekeztek volna vissza.

A felhők miatt már kicsi tengerem se sejthettem, repülő se jött, és a vonat is elhúzott Zágráb felé, minek álltam volna ott tovább?

Másnap ott maradt kicsi tengerem, a Kecse-hegytől délre, az olajfától egyenesen előre.

Lassan vált szégyenné a tengerhez kapcsolódó mondat. Vagyis számomra lassan, mert eleinte hihetetlen volt. Még előbb meg úgy voltam vele, mint a himnusszal, a karácsonnyal, nagyapám magyar katona volt dologgal, a testvériség-egységgel, a női fehéreneművel - *ami bugyi, kedves* -, a vénnel és recepttel, meg az összes többi szekatúrával. Így voltam a tengerünkkel. Pontosabban Trieszttel, ahonnan az első szivacspongyolámat hozta a nagyanyám. És hallottam, ahogyan arról a városról beszélnek suttogva, meg Abbáziáról, amin azért látszik, ki építette. Ilyenekre emlékszem előbből. Az pedig, ahogyan lassan szégyenné vált, mint annyi minden más, szégyenné lett az ország polgárának lenni, a tenger esetében azzal kezdődött, hogy a Horvát Nemzeti Gárda körülfárta a Jugoszláv Néphadsereg kaszárnyáját Gospićban, Dél-Horvátországban, ahol a várakozás csakhamar harcba torkollott, és elpusztította a város nagy részét. A JNH-helyőrség megpróbált kitörni, miközben az erősítésként érkezett csapatok a városon kívül csoportosultak, és tüzérséggel támogatták őket. Ez három napig tartott. Végül a laktanya elesett, kétszáz sorkatona, többségük újonc, fogságba esett, a parancsnok életét veszítette. Gospić elvesztése stratégiai csapásként érte a krajina szerbeket. Megállította nyugat felé - azaz a tengerpart és Karlobag felé való terjeszkedésüket, és ez meghiúsította azon szándékukat, hogy elfoglalják Zadart, a kikötővárost, ami az ő szemükben a szerb föld legnyugatibb pontja, és a tenger fő kijárata.

Nem múlik el tíz év sem, s az ember olajbogyót rághat egy olajfa alatt, és nincs benne nosztalgia, elmúlt a tehetetlen szégyen, hiszen végső soron köze nem volt hozzá semmi, csak a tudat teszi pillanatokra keserűvé, bassza meg, gondolja az ember, vagyis gondoltam én, hát mi a picsáért nem lehetett normálisan.

Vagy hogy.

Basszátok meg az egészset! Mert néha durván fogalmazok.

És Gospić után a horvátok megtorló akcióba fogtak, amikor kezdték elveszíteni a háborút, több városban is módszeres terrorkampányt indítottak. Egy szeptember végi éjszakán a horvát milícia megölt húsz szerbet (gospići professzorokat és bírókat), méghozzá olyan szerbeket, akik úgy döntöttek, hogy Horvátországban maradnak.

Dönteni?

És ha a buszról leszedik a fiam apját, miközben befőzöm a levesbe a tészta, és már Horvátországban/Boszniában van, én meg várom és haragszom, hogy késik? Ilyenek is lehetnek a mindennapok. Mégis döntünk, ahogy. Az ember nem hiszi, hogy lelőhetik, mint egy kutyát. Filmekben, könyvekben. De nem az életben. Mígcsak nem.

A tengerpartunk?

Gyerekkoromban nagyon sok képeslapot gyűjtöttem össze, nem gyűjtöttem, csak úgy összezaporodtak valahogy, bolgár, görög, horvát, montenegrói tengerpart, még amerikai is, és néztem azokat a kicsi tengereket, amik látszódtak, szép kékeket. Ha vágytam valamire, akkor az első nyaralásra vágytam, most is arra vágyom, ha szomorú vagyok, Omišra, ahol anyám és apám állnak a teraszon hajnali órán, nézik a napfelkeltét.

Ilyen emlékből elég egyetlenegy, a többit az hozza magával.

Mert a horvát tengerpart gyönyörű szép.

1991. október 15-én a szövetségi hadsereg bevonult Cavtat üdülővárosba, Dubrovniktól délre. Nem ütköztek ellenállásba. Cavtat minden kapcsolatát elvesztette Horvátországgal, a JNH nem engedte meg a montenegrói tartalékosoknak, hogy ugyanolyan tivornyát rendezzenek, mint Konavleban. Cavtatot nem fosztották ki és gyújtották fel. A hadsereg a következő két hetet a Dubrovnik elleni támadásnak szentelte. Mivel Horvátország nem számított a hadsereg támadására, a város gyakorlatilag védtelenül maradt. Október 27-én, hatnapi tüzérségi támadás után a JNH egészen a város széléig vitte lövegeit. A hegyről a katonák tüzérséggel és harcokocsilövegekkel lőtték az előkelő szállodákat, aknatüzet zúdítottak azok udvaraira, s nézték, amint a tűz továbbterjed autóról autóra. A Dubrovnikba özönlött menekültek a pincékben kuporogtak. Novemberben elpusztították a kikötőben álló jachtokat is. A világsajtó Dubrovnikkal volt tele. A támadókat barbár hordáknak nevezték. A JNH szóvivője szerint a horvátok égő autógumikat raktak egymásra, hiszen egyetlen szerb homokszem sem esett Dubrovnikra. 1992 májusában a horvátok és a JNH egyezsége jutott. Tuđman és Čosić 1992. szeptember 30-án aláírta a Horvátország legtávolabbi partvonaláról való visszavonulási egyezményt. És titokban találkozva megtervezték Bosznia-Hercegovina egymás közti felosztását.

Akik meghaltak, azok már nem élnek.

A Vukovár és Eszék környéki szántóföldek zölden, a tenger kéken ragyogott. A menekültek menekültek. A behívó elől bujdosók bujdosnak vagy elmentek az országból. Többnyire elmentek. Aki maradt, szégyenkezett és félt. Én legalábbis.

Lehetett volna időben dönteni, elmenni. Valamivel, mondjuk úgy hatvan-hetven évvel a megszületésem előtt, ugyanis én alkalmatlan vagyok erre. De különösen azt viselem nehezen, ha bármi befolyásolja a döntésem - saját kedvemen kívül. És nekem nem volt kedvem elmenni, nem így terveztem. Igaz viszont, hogy az ország, ahol éltem, mindent elkövetett, hogy meghozza a kedvem. De a kedv az nem úgy jön. Vagy jön, vagy nem. Elmenni viszont szokott. El is ment a kedvem, hogy ott éljek,

ahol. De ez nem azt jelenti, hogy megjött volna ahhoz, hogy elmenjek. Így aztán nagyon kedvetlenül éltem, szegyenben, félelemben, így.

Mint sokan.

Szerintem a maradás akkor és ott kezdődött, amikor az apai nagyapám, P. - eljátszotta apai és nagyapai jogait azon a napon, amikor a házat a szeretője nevére írta -, beleegyezett abba, hogy az összes föld és a tanya visszakerüljön a nagyanyja nevére. Nem volt körültekintő és előrelátó. Akkor kellett volna, neki kellett volna elmennie, mondjuk, Amerikába. Nagyon messzire. Akkoriban ugyanis Spanyolországban polgárháború dúlt, Magyarország politikáját éppen Gömbös határozta meg, szorgalmazva a „szegedi gondolat”-tal szimpatizáló tisztek előtérbe kerülését. Két évvel korábban megölték Sándor királyt (mellesleg a francia külügyminisztert is), így nem került sor a szerbek felé való közeledésre (Horthy szerint *ez a közeledés anélkül is lehetséges, hogy bele kellene pirulni*), szóval a helyzet egyáltalán nem volt olyan, hogy megengedhető lett volna a nagyapai végrendelettel ellentétesen cselekedni: mindenről lemondani. És maradni.

Belekeveredni a történelembé.

P. félig bunyevác volt, és négyéves korától félig árva. Anyja, Blesic Mária volt a legnagyobb hangú kofa, egészséges, piros arcú asszony, éppen megfelelő feleség a bővérű Ignác számára. A halálát is a bővérűség okozta, nem akarta megszülni a harmadik gyereket (P. volt négy-, A. kétéves), s az angyalcsináló asszony vérmérgezést okozott testében. Ennyi a családban a bunyevác vonal, öt évig tartott, éppen elég ideig ahhoz, hogy egyik tanárom az egyetemen kijelentse: magában van valami bunyevác.

A svábot, úgy látszik, nem vette észre.

Blesic Mária halála után P. a nagyszülőkhöz került, Tamáshoz és szüléhez (kilencven évig élt, és minden reggel rumot ivott a kávéhoz), A. pedig Ignác hűgához.

A.-t elkényeztették, bent élt a városi házban, az iskolában csak zacskósantinak hívták, mert tanulni nem szeretett, így Franci minden bizonyítványosztás előtt egy zacskó pénzt vitt az osztályfőnöknek.

A. magyar katona lett.

1921-ben, amikor P. nagyszüleihez került, semmi nem volt biztos, csak az, hogy mindent mégsem vehetnek el. Ha az országot igen, akkor a földeket nem. Ha az országot nem, akkor lehet, hogy a földeket. Senki nem tudta, melyik volna jobb, de Kun Bélát nem szerették. Vidéken az idő lassabban múlik. Ezért lehetséges, hogy 1921-ben, amikor Bethlen már a trianoni béke revízióján gondolkodott (*hosszú távú, türelmes stratégiával*), akkor a bácskai tanyákon még mindig hidegleglősen köptek egyet a kommunista szó hallatán. A történet minden bizonnyal bonyolultabbá válna, ha akkor nem csak a soproni kérdést sikerül megoldani.

A lényeg tehát, hogy amikor Blesic Máró meghalt, kislánya a kiseradonováci tanyára került, Magyarország pedig belátta, hogy túl sokat nem tehet. (Nem látta be, az ilyesmit nem lehet belátni, csak belenyugodni lehet és meghalni: mint tette Károly király nem egészen egy évvel később.)

Az élet normális kerékvágásba került, a kétnyelvűség addig sem volt idegen, az pedig, hogy a hivatalok mit kívánnak, a verandán tanyázó gazdát és a szántóföldön dolgozó parasztját egyként nem érdekelte. Bizonyosan hiányzott belőlük az a kifinomultság, ami a Monarchia belsőbb tájait meghatározta, Kafkát szülte, és igen sok értékes gondolatot eredményezett. A bürokrácia, ami diktatúrákban még élesebb erővonalak mentén körvonalazódik, valahogy nem jutott be a bácskai tanyákon lakók lelkébe.

Tán a homok, a por nem hagyott neki helyet.

Süket, kopár földnek kiáltok, poros hazám szegény fia, / mert nem veri már vissza versem a Kárpát és az Adria -, ezt Kosztolányi gondolta, a tanyákon élőket nem érintette meg. Mulatságos is lett volna: Kárpát és Adria? A makkhetesi kocsmá legföljebb.

Miért is folytatódott normálisan az élet? Éltek ott, ahol, ugyanúgy, mint addig. Természetes. A föld, az anyaföld nem beszél, minden más lényegtelen.

Van egy ilyen álláspont.

Különbözik a nyafogásomtól.

P.-nek a szolgáltók fényesre csuszmolták csizmáját, befogták a lovakat, vasárnap a piros bársony ülés került a homokfutóra, hétköznap a fekete, a földek teremtek, a jószág szaporodott, nagyapja pedig úgy végrendelkezett, hogy a tanya és a földek élvezete a feleségét, tulajdonjoga pedig P.-t, az unokáját illeti. Tekintettel arra, hogy minden gyereke ki van elégítve városi házak és földek dolgában.

Aztán 1936-ban meghalt. Ha az európai helyzetet tekintjük, nem jókor halt meg. Önkéntesek hada harcolt a spanyolországiakkal (később mind partizánok lettek, melléknevük: Španac), hozta magával a forradalom eszméjét. Augusztus hónapban Horthy találkozott Hitlerrel. Sztálin bíróság elé állította és kivégeztette a régi leninista gárdát és még mintegy tízezer kommunisztát (ehhez egyébként két évre volt szüksége). Milovan Đilas alapvető szerepet játszott a Jugoszláv Kommunista Párt megalakulásában. A helyzet komolyságát példázza, hogy két évvel később Mussolini csak nagyon komoly titkos előkészítés után mert Rijekára látogatni, fizikailag félt Jugoszlávia közelségétől. Viszont az is igaz, hogy 1936-ban indították el a *Termini* irodalmi folyóiratot, ahol horvátokkal, románokkal és szerbekkel is foglalkozó tematikus számok készültek.

Bizonyára még sok más fontos dolog is történt, de ennyiből sem volt nehéz megérezni, háború lesz. És ha háború lesz, akkor nyomor, nincstelenség, halál vár ránk. Vagyis gyorsan kell élni. Valami ilyesfajta meggyőződés vette kezdetét P. nagypapjának halálát követően. Szület, aki már igen öreg volt, Francinak sikerült meggyőznie arról, hogy legjobb lesz, ha a tanyát és az összes földet visszaveszi a saját nevére, és beköltözik hozzá. Franci ügyesen érvelt, ráadásul ő nevelte föl A.-t, a kisebbik gyereket, hát komolysága, lelkiismeretessége felől nem voltak kétségek.

Szüle leült a tizenkilenc éves P.-vel.

Ott dőlt el a sorsom. 1936-ban egy kisradanováci tanya konyhájában.

Jó volna, fiam, ha nemcsak az élvezet volna az enyém, hanem a tulajdonjog is. Te itt maradnál, én meg bemennék a Francihoz.

Jól van, mondta P.

Hát ezt nem helyeslem. Ezt a könnyű *jól* vart. Hogy miért nem kérdezte meg legalább:

Minek?

(Igaz, belátom: *Aki mineket mond, az forradalmár vagy depressziós.*)

Miért nem kérdezte meg legalább: minek?

Mert akinek mindene van, az képtelen elképzelni, hogy másként is lehet. Nem törődik vele. Így mondja P. fia (hogy ne keveredjek már magam is össze: ő az apám).

Jól van, mondja, tiszta tekintettel és naiv egyszerűséggel, s eszébe sem jut, hogy előfordulhat: nem lesz minden. Az, hogy nem az övé lesz, valóban nem volt lényeges. A családban mindig is a miénk szó volt az elfogadott. (De ez már jóval későbbi szó, ez a miénk olyan nyolcvan évvel későbbi.)

1936 környékén nem lett volna szabad asszonyokra bízni a vagyont, de hát P. nem volt sem depressziós, sem forradalmár, így nem kérdezte: minek. Rájuk bízta: szülőre és Francira, ami a valóságban csak utóbbit jelentette. Akkor kezdődött az aranyvégű cigaretták és a Rijekáról hozott, minden reggel frissen pörkölt kávék ideje (a cselédként dolgozó szomszédasszonyok úgy szimatoltak, akár a macskák csirkevagáskor). Rummal, természetesen. Mire véget ért a háború, P.-nek csak Blesić Mária utáni öröksége maradt meg. Tamás nagyapa földjeit, tanyáját az utolsó barázdáig sikerült eladni. Azokon áll most a nagyradanováci templom és óvoda is. Hiába, a gyors élet áldozatokat követel! (Gondolom, így sóhajtott fel Franci.)

P. egyáltalán nem sóhajtott fel, nem volt rá ideje. Boszniában igen sűrű volt az élet, egymást követték a bevetések. A jugoszlávok vitték el katonának.

P. Tito hadseregének lett a katonája. Oda vitték.

Része volt a partizánosztogok III. hadműveleti térségének. Része volt, vagyis ott bűdösödött, tetvesedett és félt, végigremegte az offenzívákat. Legalábbis úgy gondolom, hogy minden más, úgymint hős, bátor és rettenthetetlen, az Richard Burton volt az offenzíváról szóló filmben.

Amikor hazaérkezett, A. már javában itthon bujkált. Félt, hogy azokat, akik magyar katonák voltak, egyenesen a bolmáni csatatérre viszik, vagy csak ide, a Zentai úti temető mögé. A túlélés esélye mindkét esetben minimális volt.

A háború után A. hálás volt. Hálás volt Francinak, hogy fölnevelte, zacskókkal kiiskoláztatta, bújtatta, és adott neki egy szobát. (Abban a házban, ami különben az övé lett volna.) Hálás volt a sorsnak, hogy nem lőtték agyon, megelégedtek azzal, hogy leszolgálja a katonaidót a néphadseregben is. A feleségének is az volt, hogy visszaszerezte a házat, bizonyos mennyiségű földet és birkát. Hálás volt a kórházi ágyán, Belgrádban is, hogy senkinek nem okoz gondot betegségében. Koporsóban történt hazaszállításának gondjáról már nem tudott.

P. nem volt hálás. Ő *borac* volt. Pontosabban: azt csináltak belőle. Az pedig egy olyan emberfajta, aki derekasan kivette a részét a háborúból, ezért a társadalom különösen megbecsült tagja - lehet. Az 1945 utáni Jugoszláviában a partizán szinonimája.

A forradalmár ennél bonyolultabb.

Úgy lett valaki különösen megbecsült (ha boracként életben maradt), hogy kötelezően pártiskolába járt. P. azonban annyira berúgott a zentai állomáson, hogy nem jutott el a művelődési házba, ahol az oktatás folyt, de nem történt nagyobb baj, mert a szabadkai rendőrfőnök Franci fia volt, aki elrendezte, hogy P.-ből rendőr legyen. Lova is volt, télen azon járt.

De soha semmiről sem kérdezte meg: minek? Minek nekem a fegyver és az egyenruha. El is veszítette állandóan. Mire kijózanodott, ami mindig három napot vett igénybe, egyáltalán nem emlékezett arra, melyik kocsmában hagyta. Ilyenkor aztán kiment az apja tanyájára (az egy másik), aki az ő birkáit is legeltette, s mondta: eresszünk meg egy birkát. Így aztán a huszonöt, majd ötven birkából két év alatt kettő lett.

Ignác néhányszor megkérdezte, hogy minek, később már csak a menyétől félt iszonyatosan, aki előbb-utóbb kérni fogja a birkák árát. Úgy is lett: ikerablakokat akart volna a házra. P. - természetesen - nem kérdezte meg, hogy minek, de jól megjegyezte magának az esetet. Olyan jól, hogy tíz évvel később, amikor már a vagongyárban volt tűzoltóparancsnok (és állandóan elveszítette az egyenruháját, nem is értem, miért kellett folyton ilyen egyenruhás állásokba kényszeríteni, így aztán valóban nem juthatott előre a család), egy kevésbé józan pillanatában az éppen aktuális szeretőjére íratta a házat. Gondolom, ez volt a bosszú az

ikerablakokért. De az is lehet, hogy még mindig, 1960-ban sem tudta elképzelni, hogy minden nélkül maradhat.

Hogy az nem úgy van, hogy mindig van.

Bár igaz, hogy a van nagyon lassan tud csak elfogyni. A vannak egyszerűen ilyen a természete. Még akkor is olyan, mintha lenne, amikor régen nincs.

Apai nagyapámat, a boszniai hadszínteret megjárt P.-t nem nagyon ismertem. Bár egy időben egészen közel voltunk egymáshoz: a vagongyár-ból áthelyezték a bicikligyárba, ami az óvoda mellett volt. Úgyhogy minden reggel szinte ugyanazon a kapun mentünk be, csak az udvaron lévő téglafal választott el bennünket. Mert sok időt töltöttünk az udvaron. Én néha bementem rajzolni, egyéb óvodás foglalkozások alkalmával ügyeskedni, de P. csakis ott töltötte az idejét. Meg is kérdezték tőle a *Partizámmal* (ez volt a bicikligyár neve) szembeni kocsmában, hogyan is készülnek azok a jó kis bicajok, de nem tudta:

- Hát honnan tudjam - kérdezett vissza fölháborodva -, én még a gyárban nem voltam, csak az udvaron. Sétálgatok kicsit.

Igyekezem hát megérteni, hogyan is, miként is maradt itt 1936-ban, amikor lógott a háború, mint az eső lába, amikor foghatta volna a pénzt, és futhatott volna.

Akkor aztán nem kritizálnám finnyáskodva, ráhárítva minden felelősséget. És nem néznék ki az ablakon, a születésemtől ismert ablakon a születésemtől ismert utcára. Nem lennék, bizonytal.

Na, baszd meg!

És a fiam lenne?

Hát nagyon utálok a történelmet.

Az már ennyiből is kitetszik, hogy családjunkban a sorsot igen kevésbé rendeljük alá az aktuálpolitikai helyzetnek.

De az is igaz, hogy a '48 körüli időszakról csakis ennek ellentéte mondható el: az aktuálpolitikai helyzet úgy tud beleszólni az egyén életébe, hogy örökre meghatározza: megcsonkítja, sebzetté, betegessé teszi. (Röviddel a Tájékoztató Iroda határozata után a pártszervezetekben megkezdődtek a viták a helyzet magyarázására és elfogadására... mivel Sztálin úgy gondolta, hogy Titót az „egészséges” erők belülről fogják megsemmisíteni, az UDBA - Állambiztonsági Igazgatóság - azt a feladatot kapta, hogy ezeket az „egészséges” erőket kíméletlenül akadályozza és irtsa ki. Túl sokat nem kellett tenni ahhoz, hogy bárki Goli otkra kerüljön. Még csak „egészségesnek” sem kellett lennie. A módszer mindenütt egyforma.)

P. tulajdonképpen igen szerencsés csillagzat alatt született. Gyerekkorában legfeljebb az akácfák csúfolódtak vele, ha fújt a szél, ő meg csendességre vágyott volna. De ezt még ki lehet bírni.

Egy-két háború állítólag minden itteni életbe belefér.

Goli otok?

Mégiscsak úgy viselkedett, mint egy forradalmár: az életével szemben volt az. Mintha az életére mondta volna: minnek.

A Blesic Mária után maradt két földdarab sorsáról van szó, pontosabban csak az egyikről. (A másiktól lett a telek, ahol fölnttem.) Egész pontosan sokkal több föld maradt, jó részét akkor adta el apám, amikor vissza kellett venni a szeretőre írott házat; a történetek mindig jóval bonyolultabbak. Tehát Blesic Mária, a nagyhangú kofa után P. többek között olyan földet is örökölt, amelyiknek egyik vége az erdőbe nyúlt, a másik pedig a Kisradanóvácot át- meg átszelő apró erceskék vájta mocsarak egyikének a végébe. Ettől aztán igen értékes területnek számított, különösen a hatvanas években, amikor a hétvégi házak építésének, a fácánvadászatoknak is elérkezett az ideje. P. el is adta, az árát pedig díszesen mulatta el: úgymint három asszonyt tartott. Csakhogy a földet nem lehetett átírni. Az új tulajdonos nem kapott engedélyt az építkezésre, mert nem volt nevén a föld. P. bólogatott, igyekezett, de nem sikerült megszabadulnia a földtől. Jól van, mondta, használd még két évig, aztán újra az enyém lesz. A megfáradt vevő beleegyezett.

P. azonban nem tudott belenyugodni abba, hogy neki még van eladható földje, s ne adja el, ne szabaduljon tőle. Újra eladta. Megkötötték a szerződést, de a földet csak nem lehetett átírni. Az újabb vevő nem jött vissza P.-hez, de nem is építkezett, nem történt a földdel semmi. Így aztán P. a makkhetesi kocsmában – ahol sok időt eltöltött –, a mocsárba nyúló részt bérbe adta a vályogverőknek. Azok verték a válykot, P. meg a kocsmában arról tartott előadást, hogy ettől az átkozott földtől képtelenség megszabadulni, csak hozza rá a rontást.

Kikaparják a sarat, nekem fizetnek érte, én meg itt fogok megdögleni! Átkozott egy hely ez a Kisradanóvác, nem enged!

Belefulladok a homokjába, sarába.

Egyébként a szíve miatt fulladt meg és az ágyában. A földet apámék megörökölték 1987-ben, amikor P. meghalt. Odaadták a féltestvérüknek.

Az elmúlt évtizedben sokat gondoltam arra a könnyed, könnyelmű jól vanra. Úgy képzeltem, hogy a reggeli kávé és rum mellett összeülő családi tanács megállapítja: nem lesz ennek jó vége!

Spanyolországban polgárháború, Horthy is roszs irányba megy, Sztálin gyilkos, és itt is megalakult a kommunista párt. Adjunk el mindent, és menjünk! (Amerikába, Portugáliába, Argentínába.) És akkor hajóra száll az egész család, majd Texasban gazdálkodásba fog.

És nekem semmi gondom.

És valaki, aki helyettem születik, elmélázik kicsit, amikor 1999-ben a CNN bemutatja Stipant, akinek kisradanováci házára tévedésből ráhullott a bomba. *Hazaértem a földről, éppen a bablevest kanalaztam a kiskonyhában hátul, hát ez volt a szerencsém, mert a házból aztán semmi nem maradt!*

A szégyen és félelem, amelyben az ittmaradás ideje múlt, időnként oldódott. Nem olyan tökéletesen, mint a vörösbor a Cloroxban, de azért fehéredett a lélek.

Ilyen oldódás, amikor az óriási tömeg nem énekest vár, nem focimeccsre igyekszik, hanem meg kívánja dönteni a diktatúrát. Tizenegy év alatt többször.

1989. március 8-án is tömeg volt a fővárosban, egyetemisták tömege, jöttek a tankok, lőttek a rendőrök, meghalt egy fiú. Akkor kezdődött. És 1996 telén is komoly volt a helyzet, amikor sikerült megsemmisíttetni a helyhatósági választások meghamisított eredményeit. 1999 után nem tűnt úgy, hogy lehetséges volna bármiféle döntőgetés. És éppen ezért a következő évi választások előtti nyáron már nagyon úgy tűnt. Ez valamilyen effektus, olyan, mint amikor a fáradt gyereknek azt kell mondani, hogy el ne aludjon, és már horkol is.

2000 szeptemberében is ebben az effektusban volt a tömeg. Minden este máshová sétált. Meglátogatta a hatalom bátyáit: elhőmpölygött a televízió elé, a Szocialista Párt irodái alá. A nemzetközi utat, a korzót, a központot, mindent elzárt, betöltött a tömeg. A Rukovet szerkesztője a lámpaoszlopnak dőlve bámészkodott. Összesodródtunk, aztán szét. Dolgoztunk. Éltek a forradalmárok komoly életét. Sétánk végeztével a Beer & Co nevű sörözőben ittunk egy sört, aztán hazasétáltunk.

Azt, hogy forradalmárok voltunk, onnan tudom, hogy délután négy és öt között mindig telefonáltunk. Arról beszéltünk, bemenjünk-e. És mert előző este semmi nem történt, a diktatúra még mindig állt, lábaink nyoma nem ingatta meg csöppet sem, azt mondtuk: minek?

Rákérdeztünk (nem úgy, mint P., aki sohasem tette meg): minek?

Pénteken, amikor a tömeg már délelőtt tíz órakor összegyűlt, és fel sem oszlott, az autóbuszok minden irányból Belgrád felé indultak, a börtönből kiengedték az Otpor-Ellenállás vezetőit és az ellenzéki tanárokat, a korzón lévő párthelyiségek ablakaiból égő zászlók és iratok lobbantak az októberi estében, majd a tévé képernyőjére kiírták, hogy Szabad Rádió és Televízió, akkor már nem kérdeztük, hogy minek. Felmentünk a napilap szerkesztőségébe, igen sokan voltunk, székekre, szőnyegre telepedtünk, tévét néztünk, majd hazamentünk.

Ennyi volt a forradalom.

Másnap Pécsre utaztunk, és rettentően élveztük, hogy a határon nem kérték a kilépési illetéket. Mivel a Hivatalos Közlönyben a rendelet eltör-

lése még nem jelenhetett meg (arra csak két hónap múlva került sor), elmondhatom, hogy megismertem egy rendkívüli forradalmi intézkedést is.

És nem érdekel tovább az ügy, mert ettől a ponttól már vagy politizálni, vagy halni kell. Halni a szónak abban az értelmében, ahogyan például P. halt: lassan, folyamatosan, könnyörtelenül.

2000 októbere valóban jó érzés volt. Mint egy gyerekkori emlék, álom-emlék, amikor arra ébredtem, hogy az utcánk végén ott volt kicsi tengerem, valamelyik képeslapom kékje, oda igyekeztünk a barátaimmal az augusztusi hőségben, ami mégiscsak nagy butaság. De a talpamban még éreztem a kavicsokat, az orromban a rózsaszín műanyag szandál szagát, kezemben meg két almát.

Nem volt bennünk semmi igyekezet, múltattuk a nyári szünidő napjait. Műanyag szandálunkba kavicsokat raktunk, abban tipegtünk, akárha magas sarkúban, blúzunk alá két nyári almát tettünk, lenne mellünk: megyünk a strandra, kicsi tengerünk füves partjára, jöttök, fiúk?

Ez a hülye körbeharapdálta a bal mellemet, amíg bementem a kukoricásba pisilni! – és felmutatta a körberágott nyári almát. Mindenki elnémulva nézte kicsi tengerünket, döbbenten a mondat okozta édes borzongástól, amiről évekig azt hittük, kicsi tengerünk okozta. És igyekeztünk, amilyen gyakran csak lehetett, leutazni a Jadrán-tenger partjára.

Víz és visszhang

1. SIBI CANIT?

(A felirat)

Sem ma, sem holnap. Hegytetőkön
szelek szaladnak, vadlovak.
Szavak nyomába most szegődöm,
a csönd megszólal, lát a vak,

ugrál a víz, csobog a semmi -.
Elfelejtjük a dalt, a verset.
A tó közepébe evezni.
Teher és tutaj beleveszhet.

De Pompeji hamuja rajtunk.
De *Cave canem!* mindenütt.
De - mindhiába, kit keressz?

Igen, az Úr árnyéka rajtunk.
Pereg a szó. Az óra üt.
SENKI SINCS
SENKI

VOLT
SE LESZ

2. TOVÁBB

Leánykám, égerfák között,
festett éger cölöpök közt
siklik a csónak - benne ülnek
ismeretlenek, jó barátok!

Figyelj:
a vizek partjain
cirkalmas palotákat látok!
Apró arany oroszlán, liliom
díszlik az ormokon, s a csöndben
ívelt, parányi hidakon táncol a szél gúzsba kötötten.

Arany kendővel szeme is bekötve!

Ezüst villanás könnyű saruján.

Végtelen mesék szétfoszló világa
pántos-csatos ládák sorába zárva.

Fémgyűrűk,
csigák,
kötelek.

Fárad a fény a kikötőben.
Enyhül
szélfúvás, harag, fájdalom.
Távolba vész a ragyogás, a láng,
múlik a visszhang-járta tereken
a régi ének!

De kinyújtom a karomat:
elérlek.
De feléd fordulok, s megértesz mindent.

Kötözlek, oldlak.

Sirályok között gyűrűzik a víz.
Evező...,
csónak.

3. UTÓIRAT

Szólhatnál. Szólok is.

Hívhatnál. Hívlak is.

Párod volt-e? Párom is.

(Álom volt-e? Álom is.)

Fogság

regényrészlet

A szomszéd faluban állt az imaház.

Más falvakból is érkeztek a népek, és a kicsiny, vályogból vetett, szalmával fedett házikó előtt jólesően, ráérősen toporogtak és társalogtak. Sok száz ember, férfi, nő, gyerek, ifjak és vének, szegények és módosabbak. Ennek a tömegnek a töredéke sem fér be az imaházba.

Jeruzsálemben se fér be az a milliány ember.

Az imaház előtt hosszú, durván ácsolt asztalok álltak, rajtuk fehér terítővel letakarva az étel, a szombati ebéd, amely ingyen jár minden zsidónak, aki abba az imaházba hivatalos. Ez Rómában is így van, csak ott az imaházba a gyülekezet tagjai beférnek. Uri kíváncsi volt, hogyan oldják meg Júdeában az imádkozást.

Úgy oldották meg, hogy a Tóra-tekerécsket, amelynek a lakhelye az imaház, kihozták, és a szabad ég alatt olvastak fel belőle. Nem ment be az imaházba senki, nem kivételeztek semmilyen csoporttal, mindenki odakint mondta rá az egyes versekre az áment. Az előimádkozó, egy fiatal férfi, a papi áldást nem mondta el; eszerint Júdeában vidéken szintén paphiány van. Talán ezért fontosak a mesterek, találgatta Uri, akikre a papi hivatásból a közvetítői szerep valamelyest áttevődött; de papi imát nem mondhatnak, áldást nem oszthatnak, és nem járhatnak fehérben.

Gyerekek zsvajogtak, nők fecserésztek, miközben a közös ima folyt, ettől a szertartásnak lett valami üdítően fesztelen, életjes jellege. Az előimádkozó héberül olvasta a Tórából az arra a hétre rendelt részt, és egy idősebb férfi két-három mondatonként fordította arámira, hogy a népek értsék. Nem fordított rosszul, Uri fülelt, hogy a zsvajban hallja, amit az

idős ember mond; kezében nem volt tekercs, de egész héten erre készülhetett, mert mintha betanult szöveget énekelt volna. Az előimádkozó a fordítás ellenére sem bízott abban, hogy a nép figyel, és a kezében lévő kendővel intett, valahányszor a gyülekezetnek áment kellett mondania. Azt figyelte a nép, a kendőt, maga pedig nem imádkozott, csak az áment mondta.

Miután az olvasás befejeződött, az előimádkozó hozzáfűzött ezt-azt az elhangzottakhoz, mintegy magyarázva, ezt nem kellett fordítani, mert arámiul mondta. Nem volt fantáziadús egyén e fiatalember, Urinál csak négy-öt évvel idősebb; azt fejtegette, hogy ami elvész, nem vész el örökre, ami meghal, nem hal meg örökre; valaki megjegyezte a tömegben, hogy nemrég halt meg az anyja, s most biztosan őrá gondol.

Sámuel könyvénel tartottak éppen, hogy őszig a Tóra felolvasását befejezzék s majdan ünnepélyesen újrakezdzék; azt a részt hallhatta, aki véletlenül mégis odafigyelt, amelyben arról volt szó, hogy a Frigyládát, melyben az Úr és az Ó népének szerződése van, a filiszteusok elrabolják, de aztán visszaküldik, az Úr akaratát teljesítvén.

Silóból rabolták el a Frigyládát a filiszteusok, még a szent sátorban őrizték akkor a zsidók, ám csoda folytán hét hónap múlva visszakapták, megkerült hát e szentséges, réges-régi láda, mely a Mózesnek adományozott Tízparancsolatot és pár fontos szabályt tartalmazott, és arany volt a fedele, azon ült elvileg a Mindenható, és társalkodott a szentélybe lépőkkel. Dávid király aztán bevitte Jeruzsálembe, és utóda, Salamon építette fel az Első Templomot, melynek a belső szentélyében állt a láda, csak később mégis eltűnt.

Eltűnődött Uri, vajon más is eltűnődik-e, hogy e láda megvan-e még valahol. A Második Templom belső szentélyében, amelybe ő sem láthatott be, a Frigyláda nincs ott, és azért is üres a Szentek Szentje, ahová a főpap is csak évente egyszer léphet be, hogy a Frigyláda magasságos hiányáról valljon. Rémllett Urinak, olvasta valahol, hogy annak idején Jeremiás a Nebó-hegyen rejtette volna el Nabukadnecár pribékjei elől, kiknek érkezését olyannyira áhította, bűnös hitestársai ellenében, átkokat szórva rájuk; s úgy rémllett, azt is olvasta, hogy Jezája rejtette volna el a templomhegy barlangjaiban; a lényeg az, hogy azóta sincs meg.

Különös, nagy esemény lenne, ha előkerülne, láttán igencsak felindulnának a népek.

Jehuda mester az ámenek között ismerősökkel tréfálkozott, nagy hangon beszélt most is; az előimádkozó szövegét jórészt miatta nem lehetett hallani; túlkibálta a fiatal előimádkozót Jehuda mester, s Uri arra gyanakodott, hogy nem szándéktalanul: ő az úr itt, nem más, akkor is, ha nem ő imádkozik elő.

A gyerekek futkároztak, az anyák megpróbálták lebeszélni őket, hogy idő előtt a fehér terítők alá nyúlják, és az ünnepi kenyérből lecsípjenek maguknak, a kezükre is ráverték olykor, és a kutyák sem tisztelték az ünnepet, mert a gyerekekhez hasonlóan futkároztak, és zsidó kutyához méltatlan módon ugattak.

Amikor a Semával a közös szertartás véget ért, az előimádkozó két idősebb férfi kíséretében visszavitte a Tórát az imaházba, ahol nyilván betette a szekrénybe, kijött, és kezet mosott egy eléje tartott tálban, amelybe szórtak valamit. Uri nem értette, miért teszi ezt, meg is kérdezte.

- Tisztátalan lett a Tórától - mondták körülötte értetlenkedve, amiért ezt valaki egyáltalán megkérdezi.

- A Tórától, tisztátalan?!

Uri meg volt lepve. Otthon, Rómában, a Tóra kézbevétele előtt kell kezet mosni.

Érdekes felfogás, gondolta, hogy a szentség bemocskolja az embert. Lehet ebben huzamos emberi tapasztalás. A római zsidók már elfelejtették.

Érdeklődött, mi az a dolog, amit a tálba szórtak.

Vörös üsző maradékanak a hamuja, volt a válasz, az ilyen zsír tisztít a legjobban.

Uri elképedt. Benne van a vörös üsző Mózes könyveiben, eldarálják Rómában is, amikor odaérnek az olvasásban, de ezek itt Júdeában aszerint is élnek, ami írva van! Itt nem múlik az idő!

Az előimádkozó ivott a borból, s erre mindenki a borosflaskákhoz ugrott, töltöttek maguknak és egymásnak, és a flaskák pillanatok alatt kiürültek. Kaptak a borból a nők is, a gyerekek is.

Akkor aztán fellebbentették a fehér terítőket, és állva, sétálva mindenki enni kezdett. Árpakenyér volt az eledel, a frissen aratott árpából sült kenyér, belemártogatták a borecetes edénybe és a hatalmas tányér sóba, minden asztalon volt belőlük legalább egy, és zöltségek is voltak az asztalokon, közöttük olyanok, amelyeket Uri még sose látott, s miután a kenyér elfogyott, arra fanyalodtak a hívők. Hús nem volt, hús csak a nagy ünnepekre jár, kevés van belőle. Uri jól járt, két vastag szelet kenyeret tudott szerezni, a borecetben nem mártotta meg, de a sóban igen, és a zöltségekből, amelyek nem voltak népszerűek, többször is vett magának.

A borról lemaradt. Nem sajnálta. Ugyan szombatot bort kötelező inni, de mert a túlekedésben hamar elfogyott, nem ő vétkezett. Körbe-körbepislantott mégis, akad-e valaki, aki észrevételezi, hogy ő nem iszik, mert sejtette, ezek a kedves emberek még képesek, hogy vétket vessenek a szemére, és az ezért járó áldozatot Jehuda mester ki is rója rá, de nem törődött vele hál' istennek senki.

Vidám volt a sok száz fős tömeg, amely a közeli falvakból verődött össze a szombat alkalmából, és azért voltak vidámak, amiért Uri is: ezen a

napon nem kellett dolgozniuk, és még ételt és italt is kaptak ingyen. Uri úgy vette észre, hogy szabadok és rabszolgák együtt étkeznek, közöttük ez alkalommal lényeges különbség nincs; végül is ez az ünnep lényege, gondolta, és a Pészachnak különösen ez az értelme, amely elmúlt ugyan, de első napján az Omer-számlálás, amely az ötvenedik napig tart, tehát pünkösdig, megkezdődött, és most tart a tizennegyedik napnál. Rabszolgaként jött ki Egyiptomból az a sok törzs, amelyből később a zsidók népe lett, és erre nem árt emlékeztetnie magát. Legalább egyetlen napot, a szombatot élvezték a rabszolgák is szabadon.

Közel volt még a Pészach, és Uri körül a környékbeli falvak lakói a zarándoklat élményeit vetették össze.

Erről a vidékről mindenkinek Jeruzsálemben kell vonulnia az ünnepekre, mert csak kétnapi járóföldre laknak, és vonultak is valamennyien. S hogy mennyi csudálatos élményben volt részük két héttel korábban, arról nem győztek mesélni.

Valakinek az úton odafelé tüske ment a lábába, és nem bírták kiszedni, és elgennyedt, és visszafelé vágta fel neki késsel, pedig még tartott az ünnep, pontosabban félünnepnap volt, és vita támadt, hogy fel lehet-e vágni neki félünnepkor. Az a nézet győzött, hogy úgy elgennyedhet a lába neki, mire az ünnep véget ér, hogy belehal, hát felvágta végül. Hogy üvöltött! Csuda volt. Azóta persze jól van, illetve nem egészen, a múlt héten beleállt az eke a lábába, és elgennyedt, de felvágta neki azt is, és tegnapelőtt már aratott.

Az egyik túl sok bort ivott, és beleesett egy ciszternába, és ott jajveszékelt, és sokáig nem bírták kihúzni, mert Jeruzsálemben igen mélyek a ciszternák, és úgy óbégatott, úgy átkozódott, mint Jeremiás próféta egykoron, akit ciszternába dobtak, mert nem szerették, és csak az utolsó pillanatban húzták ki a király kegyelméből, mint ezt a részegét is tíz nappal ezelőtt.

Ezen sokáig lehetett mulatni, és a történet egyes részeit el kellett ismételni újra meg újra.

Az idősebb férfiak ugratták a lányokat: látták ám, hogy tetszett nekik az a fiatal pap, aki az imádkozást vezette ott a völgyben, még azt is megtudakolták, hogy nőtlen! A lányok visítva tiltakoztak, de hogy akarnak ők papfeleség lenni, az ő fiuk nem lehetne pappá, a pap nem papi család lányát úgyse veszi el soha, nem akar a gyerekének rosszat; de hogy teszik ők azt a csinos papot tönkre, csak legyen neki papi családból való a felesége, de legyen csúf, öreg és házsártos, és álljanak ki szőrök a füléből, az orrából meg a segge lukából.

Ezen is jól mulattak.

Összevetették, ki hol tartózkodott Jeruzsálemben az ünnep alatt.

Vagy a Kidron völgyében, vagy a Hinnom völgyében táboroztak a környékbeli falvak lakói tíz napon át, és a városba meg se próbáltak bejutni,

mert úgyse férték volna be, és az örök el is űzték volna őket, mert ebben az évben ez az egész környék nem volt jogosult a város falain belülre kerülni.

Manasszé, mondta valaki, már állt a templomtéren vagy húsz évvel ezelőtt.

Manasszét sokan ismerték, éppen erről volt nevezetes, hogy ott állt az oltárnál, kérdezgették is, mi van vele, itt van-e; valahol itt van a közelben, az előbb látták, hogy egy egész flaska bort egy szuszra kiivott; már hét unokája van neki, abból öt fiú, boldog ember Manasszé, csak egy kicsit hülye lett, mert öreg; nagyon hülye lett, nem csak kicsit, bizony-bizony, egyre boldogabb ember hát Manasszé, aki egyszer ott állt.

Uri visszarévedt, hogyan is talpalt ő a delegációval Kaiszareából Jeruzsálembe az országúton két hete, és mit is gondolt a Jeruzsálem felé igyekvő arról a tömegről. Idegen népség volt az neki, egyetlen massa, sejtelve sem volt arról, hogy e tömeg egyedeinek nevük is van, s hogy egy bizonyos Manasszé is ott gyalogol közöttük, aki már állt egyszer az oltárnál, amelyen az ő törzsének állatait égették, és hét unokája van. Megkedvelte ezt a butuló Manasszét Uri, és kívánta, bárcsak találkozhatna vele egyszer.

Én már álltam a templomtéren, gondolta Uri. Irigyelnének, ha elmondanám.

Jehuda mester lépett hozzá, egy öregembert vezetett kézen.

- Itt van! - kiáltotta Jehuda diadalmasan, és elengedte az öregember kezét. - Beszélgessetek!

Azzal otthagya őket.

Csönd volt. Az öregember hunyorgott. Uri tisztelettel köszönt, és elhallgatott.

- Hát te vagy az a vaksi gyerek Edomból?! - kérdezte az öreg.

Uri morgott valamit.

- Áldassék a vaksiságod, Theo - mondta az öreg, és a kezét előrenyújtotta, eltalálta Uri arcát, és megsimogatta.

Uri megdermedve állt.

- Köszönöm - mondta aztán.

- A Mindenhatónak köszönd meg, gyerek - mondta az öreg, és közelebb hajolt Uri arcához. Résnyire hunyorította a szemét, hogy lássa.

Én is így szoktam hunyorogni? - gondolta Uri rémülten.

- Nem örülsz magadnak, te gyerek? - kérdezte az öreg.

- Nem mindig - mondta Uri óvatosan.

- Hiba. Megáldott engem a Mindenható, és téged is megáldott, csak még nem tudod... Nem láttam jól, hát nem vethettem, nem arathattam, így megtanultam olvasni... És olvastam sokat, és okos lettem, és megéreztek ezt az emberek, és jöttek hozzám tanácsért a faluból, és ma is jönnek,

messzi falvakból is jönnek, és tudok segíteni rajtuk, mert sokat olvastam és sokat gondolkoztam, és tekintélyem lett... Mert ezt akarta tőlem az Úr, és én megértettem időben. Szeretnek engem az emberek, fiam. És téged is szeretni fognak, mert akarta az Úr, hogy rosszul láss. Légy hálás, fiam.

Uri szemét elfutotta a könny. Megfogta a vaksi öreg kezét, és megcsókolta. Az öreg meglepődött, kutatva nézett Uri szemébe közvetlen közletről.

- Nem is látsz te annyira rosszul - állapította meg valamiből, és el is kedvetlenedett. De aztán megrázta a fejét, és azt mondta: - Légy büszke, hogy te is életre teremtettél egy kicsiny időre, fiam. És most kérlek, kísérsz vissza az asztalhoz, mert ennék még.

Uri belekarolt az öregbe, az asztalhoz vezette, kezébe adott egy gyümölcsöstálat, állt, az öreg eszegetni kezdett, Uri nézte a ráncos arcát, a boldog képét, aztán köszönés nélkül odébbállt gyorsan.

Késő délutánig eszegettek a népek, és csacsogtak vége-hossza nélkül, és nem volt semmi ezenkívül; akkor aztán valaki kiadhatta a parancsot, hogy az ünnep ott, a kicsiny imaház előtt véget ért, mert az egyes falvak lakói gyorsan elkülönültek, és különböző irányokba, zsoldárokat énekelve, hazaindultak.

- Na?! - üvöltötte Jehuda mester diadalmasan. - Van nálatok ennyire gyönyörű a szombat?!

- Nincs - felelte Uri meggyőződéssel.

Fejezetek

VALAMIRE JÓ LESZ

Bogdán Bogdánovics hajnali fél öt körül tért nyugovóra, a toronyóra pontosan éjfélét mutatott. Miután tisztára seperte a város szívét, felrakta a pótkocsira a seprűket, a lapátokat, a vödörket, a zsákokat és a kesztyűket, beindította a kistraktort, és hazaindult.

Kevesen tudták, hogy nem volt mindig utcaseprő, sokan bizonyára el sem hitték volna, hogy eredeti szakmáját tekintve bohóc. A műsorait évekkal ezelőtt betiltották, Bogdán Bogdánovicsot istenkáromlás miatt egy év börtönbüntetésre ítélték. A börtönben szerette meg a sepregetést, ugyanis nemcsak a folyosókat, hanem a fegyház előtti utcát is a rabok söpörték, ami azt jelentette, hogy a takarítással megbízott fogoly minden másnap háromnegyed órát tölthetett a börtön épületén kívül. Annak ellenére, hogy végig ott állt mellette egy fegyveres őr, a rab erre az időre szabad embernek érezhette magát.

Bogdán éjfélről négyig dolgozik. Minden éjjel felsepri az utcákat és a tereket. Nyáron a fákat és a virágokat megöntözi. Amikor valami érdekes tárgyat talál, zsákjába rakja és hazaviszi, nem maga miatt, hanem az újságárus érdekében, akiről mindenki tudja, hogy gyakran bogarak kezdenek járkálni a fejében, és olyankor mindenféle ócska tárgyat összegyűjt az utcán, kifogyott öngyújtókat, törött pengéjű zsebkéseket, gyűrött cigaretta-dobozokat, és közben azt mondogatja: „Valamire jó lesz, valamire majd csak jó lesz ez is.”

Bogdán kertjében különös postagalambok voltak. Ha elengedte őket, széleseben elrepültek, és néhány óra, néhány nap múlva teleírt papírlappal a csőrükben tértek vissza. Az utcaseprő fogta a teleírt lapokat, és ha langyos volt az alkonyat, a ház előtti padra ült, hideg idő esetén pedig a szobában a kályha mellé, és elmélyedve olvasott.

BOGDÁN BOGDÁNOVICS FELOLVAS

„Az akasztás napján kora hajnaltól zuhogott az eső, és mintha soha nem akarna elállni, délután is esett. A tető szürke cserepeiről folyamatosan csorgott a víz a börtön ablakaira, egész nap. Este hat óra körül úgy tűnt, hogy abbamarad végre, azonban a levegő továbbra is nehéz és nyirkos volt. Az eső láthatatlanul szitált tovább.

Az elítéltet sötétszürke esőkabátba öltözött örök vezették ki a börtönudvarra, a falba épített bitó alá. Még egyszer felolvasták a bíróság ítéletét, majd fekete zsákot húztak a fejére, hurkot akasztottak a nyakába, és pontban tizennyolc óra tizenegykor az elítélt alatt megnyílt a nedves deszkapadló. A kötél megfeszült, a test görcsösen rángatózni kezdett, a bokánál összekötött lábak nagyokat rúgtak a levegőbe.

És percek múlva is ugyanígy vonaglott és ugyanígy rugdalt összekötött lábaival.

Talán a nyirkos levegő miatt történt, hogy a kötél nem feszült meg kelőképpen, vagy lehet, hogy a sovány test nem volt elég súlyos ahhoz, hogy eltörjön alatta a gerinc, de az is lehet, hogy az öreg nyaka volt olyan inas, hogy ellenállt a hurok szorításának. Tény azonban, hogy az akasztott ember negyedóra elteltével még mindig lélegzett, valami iszonyú, hátborzongató, alig sípoló hangon. A láthatatlanul szitáló esőben immár csontig elázott börtönigazgató teljesen tanácstalan volt. A jelen lévő újságírók miatt kifejezetten kellemetlen volt a helyzet, elvégre a büntetés végrehajtásának törvényben meghatározott célja nem az elítélt halálra kínzása, hanem a bíróság által meghozott ítélet gyors és pontos végrehajtása.

Az akasztott embert, aki hat perc híján fél órát szenvedett kötéllal a nyakán, végül leszedték a bitóról, és eszméletlen állapotban a börtön folyosóján a földre fektették.

Izgatott telefonhívások következtek. Az igazgatóhelyettes beszélt az ügyésszeggel és a bírósággal, az ügyvéd a minisztériumot tárcsázta, az újságírók a főszerkesztőjüket próbálták elérni.

Fél tizenegy múlt, amikor a körzeti kórház patológusa megérkezett. Az elítélt még mindig a folyosón feküdt. Az örök beszámolója szerint időközben többször is magához tért, de valószínűleg a nagy fájdalmak miatt újra és újra elájult. Vacogott, így hát letakarták egy pokróccal.

Mielőtt beadták neki a halálos mennyiségű alatószert, az öreg még egyszer föleszmélt, és mondani akart valamit, hangja azonban olyan száraz és halk volt, hogy a mellette ülő patológus sem tudta kivenni, mit motyog.

A másnap kiadott hivatalos közleményben az állt, hogy huszonhárom óra négy perckor az elítélt véérébe előbb nyugtatót, majd nagy mennyiségű altatót fecskendeztek, amelynek hatására huszonhárom óra tizenegy perckor a szívműködés leállt” - fejezte be Bogdán Bogdánovics a felolvasást.

HOME, SWEET HOME

Sem istenkáromlás, sem gyermekgyilkosság vádjában nem találták bűnösnek, így Kasza Gyurát a bíróság felmentette, és már aznap hazamehetett.

Amikor több hónapnyi kényszerű távollét után megállt a város szívében, K. Gyura úgy nézett szét, mint aki most jár ott először. Ismeretlen volt ez a város, ismeretlenek voltak a fák, a kitaposott fű a parkban, a járdák feltöredezett aszfaltja. Ismeretlen, idegen és - mi tagadás - visszatartó volt minden.

Ahogy ott állt, egyszerre rádöbbsent: kész, vége, nincs tovább.

Régen, évekkel ezelőtt, ha rossz napja volt, mindig arra gondolt, hogy veszi a cókókját és hajóra száll, hajóra, nem repülőre, és irány Argentína, ahol feleségül vesz egy csokoládébőrű argentin menyecskét, naphosszat szerelmeskednek a tengerparton, és legalább tizenöt gyereket nemzenek, tizenöt gyönyörű mesztic gyereket, és halászatból élnek majd, minden hajnalban kihajózik az öbölbe, összefog rengeteg ezüstszínű (argentin) hekket, aztán az édes asszonyka a piacra viszi a fogást, ő meg a pálmafák árnyékában ücsörög, és gint iszogat sok jéggel.

Most már biztos, hogy soha nem fogja meglátni az argentin (ezüstszínű) tengert, és nem lesznek mesztic gyerekek. Ami még hátravan, itt fogja leélni, ebben az idegen városban, amelyet talán végül, az utolsó pillanatban megszépít majd az emlékezés, és talán végül, az utolsó pillanatban nem kell majd úgy éreznie, hogy teljesen elhibázott és hiábavaló volt az egész.

Tapintatos lesz majd a végső emlékezés, gondolta.

A puertói ház

regényrészlet

1.

Végre! Hát ez is megtörtént! Négy évnek kellett elmúlnia, hogy komoly vevők jöjjenek. Már hozzá is szoktam ehhez a teherhez – az eladó ház terhéhez, az eladó házához, amelyet meglátogatok, amikor tehetem, körüljárom, és tehetetlenül megállapítom, hogy tönkremegy, lakatlanul. Két évszázadot megélt ez a ház! Belgrádban néha, amikor az időjárás-jelentést hallgattam, szinte elnémultam, ha esőzést jeleztek Dél-Spanyolországban: minden eső zöld nyomot hagy a falakon, s ez álmatlan éjszakát, négyezer kilométeres messzeségbe irányuló értelmetlen aggodást jelentett, egészen addig, amíg fel nem bukkant egy másik, közelebbi gond, és el nem nyomta ezt, amely végzetszerűen gyökeret vert.

Tessék, ez is megtörtént. Megjöttek a vevők, délben aláírtuk a szerződést, és most már bevallhatom magamnak: akármennyire is vágytam arra, hogy lezáruljon ez az egész, ugyanannyira rettegtem is ettől a naptól, ettől a nyártól, ettől, ami mostantól vár rám. Már megszoktam, hogy van egy eladó házam, hogy várok valamire, s nem emésztődök el a várakozásban, hogy egy átmenetiségben élek, lélegzek. Ez egyben haladékot is jelentett, négy évig tartó halogatását annak, hogy újra szembesüljek... az emlékekkel.

Valaha otthonom volt ez a régi andalúziai ház – karcsú tornyú fészke, amelynek a csúcsa a türkiz égbolt felé tör, az alapzata pedig széles, mint a százéves fa gyökere a Mennyek utcájában. Évekig köröztem itt elragadtatott röpülésben ég és föld között a fényben, mint egy madár, amely

nem észleli a saját lakának törékenységét, hanem ösztönösen védelmezi és folytonosan új gallyacskákat hord belé. Így volt ez mindaddig, amíg a toronyra, mint völgy fölötti hegyromra, felhő nem ereszkedett. Az égbolt váratlanul zavarossá vált, hogy majd egy napon, amelyre soha, senki sem tudna felkészülni, elfeketedjen. De én továbbra is hittem benne, hogy ez a ház az otthonom.

Nem tudtam elképzelni egy másik életet, valahol máshol. Csendesen, lárvamód éldégéltem itt évekig, az emlékek selymébe burkolózva. Semmi sem történt, ám éberem figyeltem, hogy meglássam a láthatatlant, hogy meghalljam a távollevők hangját, hogy felfogjam a jelt. Újra átéltem akkor a fénnel átszótt éveket, figyelmesen, mintha szerepet gyakorolnék be egy harmadik életre.

És akkor az emlékek hárttyája észrevétlenül buborékká nőtt, majd szét-pattant. Bizonyosan voltak benne balsamok is, melyek tulajdonképpen újraélesztették az életkedvemet. Egyik napról a másikra döntöttem: elhagyom a házat és ezt a verőfényes tengermelléki várost, amelyek lassacskán már aranykalitkámként léteztek csak. Kézen fogtam a gyereket, s erős menekülési ösztönrel visszatértem Belgrádba, a saját hazámba, azzal sem törődve, hogy az közben nyomorúságba és háborúskodásba süllyedt.

De a ház maradt. Az eladó ház. Telis-tele zsúfolva emlékekkel. Ó, ha csak az én emlékeim lennének, de könnyű is lenne! Ezeknek még nem kel-lenek nyomok, bizonyítékok, tárgyak, amelyek őriznék az elmondatlan történeteket. Az én emlékeim most még gondosan el vannak csomagolva a bőröm alá, utazva hordozom őket. Élő szövettel vannak betakarva és megvédve, s akkor nyúlok utánuk, amikor kedvem tartja.

De mit kezdjek José emlékeivel? És Julitiáéival, Joaquinéival, Eusebióéival, Valentináéival? Az ő otthonukat kell szétrombolni.

José hozott ide, ő emelt át a küszöbön. A többieket nem ismertem. Már mindannyian halottak voltak érkezésemkor. Mindannyian halottak voltak, de a keresztleveleik és a halotti bizonyítványaik, az útleveleik és a diplomáik, a karóráik, a kanalak és a villák, amelyekkel ettek, a portréik, a székeik, a párnáik, a tükreik, a szipkák, a gyertyatartóik... az enyéme-k lettek. Úgy tűnik, nem vertem gyökeret. Nem viseltem el az örökbefoga-dás terhét.

A rájuk való emlékezés csak itt, a papírlapokon és a tárgyakon él meg, amelyek egyszerre vádolni kezdenek engem. Önnön történeteiket mor-mogják, bűnrészességet követelnek, de alig sikerül kihámoznom, mit be-szélnek hozzám. Még meg se lettem álmodva, nemhogy megszülettem volna, amikor a közülük legkitartóbbak már szövetséget kötöttek. Inkább érzem, mint értem, hogy egy évszázadot tárnak elém. Körülhatárolják, és belülről széttagolják a töredékeik térképével, amelyet szorgos kezek ra-

gasztottak, forrasztottak, szögeztek össze, s festettek át. Ahová csak bepillantok, mindenütt a teljesség megőrzésébe fektetett erőfeszítés nyomait látom.

Kezdetben, érkezésem után közvetlenül, majdnem úgy néztek rám ezek a tárgyak, mint egy betolakodóra. Most meg rámroskadtak szegények. Az emlékeimre hivatkoznak, hogy megnyerjenek maguknak, de a hozzájuk kötődő emlékképeim csak hiányos emlékezések José visszaemlékezéseire és az ő emlékeinek az elmesélt részleteire. Olyan keveset tudok, olyan kevésbé fogom fel ezt a szétszédésüket megelőző mormogást. Ezt az elhaló suttogást, mielőtt elszakadnának egymástól. Mielőtt szétosztanám, eldobnám, eladnám... és elfeledném őket. Sokukat elfeledem majd.

Nem gondolkodhatok így, semmire se megyek, ha átengedem magam az efféle érzések sodrásának. Csak lassan! Lelkiismeretesen és fokozatosan át kell mindent tekinteni, csoportosítani, és dönteni kell minden apróság, minden papírfecni sorsa felől: mi kerül a szemétkébe, és mi az ószeres kezébe, mi az, amit majd elajándékozok, s kinek. Két hónap múlva, egy nappal se később, bőrönddel a kezemben és valami tisztasággal a szívemben, el kell mennem innen, vissza kell térnem a saját életemhez, a feldúlt Belgrádba.

Az a benyomásom, hogy ezek az emberek éppen Belgrád rombolása miatt voltak annyira megértők az elvárásaimmal szemben. Aláírtuk a szerződést a jegyző jelenlétében, kézbesítették a csekket, de nem kapták kézhez a kulcsokat. Két hónapot adtak, se többet, se kevesebbet, hogy kiürítsem a házat, és elköltözzek. Ritka, aki így viselkedne. Fiatalok! A távozásom napján fognak házasságot kötni. Kihirdették, hogy azon a napon házasodnak majd össze, amikor elmegyek. Mindent megbeszéltünk előre telefonon, ma pedig megerősítettük. Ebben a házban töltik a nászéjszakájukat. Az én ágyamban. Amelyet még Eusébio és Valentina vettek. Amelyben Eusébio meghalt. Amelyben Julita évtizedekig feküdt egyedül, s igyekezett megbocsátani Joaquinak - eredménytelenül. Amelyben Julita meghalt. Amelyben megkívántuk, hogy kislányunk legyen, s amelyben teljesült a kívánságunk. Amelyben meghalt José, és ahol még sokáig kerestem őt...

A biztonságom kedvéért, hogy ne keljek a hosszú útra az üzlet megkötéséért vállalt kezesség nélkül, az ingatlanügynökségnek befizették az előleget - eközben bombák záporoztak Belgrádra. Tetszett nekik a ház. Hónapokon át figyelték, ábrándokkal burkolgatták. Fiatalok és érzékenyek. A lány, Leila, irodalomtanár. Ezek a hatalmas könyvek a polcokon és a bölcs embereket ábrázoló festmények rejtve elvégezték a csalogatás munkáját,

Gordana Ćirjanić
(Belgrád) - 1957

Kötetei: *Mesečeva trava* (versek, 1980); *Gospa od sedam grehova* (versek, 1983); *Pred vratima vodenijem* (versek, 1988); *Pisma iz Španije* (esszék, 1995); *Velaskozovom ulicom do kraja* (elbeszélések, 1996); *Predposlednje putovanje* (regény, 2000); *Nova pisma iz Španije* (esszék, 2002); *Kuća u Puertu* (regény, 2003).
Fordításkötetei:
Luis Cernuda: *Stvarnost i želja* (versek, 1990);
uő, *Utihnuli napev* (próza, 1995);
Oskar Wilde: *Propast laganja* (esszék, 2000).

azt tették meg, amire az ügynök képtelen még a könnyebben eladható házak esetén is. Azon túl, hogy tetszett nekik a ház - mondja Leila -, éreztek a falak pozitív kisugárzását is. Szeretetet éreztek benne, ezért nem riasztotta őket vissza a ház lepusztultsága. Tatarozni fogják. Majd lassan. Van idejük. Kérdezősködtek felőlem - ez nem nehéz egy kis helységben - és hatott rájuk az, hogy író vagyok, és hogy José is író volt. Igen fiatalnak és illúziókkal telinek kell lenni ahhoz, hogy az ember áldozatául essen a kellemes benyomásoknak egy ilyen gyakorlatias dologban, mint amilyen a házvétel.

Itt hagyom nekik a bútorokat, sokat közülük, mit is kezdenék velük! Tetszik nekik. Minden, amit itt hagyhatok - mondják -, jól jön nekik.

Amíg telefonon beszélgettünk - tulajdonképpen alkudoztunk -, úgy tűnt, borzasztóan zavarban vannak. Ők ott Pueróban, a napsütéses, henyélő városban, ahol sohasem történik semmi különös; én meg itt Belgrádban, áramot vagy vizet nélkülözve, mikor hogy. Egyszer meghallották a telefonon keresztül a repülők közeledtét jelző szirénavijjogást. És ez felizgatta őket. Bocsánatot kértek, hogy ilyen körülmények közt ilyen adásvétellel kapcsolatos, prózai kérdésekkel zavarunk. És nyugtatni kellett őket, vigasztalni, hogy de hiszen az élet megy tovább, és hogy még a fejünk fölött röpködő bombázókat is meg lehet szokni. Mondanom kellett nekik, hogy nem szabad büntudatot érezniük amiatt, hogy Spanyolország tagja a katonai szövetségnek, amely zuhanórepülésben támad ránk gyilkos fegyverrel. És az egyszerű emberek, köztük én is, és a gyerekek, az én gyerekeim is, mind élő példái annak, hogy a kollektív lelkiismeret és a kollektív bűnösség fogalmai csupán a kortárs hatalmasok torz koholmánya. Ezekkel a kitalációkkal akarják igazolni a háborúkat és azok következményeit, meg néhány ember büntetteit. Nem tudom, megértettek-e, de továbbra is feszengtek. Kérdezték, miért nem menekülök el, ha már van hova. Erre a kérdésre nem tudtam ésszerű választ adni. Belgrádban kellett maradnom.

Amikor végre megjelentem itt, amikor megismerkedtünk, már véget ért. Jugoszlávia fölött füst szállt már csak, lenn pedig folyt tovább az élet. Beismerték, hogy ha akaratlanul is, de saját élményükként élték meg Belgrád bombázását. Még a télen kiválasztották ezt a házat, és eldöntötték, hogy türelmesen várják a nyarat, amikor megérkezem, minden tervüket összehangolták az enyéimmal. És akkor tavasszal, merő véletlenből kapcsolatban lévén a külpolitika főhíreivel, a borzalmas fordulatkor az életemért kezdtek aggódni, az idegen szerb nő életéért, akitől közös életük kezdetei függnék.

Ma, egy hónapos feszült várakozás után, végre föllélegeztek. Én viszont még csak most veszek mély lélegzetet - nem tudom, honnan kezdjem.

2.

A melegség és a kényelem érzetét minden házban a különböző kelmék, szövetek teremtik meg: a függönyök, a terítők, a szőnyegek, a huzaatok. Általuk érzékelhető a leginkább a ház jellege, színe, illata és állapota. A szöveteken az idő előbb hagy rút nyomot mint a fán, a kerámián, a fémen, a márványon. Csak ritkán érnek meg olyan magas kort, hogy kiérdemeljék az antikvárius érdeklődését. A testek és a mindennapok nyomai átjárják és átmenetivé, intimmé teszik őket.

Mégsem szedem le a függönyöket; méretre szabottak, és frissnek tűnek majd, ha jól ki lesznek tisztítva, és Leila még hasznukat veheti néhány éven át. Mandulaszínű organtínok és súlyos olajzöld plüssök méterszámra, alig észrevehető csillagocskákkal hintve, sárgaréz kampókhoz kötött zsinórokkal kétoldalt a falhoz erősítve. Már el is felejtettem őket, ezeket a régi díszes kampókat, a rózsaszínű majolikából készült medalionokkal: krinolinós lány ül egy terebélyes fa árnyékában, szíve hercege pedig mellette áll, a kezében mandolin. Ez a ház valaha hemzsegett a romantikus tárgytól, amelyek női kézről és ízlésről tanúskodtak tévedhetlenül.

A drapériák redőiben élnek, vagy legalábbis éltek a julbek nevű háziszellemelek, szögeztük le, mert akkoriban éppen egy, a jóindulatú házi szellemekről szóló mesekönyv járt a kezünkben. Ezeket a szövetfüggönyöket soha nem érinti senki, díszként szolgálnak - hogy megtörjék a falak fehérségét, és hogy kihangsúlyozzák monumentalitásukat. De azért délben, amikor hétágra süt a nap, az emberek becsukják a zsalugátereket, s leengedik a léceit. Így óvják a ház hűvösségét, s így fékezik meg a fény erejét, melynek hatására egyébként minden kifakulna: a festmények, a furnér és a bútorhuzatok is.

A nagyszalonban az utca felőli falat három, zöld drapériával szegélyezett függönyszerű nyújtja meg. A két oldalsó üvegablakot takar el, a középső meg az erkély előtt omlik alá. A szomszédbeli idős varrónő készítette őket. Anyagot nem kellett vásárolnom, találtam a házban eleget, annyit, hogy elláthattam volna vele egy egész szállodát is, nemhogy egy házat. Julita teli szekrény függönnyt, bútorhuzatot hagyott ránk, beszegett téli és nyári ágytakarókat, befejezetlen díszpárnahuzatokat és a két ebédlőasztal méretére szabott súlyos asztalterítőket, alul szoknyaszerű redőzettel, ezenkívül pedig gyapjúsöveteket és atlaszselymeket méterszámra. Gondosan felújította a házban a szöveteket, cserélgette a díszítést, időnként áthúzta a díványokat, foteleket, székeket, a felmaradt anyagot meg őrizte. Egyes drapériák és ágytakarók visszáján megmaradt a sarokban a vegytisztító üzlet jelzete: Limpieza en seco „Rodriguez” calle Ayala 108.

Hatalmas madridi lakásában Julita harminc évig élt egyedül, de semmit sem csinált saját kezűleg. Példás háziasszony volt, ami az ő esetében

azt jelentette, hogy olyan szorgalmas és hűséges cselédnői voltak, hogy amíg élt - nyolcvanöt évig -, nem volt rá szüksége, hogy megtanulja, hogyan készül a spanyol tortilla. De vezette a háztartást. A dekoratív szövegetet mindenképpen személyesen válogatta és szerezte be. Ezeket aztán a varrónő szabta-varrta, aki rendszeresen, heti egy alkalommal járt ide. Megjelennek ezek a délutánok a képzeletemben: sütemény, kávé és a felnyitott Singer márkájú varrógép - szívós, mint az öszvér - régi fekete fej, arany arabeszkkel, bepréslve egy méretre készített furnér szekrénykébe. Julita divatlapokat nézeget, vagy pasziánszozik, de szellemileg részt vesz a munkában, segít tartani az anyagokat, amit és amikor éppen szükséges, kiadja az utasítást, kiválasztja a cérna színét. Maruha - Spanyolországban minden szorgalmas nőt Maruhának hívnak - szereti a munkáját, fel sem emeli a tekintetét, de ez nem akadályozza meg abban, hogy kiöntse a lelkét Julitának, elpanaszolja családi és házasságbeli gondjait. Ha hallgat, az azt jelenti, hogy szájában épp gombostűt tart. Egész biztosan tisztelték egymást, s tudtak a másikról mindent, amit tisztességes asszonyok tudhatnak egymásról. Ezekből az együtt töltött délutánokból sok befejezetlen munka maradt fenn - épp csak hogy kiszabott huzatok, elkezdett félcelések, gombostűkkel megtűzdelt szegélyek... De e befejezetlen munkák mindegyikéhez odaerősített Julita egy-egy cédulát, öreges kézírásával rájegyezte az adott anyag rendeltetését: „díszpárna a sárga díványra”, „nyári takaró - vendégágy”, „huzat a küssalon függönytartójára”, „függöny az éléskamra polcaihoz”... Vajon saját maga számára készítette-e ezeket a cetliket, vagy egy ismeretlen nő kedvéért, aki majd öröklí a háztartást?

Soha nem kellett lakásszövetet vásárolnom, és ágyneműt, törülközőt, de még konyharuhát sem. Mindenből eleget találtam, két emberöltőre is elegendőt.

Az ágyneműért fáj majd a szívem. Julita hosszú életének minden időszakában modern nő volt. Amikor divatba jöttek a gumis lepedők - amelyek erősen körülfogják a matracot, és nem gyűrődnek az éjszaka folyamán -, beszerezte őket, mivel, tegyük kezünket a szívünkre, praktikusak. De nem dobta ki a régieket. A különböző anyagokkal telezsúfolt szekrényben legalább harminc iniciálás, csipkeszegélyes, rózsaszín szélű, virágos szalaggal díszített ágyneműkomplettre bukkantam. Sok kifogástalanul fehér volt közülük, de némelyik párnahuzaton lyukacska vagy eltüntethetetlen sárga háromszög árulkodott ágyban dohányzásról, engedetlen gyúfáról vagy túlmelegített vasalóról. Nyoma sincs sehol intimitás vagy betegség jeleinek, az ezekről tanúskodó ágyneműket Julita kétségtelenül kidobta. Lelkiismeretes háziasszony s ápolt nő lévén meg tudta válogatni a rendes és lelkiismeretes cselédséget. Habár szinte rögtön a halála után

léptem az otthonába, egy pillanatra se éreztem azt az undort, amely az öregek házaiban fog el bennünket, amikor betegség és halál szele lengi be őket. Még élő házra letem, amely a réges-régi berendezési tárgyai ellenére is kényelmes volt, tiszta és utasításokkal teli.

Ugyanezen tárgyak között úgy forgolódom most, mint a hóhér a halálraítéltek között, aki bizonygatja magának, hogy a munka az munka. Az első, látszólag derűs és felhőtlen tekintetem – tisztában lévén vele, hogy majd csak ezután következnek a részletek tengere – egyelőre csak a méretes tárgyakon pásztázik végig: az ágyakon, a függönyökön, a szekrényeken, a csillárokon... Ezt a szalonban levő káprázatos csillárt el kell adni, fel kell kínálni valamelyik régiségkereskedőnek: huszonnégy ág, fölöttük tizenkettő, a legfelső sorban még hat, és üvegcseppek minden tekervénynél – ha majd lekerül minden csüngő-lógó, teletöltenek egy zsákot. Madridi tartózkodása alatt a kis fogadószobában, a bútorok és a festmények rengetegében fulladozott ez a csillár. Ebben a házban lélegzett csak fel: magas mennyezet, hatalmas tér. Anna egyszer megmosta, még Madridban. Napokig szedegette le a fityegőket, a drótockákat csipesszel vagy kézzel csavargatta szét, ezután ammóniás vízbe mártogatta az üvegdarabkákat. A sárgarezet szidollal fényesítette. Figyelmeztetnem kellett, hogy inkább gyakrabban mozdítsa arrébb a létrát, ahelyett hogy a nehéz csillárt forgatná a levegőben. Nem volt baj, hogy közben el-eltört néhány üvegcseppet, észre se lehet venni a hiányukat, annyi van belőlük így is.

Hogy Anna mi mindent össze nem tört! Szemrehányást tettem neki ezért. Most már bánom, hogy összeszidtam. És bánom, hogy nem ajándékoztam neki azt a két kis fehér, középen ezüstcsíkos, semmi különös vázácskát, amelyekre szemet vetett. A díszekkel, szuvenírokkal, kézműipari és művészi figurákkal telezsúfolt házban csak ezek iránt mutatott gyöngédséget. Naponta fényesítette őket, s vigyázva tette vissza az üvegvitrinbe, a többi badar apróság közé, amelyekről csak ritkán törölgette le a port. Bánom, hogy nem faggattam gyakrabban Julitáról, az anyósomról, akit nem volt alkalmam megismerni, de hallottam felőle, hogy ritka vonzó, sugárzó szépségű nő volt. Fiatalon, huszonévesen Madrid legszebb, legérdekesebb asszonyai közé tartozott. Az elsők között volt, akik nadrágban jártak, politikáról beszélgettek és dohányoztak társaságban. Érkezésemet csupán négy hónappal előzte meg a halála, és rám hagyta, nem tudván, kire hagyja, életének minden tapintható nyomát, mindent. Annát is Julitától örököltem, hűségesen szolgálta öt húsz éven át. De Anna is már régóta csak emlék. Ő Madridban maradt, mi elköltöztünk ide, Andalúziába, ebbe a házba, ahová figyelmesen átmentettük az egész madridi otthonot. Teljes életünket itt akartuk tölteni. Ma eladtam.

Kezdetben biztos voltam benne, hogy itt fogok maradni, akár egyedül is. Úgy gondoltam, kötelességem őrizni ezt a házat, és mindent, ami benne van, az ítélet napjáig. Úgy tűnt, ez az én küldetésem, és hogy egy fikarcnyi bizonytalankodás nélkül fogom teljesíteni. Mintha csak fogadalmat tettem volna néhány boldog év emlékének, egy olyan család emlékének, melyet csak tárgyak, fényképek és történetek által ismertem - úgy tűnt, hogy az én életem is egy befejezett történet. Harminchat évesen azt hittem, hogy ebben az aranykalitkában szeretnék elhervadni. Akár Rafaella. És mint Pepe. Akár Rafaella és Pepe, akikre akkoriban gyakran gondoltam rokonszenvvel és a közelség érzésével.

Az idegen emlékek háza

Gordana Ćirjanić: Kuća u Puertu

A puertói ház lakonikusan szólva az emlékezés, az emlékkörzés, az emlékkörzők regénye. Mindenekelőtt arról beszél, hogy az emlékezetnek milyen roppant ereje lakozik a térbeli helyekben, az intim, visszafogott miliőben, az elbeszélőt övező, valójában nem is hozzá tartozó tárgyi világban, mások életének tapintható nyomaiban. Egy pillanatra sem hagy azonban megfedkezni arról, hogy a ház tornyából a „felejtés vizére” nyílik kilátás. Az én-t körülvevő emléknyomok, a bútorok és textíliák, a könyvek, a hivatalos iratok, az érvénytelen személyi dokumentumok, a levelek és más írásos anyagok mind a közvetlen tapasztalati horizonton túli történetekre emlékeztetnek. Mint ahogyan a fényképeken is a tetszőlegesen kiragadott pillanatok. Az elbeszélés a kimerevítés és mozgásba hozás elvének összekapcsolásával mindig megtalálja a módját, hogy a közvetlenül látható emléktartalom ideje hogyan szélesíthető ki a privát fotók elkészültének időpontjára, a körülményekre, az előzményi kontextusra, a lehető legszélesebb eseménykörnyezetre. Az eleven emlékezés, assmanni kategóriával a kommunikatív emlékezet, alig terjedhet az egy évtizedesnél távolabbi múltba, legalábbis ami a spanyol vonatkozásokat illeti, a nagyregény mégis sokkal többet fog be ennél. Ugyanis az elbeszélő az emlékezés folyamán nem csak önnön múltjába megy vissza. A tovahaladó jelen horizontján más idők képeit és történeteit is magába zárja. „Az én emlékeim az ő emlékeire való visszaemlékezések...” Az igazi értelemben birtokba nem vehető, mindig ismeretlen terek akkor válnak némileg otthonossá, ha átnyújtják emlékeiket, átadják múltjukat a messziről érkezőnek. Hiszen az idegen mindig attól „idegen”, hogy nincs „saját” emlékezte, hogy a kul-

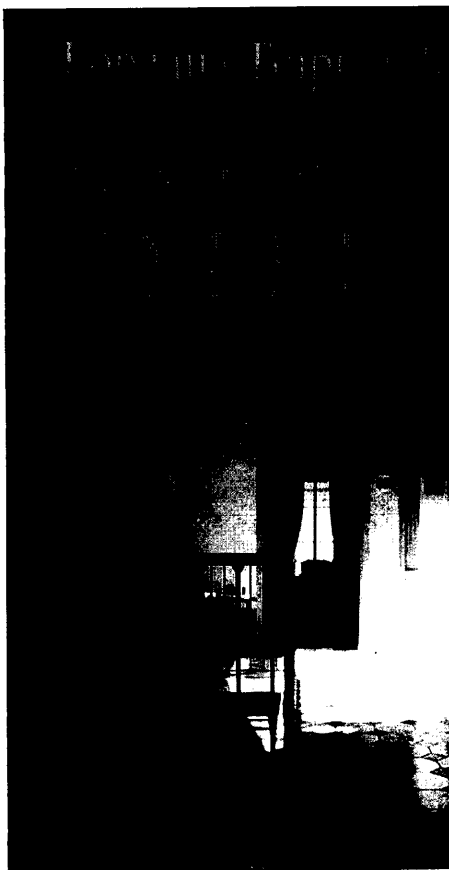
turális emlékezetet illetően csak másokra hagyatkozhat. „A biografikus emlékezet birodalmán túli helyek és idők, szereplők és történetek a mások emlékelbeszéléseire – harminc, sőt ötven évvel is meghosszabbítják a személyes emlékezetet – való visszagondolással tűnnek a leginkább megalkothatóknak. Az elbeszélés egyik önreflektáló megnyilatkozásában (...) az emlékek megalkotása a világ legtermészetesebb dolga, (...) az emlékezés nem az elmúlt valóság egyszerű másolata, hanem (...) a lélek szükségleteihez való alkalmazkodás. Legtöbbször, bár nem tudatosan az irodalomban is használatos alakzatok segítségével.” Az emlékformálásba természetesen a puertói házban fellelhető hangsúlyozottan többnyelvű és többkultúrájú írásos anyag is beleszól. A múltalkotás nem kerülheti el a sorsát, hogy végül is szövegekkel, feljegyzésekkel, levelekkel, emlékiratokkal (és a hiányos olvasással) találja magát szemben, a saját élettapasztalat orientációja, a saját élményszerűség védelme nélkül. A halott emlékezet mindig az epizodikusság, a szaggatottság élményét adja. Ami a helyenként az olvashatatlan vagy érthetetlen szövegek és olvasójuk közötti folyamatban aktualizálódik, a közeli múltban még eleven emlékezetek emlékezetét hívja segítségül, hogy betöltsék az idő- és jelentéshézagokat. És hogy helyenként kitágítsák a történelemként elbeszélhető múlt fogalmát, azzal, hogy megjelenítik a mindennapok történelmét, a történelemnek az oral history-ból jól ismert alulnézetét. Van, akiről nemcsak az derül ki, hogyan formálta az életét a történelem, hanem az is, hogyan próbálta formálni ő a történelmet. De minden és mindenki csupán az elbeszélő behatárolt ismereteinek, véges tudásának mértékében válhat epikus anyaggá: „az én tudásom José apjának életéről ezzel nagyjából ki is merült”. Olvasóként el kell fogadnunk, hogy vannak dolgok, amelyekről csak azok a narratívumok szólhatnak, amelyek közvetlenül maguktól az egykori cselekvőktől származnak. Az emlékezés nem azonosíthatja megbízhatóan a személyeknek és érzéseknek a saját jelenükben is állandóan kimozduló identitását. Van, aki a maga azonosságát sem tudta megtalálni, aki rejtőzködve élt, saját otthonában is idegenként, aki sohasem használta a keresztségben kapott nevét, és máig ismeretlen okokból gondosan kitörölte saját nyomait. A regény poétikai eszközrendjébe szervesen beletartoznak az olvasói várakozást kijátszó igazolhatatlan sejtések, örök titkok és kimondatlanságok. Az emlékezés és írás párhuzamos tevékenységeként megképzett elbeszélés a kitölthetetlen helyeken önreflexív gondolatáramlásba fordul át. Nem szokványos emlékezéspróza ez, amit Gordana Čirjanić kiépített: másról és többről van itt szó, mint az elbeszélő személyes életútjának feltérképezéséről.

A legmesszebbre visszanyúló emlékezeti anyag az 1898-as amerikai-spanyol háborúból való, a kubai harcokat idézi, a közelebbieket közül

pedig a szerbiai bombázások éve emelkedik ki. Mint kitűnik, *A puertói ház* szellemi magatartásától nem idegen a nemzeti szenvedéstörténeti hagyományból sarjadó beállítottság, a véltlen szenvedésre, a méltatlan kiszolgáltatottságra alapozott önértelmezés. Különösen a bombázások, nem annyira megjelenített, mint inkább kimondott tapasztalata nyújt jó talajt e diskurzusok megerősítésére, amelyek vonatkozásában a regény jellegzetesen elliptikus történelemkezelése folytán egyetlen más viszonylatot illetően sem merülhet fel semminemű kétely, esetleges kimozdítási vagy árnyalási lehetőség.

A regény leghangsúlyosabb historikus mozzanatai, az európai hatalmi rendszer középpontjába kerülő múlt századi Spanyolország, a spanyol polgárháború és a nemzetközi brigádok narratívája, a baszk történelmi város, Guernica bombázása, a köztársasági hagyomány továbbélését elfojtó durva társadalomalakítás főként a Caballero-kormány egyik tagjának család-történetében jutnak jelentéshez, és egy olasz önkéntes emlékezéseiben. Nem az események történeti rekonstruálása érdekli az elbeszélőt, inkább a családi sorsként értelmezett korélmény, a magánszférának és történelemnek ez az új rendszert alkotó ikonográfiája: az emberi magatartások, létviszonyulások, dilemmák és választások összefüggésein belül helyezi el a saját gondolkodását.

A személyes életsorsoknak, a megszakadt emberi viszonyoknak, a szétesett családi közösségeknek, az illúzióknak és kiábrándulásoknak, az üldöztetéseknek és emigrációknak, az egész általános tragédiának a polgárháború, a század egyik legvitatottabb és legkutatottabb, így máig talán legnyitottabb történetfolyam ad keretet. Az elbeszélő tudatában, minthogy nem ébreszt benne kételyeket a történelmi analógiák mindenkori hamissága, Európa kiábrándító magatartásának hasonlósága teremt kapcsolatot az egykori spanyol és a közelmúltbeli szerb történetelemek között. Az Európával folytatott szüntelen vitáját az a gondolat uralja, hogy ez az ideális jelölő megbukott a két történeti szituáció próbáján. Mintegy kulturaközi összekötő kapocsként merül fel a nagyapa alakja, a hercegovinai származású Ristóé, aki szeretett volna részt venni a polgárháborúban, mert az ő hite sze-

rint is Spanyolországban dőlt el az akkori Európa sorsa. Élettörténete során (amely monarchikus katonaéletének, szaloniki harcosi múltjának lezárultával egy vajdasági telepes falura korlátozódik) ebben a figurában jelentősen meggyengül az *otthon* levés képessége, és családjában máig él a *távolságnak* a nemzedékről nemzedékre átörökített vágya. A vágy, amelyet voltaképpen az elbeszélő teljesített be, és éppen spanyol vonatkozásban. Különös figyelmet érdemel, hogy a rendkívüli szituációs érzék és atmoszférateremtés nyomán beszédalakításában, figuráiban, gondolkodásában, problémaköreiben milyen pregnánsan, milyen jellemzően különbözik el az egymásra is reflektáló két életvilág, a spanyol és a szerb. Az is kiválthatja az érdeklődésünket, hogy a hercegovinai telepesek szemében tömören szólva, a magyar nyelv jelentette az „idegen nyelvek általános jelölőjét”, és az 1941-es magyar bevonulást egy ehhez kapcsolódó groteszk családi anekdota keretében örökíti meg az elbeszélés.

Az események menetében beállt fordulatok, olykor radikális változások, a törések drámaisága nyomán a szereplők élményvilágában, bárhol éljenek is, meghatározó módon van jelen az átmenetiség szemantikája. A ház által rabul ejtett százéves időbirodalomban ezeket a jelenségeket, az átmenetiségét, a mulandóságát a bútorkárpitok, a dekorációs anyagok hordozzák a legerőteljesebben, a súlyos drapériák, a mandulaszínű szövetek, az olajzöld bársonyok és a tompa fényű atlaszok. Ezt az eladásra került, gazdagon berendezett andalúziai házat, mielőtt az új tulajdonos beköltözne, meg kellene „tisztítani” a tárgyaktól, az emlékektől. Spanyol férje halálával a feladat a szerbiai származású feleségre hárul. Visszaköltözében a négyezer kilométeres távolságban lévő szülőföldjére, megrázóan nehéz a döntés, mit vigyen magával, s mitől szabaduljon meg, mit adjon át végérvényesen a felejtésnek. Az emlékezet és a felejtés metaforái szorosán összefonódnak. Ha a gazdag lakásbelső az emlékezet tárházaként éljük meg, akkor a tárgyaktól való megfosztódáshoz, a kiürített szobák látványához a felejtés metaforikája kapcsolódik. Mindvégig ott kísért a szövegben a borgesi kérdés, elveszíthetjük-e a végtelen múltat?

Mintha az e kérdésre adott sajátos válaszként teremtené meg a regény az emlékkörző személyiségűpust több változatában is, s mintha ezért tenne kísérletet az anya alakjának az emlékkörzés gesztusában való megragadására. Különösen emlékezetesek azok a női alakok, amelyek az egész életüket az emlékkörzésre tették fel, sajátos misszióként értelmezve a „leletmentést” és archiválást, s amelyeknek egészen egyszerűen a szinte kötelességszerű emlékkörzés ad erőt a létben maradásra.

Az emlékezés alakzatai megkívánják, hogy bizonyos térbeli helyek kapcsán öltsenek formát: szűkítő perspektívában Spanyolország, Madrid, majd Andalúzia és a Cádizi-öböl, Purterto de Santa Maria és a puertói ház

az az alapvető topikus vonatkozásrend, amelyre a térbeliesítésre hajló emlékezetnek föltétlenül szüksége van. S ezeken kívül is országok, városok és helyek (a gyermek- és ifjúkor rekonstrukcióját szolgáló utcák, házak, kastélyok és kastélykertek, fák és buja növények, a szerelem élményét őrző felejthetetlen lépcsők, háztetők és kémények) kerülnek még fel az „emlékezet térképére”. Az emlékezést a regény mint keresést, a házban – amelynek jelentéseit csak a figuratív olvasás teljesítheti ki – fellelhető emléknymok múltjának a keresését jeleníti meg. Némi leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, nem tesz mást, mint feléleszti a régen halott narratívákat. Kiszabadítja őket a felejtésre ítéltetés állapotából. Hihetetlen epikus erővel köti össze a szavak emlékezetét (memoria verborum) a dolgok (memoria rerum) emlékezetével. Történetbe foglalja, visszahelyezi narratív szövegekörnyezetükbe ezeket az olykor eléggé szaggatott emléknymokat, és e feltárulás nem-lineáris, nem-kauzális szerkezetének az analógiájára épül. Az átláthatóan izgalmas regénytörténet, néhány kivétellel, a szereplői nevek köré szerveződő fejezetekből jön létre. Történetekbe integrálva újra feltűnnek a nyitó fejezetből már ismert apró mozzanatok, a parázs égette lyuk az ágyneműn, a barnás italfoltot egy XIX. századi női magazin lapjain, vagy azok a fotók, amelyeket az anya éppúgy megcsonkított, mint Esterházy Péter *Fényképek anyám asztalán* című rövid novellájában. Az emlékek számos múltra nyitnak horizontot, a többi között annak a szerelemnek a múltjára is, amely az elbeszélő életének egy, a Másik halála által lezárt szakaszaként válik elbeszélhetővé. A gyász éveire a halott beköltözik az elbeszélő látásába, emlékezte átalakul regényírói emlékezetté. A közösen lakott múltak emlékezeti megalkotása a hűség egyik formájaként nyer értelmezést.

A *patetikus* (Csajkovszkij *Pathétique szimfóniájára* utalva) című fejezet zárlatában a kettőjük narratívája a történeti könyvek egyikéből vett idézetben találkozok: „A föld pedig megnyugovék a harctól!” (Józsué, 11,23). Az *Ószövetséget* olvasva mindketten aláhúzással jelölik a lényegesnek tetsző kitételeket. Ami a két teljesen eltérő szempontú közelítés mellett is megteremti az életlátást és létszemléletet tükröző „olvasási stratégiák” mély közösségét, ebben a mondatban jut kifejezésre. Az egyetlen olyan mondat, amelyet mindketten fontosnak ítélték, a hadakozások lezárulását emeli ki a kananeusok kiirtásának történetéből. Metaforikusan pedig a szüntelen létharcok személyes élményét, és azt, ami ezekből egy-más létérzésére kivetítve is érvényesnek látszik.

(*Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 2004. 2. kiadás, 467 oldal*)

„Egy nádas házba szorult cosmopolita”

Csokonai halálának 200. évfordulójára

Csokonai Vitéz Mihály halála előtt három hónappal kimérten udvarias levelet kapott Rhédey Lajos gróftól. A „nagyobb világ polgárja” tör itt pálcát „az úri emberektől irtódzó s elbúni szerető Diogenes” fölött: „az egész okos közönség sajnálja, hogy az Úr magát a társaságos élet fenntartására szükséges és szokásba lévő rendhez szabni nem kívánja. Gyakran megcsaljuk magunkat azzal, hogy természeti tulajdonságnak tartjuk azt, ami csak szokásból ragadt reánk, de ha józan elménket használni kívánjuk, és a dolgokat úgy vesszük, amint vannak, nem pedig amint a mi hibás képzelődésünk szerint lenni kellene, szinte megszégyenülve rázzuk le hibás szokásainkat nyakunkról, amelyek úgy is inkább magunknak, mint másoknak voltak terhére”. (Rhédey Lajos levele Csokonainak. Nagyvárad, 1804. október 27.) Ennek a kioktatásnak története van. A grófnak tavasszal meghalt a felesége, és a temetési szertartás egyik búcsúztatójának Csokonait kérte fel. A költő előtt megcsillant egy biztos publikáció lehetősége, s ezt az alkalmat ki is akarta használni. Régóta érlelődő filozófiai ihletét írta ki magából, pontosabban: részben már készen lévő szövegei alapján létrehozta hatalmas filozofikus meditációját a lélek halhatatlanságáról. A *Halotti versek* címen ismert költemény sajátos elegye az alkalmi költeménynek és a legemelkedettebb filozófiai poémának, mintegy összegzője világképének és szemléletmódjának. Csakhogy valami közben elromlott.

A temetésen, április 15-én nem jól mérte fel a körülményeket. Fellépése, több kortársi emlékezés szerint is, inkább illetet volna színházi előadáshoz, mintsem a temetés gólyához. Kardcsörtetve ment fel a templomi

szószékre és gesztikulálva, hangos szavalással adta elő rendkívüli hosszúságú művét. Bocsánatkérésre kényszerült. De mindez még nem volt elég, megbetegedett, tüdőgyulladásban feküdt élet és halál között, s minthogy nem tudott eleget tenni társasági kötelezettségeinek a több napos toralkalmával, kikezdték jó hírnevét az alattomos pletykák. Ez azonban még mind semmi ahhoz képest, amit számára költeményének kalózkidítása jelentett. A kéziratot ugyanis orvosa elkérte tőle, s azt meghúzva és helyenként átírva kiadták, egybekötve Rhédey saját verselményével. Az éppen lábadozó költő számára ez azt jelentette, hogy a nagyszabású költemény hiteles kiadásának lehetősége elveszett, s a világ elé egy megcsonkított változattal lépett. A legmélyebb sértettség indulatával fordult a grófhoz, aki számára némi pénzbeli támogatást juttatott.

„Sajnálva kellett ekkoráig észrevennem, hogy Nagyságod előtt kevésbé esmértethettem meg természetemnek azt az egyik oldalát, amelyből kifejthette s elhíhette volna Nagyságod, amit most mint nemes érzésű valóságos Nagyember előtt, én rejtek magánosságomban magamnak és a tudományoknak élő kicsiny, de szabad emberke, megmondani bátorkodom. Tudniillik, hogy »Nagyságodnak egy személyes vagy tisztje által írásban vagy élő szóval erántam kijelentett kegyes reflexioját 100 Rftnál többre becsültem volna!« [...] Alázatosan köszönöm mégis Nagyságodnak, mint *versifikator* és mint a halotti pompára dolgozott egyéb kézművesek: de köszönetem mellett, mint poéta, bátorkodom teljes tisztelettel instálni Nagyságodat, méltóztasson nékem a megboldogult Méltóságos Asszonynak kedves jószágai közül egyet, de amelynek mindenét inkább nézvén, mint gazdag és drága voltát, emlékezetül megküldeni. [...] Ebből a nyilatkozásomból (amelyet csupán egy oly nemes gondolkodású Méltósággal, mint amilyenek Nagyságodat esmérjük, lehet és illik közlenem) méltóztassa Nagyságod közelebről esmerni azt a *debreceni embert*, akit önnön polgártársai nem esmérnek; aki sok dolgot nem a fő és al pöbel szemével néz; akinek fő kívánsága csak az, hogy csendességét meg ne háborítsák; aki Sanssouci lakást képzel a nádlepte fedél alatt.” (Levél Rhédey Lajosnak, [Debrecen, 1804. szeptember 8.]

Rhédey gróf legelőször idézett október végi levele erre az önérzetes megnyilatkozásra válaszol, a kioktatás ennek szól. Az igazán érdekes számunkra most nem az, hogy kinek milyen mértékben lehetett igaza (a maguk szempontjából egyébként mindkettőjük álláspontja tökéletesen érthető és hiteles). Inkább arra figyeljünk, hogy Csokonai, aki a temetés alkalmával a nyilvános szerep-

lésre szánta el magát, a kudarcot a visszavonulás, a világtól való elhatárolódás gesztusával dolgozza fel. Ez már csak azért is figyelemreméltó, mert a költői magatartás egyik alapvonására ismerhetünk ebben. Arra a magatartásra, amit dunántúli vándorlása után Debrecenbe hazatérve így fogalmazott meg: „hazajöttem kis örökségembe, de amelyet megtanultam *Elégnek tartani*. Itt magánosságba eltemetve élek magamnak, hazámnak és az én szokott studiumimnak, olvasgatván – fordítván – elmélkedvén: az irígy fel nem talál ősi nádfelelem alatt, s a bigottnak sziszergési könyvecskéim közé bé nem hallanak. – Érzem, hogy ez másoktól nem esmért csendességben lelkem is, mely a szerencse hányási között törpévé lett, óriásodni kezd; látom, hogy a nagy-lelkek ujjal hívnak magok felé, s integetnek, hogy a plebecula zavart sikoltásával ne gondoljak; már most hiszem, hogy élek.” (Levél Festetics Györgynek. Debrecen, 1800. december 19.)

Az idézett levélrészlet poétikai szerkezete párhuzamok és ellentétek sora által plasztikusan építi fel a világtól kényszerűen elvonuló, kárpotlást és kiteljesedést az igazabb belső világban találó magatartást:

– magánosságba **eltemetve élek**

– az irígy fel **nem** talál **ősi nádfelelem** alatt,

– s a bigottnak sziszergési könyvecskéim közé bé **nem** hallanak

– **Érzem**, hogy ez másoktól nem esmért csendességben **lelkem** is, mely a szerencse hányási között **törpévé lett, óriásodni kezd**

– a nagy-lelkek ujjal **hívnak** magok felé

– a plebecula zavart sikoltásával **ne** gondoljak

– már most hiszem, hogy **élek**

A nagyvilágban törpévé tett lélek belső tágassága tehát a biztosítéka az igazi életnek, ennek tere a magánosság, szimbóluma pedig a *nádfedél*. Ez az az egyik meghatározó motívum, amely a pálya végét folytonosan végigkíséri, s amelyet egy 1801-es levelében így fogalmaz meg gnómaszerűen: „Mert nemzetem javán dolgozni annyira óhajtok, amennyire örülök annak, hogy magyarnak születtem: az értelemnek pedig és az ízlésnek gyarapításán mind örülök én, mind munkálkodom, én – egy nádas házba szorult cosmopolita.” (Levél Márton Józsefnek. Debrecen, 1801. [május] 19.) Ebből az önértelmezésből az is világossá válik azonban, hogy a „nádas ház” nemcsak *menedék*, hanem az *alkotás tere* is egyben, az a hely, ahol lelke egyenrangúan társalkodik a „nagy-lelkekkel”. A külhonba soha el nem jutó költő az alkotás által igazi világpolgárnak érezhette magát.

A „nádas házba szorult cosmopolita” életét Debrecenbe való hazatérése után egy nagy terv kezdi kitölteni, ő akar lenni a honfoglalási eposz szerzője, költői halhatatlanságát ettől reméli. Az Árpád-eposz terve ugyan magányos munkát igényel, de azért megpróbálkozik ennek kapcsán állás-

hoz is jutni, ami biztosítaná a nyugodt tevékenység és élet hátterét. Széchenyi Ferenc újonnan alapított könyvtárában szeretne munkát kapni, ami ideális lenne számára minden szempontból. Az állásért folyamodó levele élete ekkori szakaszának hű lenyomata. Elválaszthatatlanul összefonódik benne a hihetetlen erudícióval, szinte tanulmányszerűen megírt költői program, középpontjában az Árpádiász-tervvel és a praktikus célzat. Dobálózik a nevekkal és adatokkal, ígér mindenfélét, hogyha a könyvtárosi állás nem is jön be, esetleg másra mégis alkalmazzák.

Beveti az egyéni tragédia miatti szánalomkeltés fogásait, noha Darabos utcai házuk leégésének leírása önmagában is torokszorító szépségű lírai betétként hat: „Jún. 11d. napján abba a szomorú veszedelembbe, mely városunknak nagy részét 2-3 óra alatt a lángok prédájává tette, az én házam is e szörnyű esetnek áldozatja lett. Úgy van, Kegyelmes Uram! most az üszög és hamu között fekszik az az együgyű, de nékem tág és gazdag hajlék, amellybe kívántam a világ lármája elől, magamat, nemzetem és műzsáim szolgálatjára elvonni, pusztává lett az a kis ország, melybe én király voltam magam előtt, és amellyben sokszor édes érzések között gondoltam: Ennyi részem van a föld kerekiségén, s örömmel futottam végig egy perc alatt boldogságomnak szűk, de elég körületét. Éppen a rózsák nyíltak, mikor kertescskémen, az én kis Sans-soucimon, a lobogó lángok keresztül rohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tusculanumom, hol legérzékenyebb gondolatim teremődtek, a láng között ropogott; mikor ama rózsalugas tövig égett, s az a fülemüle, mely e kis zöld szálának minden éjjel concertet adott, öröngve repült el a bátorságosabb erdei vidékekre”. A leírás a már jól ismert motívumokra épül, tragikus hangoltságát éppen az adja, hogy az az utolsó hely pusztult el a világban, ahol otthon lehetett (a ház nem is épült teljesen újra haláláig sem).

Az állást a Széchenyi-bibliotékában nem ő kapta meg. Mindazonáltal előtanulmányai során összeszedte a fellelhető őstörténeti forrásokat, elolvasta, ami a tárgyat illetően a korban hozzáférhető volt. Támogatói és barátai körében céltudatosan építette ki a nemzeti költő betölteni vágyott szerepét, amely a korban, a nemzeti ébredés korában hihetetlen fontosságúnak tetszett. 1802-1803 körül elméleti tanulmányokban igyekezett tisztázni az eposz műfaji változatait a maga számára, mintegy előtanulmányként az *Árpádiász*hoz. Ennek a sodrában keletkezett a *Dorottya* előbeszéde is. Elkészítette a honfoglalási eposz tervezetét, valamint belefogott megírásába is, ötvenegy sorig jutott el. A nagy terv azonban töredékben maradt. A honfoglalási eposzra való készülődés közben addigi műveit kötetekbe rendezti, s megkezdi küzdelmét azok kiadásáért (életében azonban nem jelentek meg). A lezárás és újrakezdés időszaka ez. A „nádas házba szorult cosmopolita” megpróbálja összeegyeztetni nagyralátó terveit és szűkös életlehetőségeit. Többnyire a lehetőségek győznek.

De az alkotásban való kiteljesedést semmi nem akadályozhatta meg. Az összerendezett kötetek egy európai szinten korszerű életművet reprezentálnak, amely a „nagy-lelkek” teljesítményének méltó párja. A Lilla-kötet utolsó előtti verse, A *Pillangóhoz* így foglalja össze poétai önarcképét:

De most lomha, s hernyó módjára
Mázkál a fanyar bánaton,
És a mások mulatságára
Magának vers-koporsót fon. – –

A verskoporsóba bábozódott hernyó-létből kel majd aztán ki a halhatatlan Pillangó, a költői öröklét. Ennek az önértelmező szimbólumnak a párja a „nádas házba szorult cosmopolita” metaforája. Az ellentétes létformák, valóság és eszmény között vergődő lélek az alkotásban éli meg létezése értelmét, itt talál menedéket és kiteljesedést.

A köztes terek tanulságos emlékezete

Szenteleky Kornél pályájáról

„A száműzetés, amely a sokféle *elidegenedés* közös neve csupán, az utolsó felvonása egy drámának, amit az »autentikusság hiánya« mozgat. A közép-európai író már régóta a két-fajta egyszerűsítés, az ideológiai és a nacionalista redukcionizmus szorítójában ficáncol; hosszadalmas próbálkozás után fog ráébredni, hogy a »nyílt társadalom« eszményeit nem találhatja meg sem az egyik, sem a másik szférában, amelyek pedig egyedüli választási lehetőségként kínálóznak.»

Danilo Kiš

Csuka Zoltán, Herceg János, Szirmai Károly, Koltay-Kastner Jenő, Krammer Jenő és sokan mások részvételével 1943 márciusában seregszemlére gyűltek össze az írók, az irodalmárok, a művészetpártolók Zomborban, hogy 1934 és 1937 után harmadszorra is megalakítsák a Szenteleky Kornél Irodalmi és Művészeti Társaságot. A negyven rendes és a tizennyolc tiszteletbeli tag közös küzdelme, a saját folyóirat, a *Kalangya* fenntartása, valamint néhány fontos könyvkiadvány megjelentetése, szerencsére, tartós és működőképes vállalkozásnak bizonyult. A társaság névadójáról, a lelkiismeretes orvosról, aki Szivác község betegeit gyógyítgatta, s a Telecskai-dombok falvai között rendületlenül karikázott kerékpárjával, hogy segíthessen a rászoruló bunyevácokon, horvátokon, magyarokon, németeken, szerbeken, az anyaországban nem hallhattak túlságosan sokan. A költeményei, elbeszélései, regényei, drámái, irodalmi levelezése, útirajzai, tanulmányai és publicisztikai tárgyú írásai előtt szereplő szép hangzású neve csak kevesek számára csengett ismerősen.

A gyógyításban a szenvedők fájdalmának enyhítésén fáradozott szüntelenül, a Bácska íróembereit buzdító, támogató alkotóként, a művelődési élet lelkes szervezőjeként pedig a kultúraközvetítést, az egymás mellett élő népek párbeszédének elősegítését, a származás ideológiáfolttiságának értelmezését tekintette kötelességének. A kulturális emlékezetkiesést megelőzendő vagy mérséklendő, annak a csoportosulásnak a kiemelkedő szellemiségű alakjaként érdemes tekinteni rá ma is, amelyben nyugati kultúrájú írók, parasztokat sorjáztató elbeszélők, motorikus erejű szervezők, formákat tördelő új keletű modernek, lobogó hajjú, tiszta homlokú lírikusok, kispolgári problémákat felvető novellisták, kísértetekkel küszködő, köddel vesződő, hajszolt, üldözött és szenvedő szépirodók, harcosan vitázó nyugtalanok, szociális fájdalomú lázongók, lelkes hitvitázók¹ kerültek és sorakoztak fel egymás mellé. A Zilahy Lajos főszerkesztette irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági képes hetilapban, az alig néhány évfolyamot megélt budapesti *Híd*ban Szenteleky (Sztankovits) Kornél akorra már második házasságában élő özvegye Komáromi József Sándornak így idézte fel a szerző egykori helyzetét, korabeli megítélését: „Sokszor említette egyik író társát, akit a *Hét* szerkesztőségében kevésbé tehetősnek tartottak, mint őt. De ez Pesten maradt s híres író lett. Ő hazajött a Bácskába, a kisebbségi írók gyámolítójának.”²

A provinciális mentalitás, a „helyi színek” elvi alapvetése, a leíró, epikus manírok vagy a zamatos és kendőzetlen népi lexika talán nem mindig engedték Szenteleky Kornélt kellően eltávolodni a vidék véget nem érő sártengerétől, a sehová sem vezető utak, a naphosszat üresen tátongó porták, ásító házak színtelen világától, munkálkodására azonban soha „nem a más alapállásúakat elnyomó vezérlés volt a jellemző, melyre oly sok példa akad a művelődéstörténetben, hanem – minden érdemét mellőzve – saját, hiteles látásmódjának és szemléletének tudatossága.”³ Kiváló nyelvismerete, képzőművészeti, zeneművészeti, irodalmi és filozófiai tájékozódási irányainak nyitottsága, átfogó jellege olyan határozott közelítésmódot és magatartásformát juttatott érvényre, amelynek segítségével folyamatosan átigazította, dinamizálta és a fokozatos újraértelmezésben teljesítette ki a *couleur locale*, a *saveur locale* és az *esprit locale* hagyománytisztelő, megbékélő elmélyülését. Ez az intellektuális kvietizmus nagyon tágas látóhatárral rendelkezett, mert rátekintett a szomszédos más és a távoli más világokra egyaránt, miközben következetesen igyekezett

¹ Vö. DRASKÓCZY Ede: *Magyar kisebbségi irodalom a Délvidéken*. Délvidéki Szemle, 1944/6. 250.

² KOMÁROMI József Sándor: *A költő képe a kedves szívében*. *Híd*, 1942. január 20., 19.

³ THOMKA Beáta: *Szenteleky Kornél lírája, útirajzai*. = Th. B.: *Prózatörténeti vázlatok*. Újvidék, JMMT, 1992, 90–91.

feltárni a nemzettudatként mélyen beléjük rögződött tapasztalatokat, mögójük rejtett azonosulási mintákat, identitásproblémákat.

A lokális történelem horderejének felismerése, a vidék mostohaságának egyértelmű bizonyosságai, a krónikás alapú narrativitás rengeteg üledéke, a tájnyelvi alakzatok kavalkádja és az önéletrajzi parádé az igénytelenység elburjánzásának, az univerzális dilettantizmusnak szintén kedvezett a Vajdaság magyar irodalmában, ám egyúttal életre hívta a többszörös kötődés mimikrijét. Kiváló lehetőség teremtődött ezzel a különböző művészi és irodalmi kultúrák olyasféle jelentéskiterjedésére, összeszövődésre, amelyben felértékelődhetett a szülőföld és tájai felé való színvonalas közeledés, közelítés igénye, a folklór pedig nem csupán a maga kánonjai révén válhatott fontossá, hanem mint valódi minőségi forrás, kreatív lelőhely lett érdekes éppen azáltal, amit még nem fed(ez)tek fel és nem halmoztak össze belőle. Szenteleky Kornél verses vagy prózai írásainak, fordításainak, levelezésének, tanulmányainak, kritikáinak, útirajzainak kiterjedt értékirányai, megnövelt arányai „a művelődés, a kulturális hagyomány és az európai szellemi élet”⁴ hangsúlyozott szerepét szorosan összekapcsolták annak kitartó mérlegelésével, hogy honnan ered és milyen formákból szerveződik kulturális értelemben az igazi európaiság.

Az etnikumközi dialógus termékeny kapcsolatrendszere, gyümölcsöző interakciója sohasem az anyanyelvre korlátozott nyelvben, hanem az egymás mellett élő nyelvek és kultúrák egybefonódásában, kiegyensúlyozott keveredésében teljesezhet ki, abban a (pár)beszédképességben és a más-ság olyan kölcsönös méltányolhatóságában, amely képes „elfogadni az identitások kommunikációjának kockázatát, kiszámíthatatlan fejleményeit, és kitartani a különbözőségben”.⁵ Szenteleky Kornél szövegeiben az egyetemes kultúra sajátta lokalizálása és a kulturális mixitás tapasztalatának közvetlensége nem véletlenül csúcsozodik az idegenség, az árvaság, az otthontalanság, a nemzeti karakter, a kultúraszzeretet, a nyelvi nehézségek és a kisebbségiség problémáinak kiemelt jelentőségű témacsoportjaiban. A magát novellistának tartó és tudó szerző művei alapvető minőségi eltéréseik, színvonalbeli ingadozásaik ellenére tehát nem csupán egy becses életút megőrzendő dokumentumaiként érdemelnek kellő figyelmet, hanem pontosan azért, mert az egymás nyelvi és kulturális határainak keresztez(öd)ését a szimpátia és az empátia látszólagos gesztusain túljutó tartalmas együttműködés megnyitására is továbbgondolhatóan tekintették.

⁴ Uo. 95.

⁵ LOSONCZ Alpár: *Szemponok a nemzeti kisebbség értelmezésének vázlatához*. = L. A.: *Európa-dimenziók*. Újvidék, Forum, 2002, 276.

A *Viszontlátás* (1925), a *Párizsi virág* (1925), az *Üllői úton* (1926), a *Suta este* (1927), a *Levél egy másik világba* (1927), a *Gáláns kaland* (1928), a *Szindbád utolsó estéje* (1928), a *Tilike már tízéves múltott* (1929), az *Érvényesülni!* (1933) című elbeszélésekben, továbbá a *Kesergő szerelem* (1914) meg az *Isola Bella* (1931) című regényekben a tér és időbeli montázsok, a vidék valószínűtlenné tételének módozatai, a tájból ki-metszett lényeg emlékezettel be nem fogható szférái, a képzőművészeti felstilizálás díszletjellege, valamint a sorozatos ismétlésekből kibomló metaforikus és metonimikus közvetítő közeg teszi nyilvánvalóvá, hogy a látóhatár tágassága mennyire nem tekinthető és tekintendő azonosnak a szemmel befoghatóval. A nyelvi és a kulturális elegyedés, a tranzíció, a migráció, a relokáció a folytonos megújulásra érdemesített minőségek igézetében következik be, hogy valamelyest áthatolhatóvá és kifürkészhetővé tegye a kisebbségivé lett individuum egyre jobban zsugorodó mozgásterreit.

A *Tilike már tízéves múltott* szembesülésre kényszerülő hőse a germán dalok pedáns fegyelmét és szervezettségét veti össze a szláv dalok családi-as melegségével, kollektív mélabújával, hogy rávilághasson a magyar dal szeszélyes, kesergős vonásaira: „Ez a magyar nóta. A magyar lélek árva lélek itt Európában. Nincs rokona, de önmagában se találja meg családias békéjét. A magyar lélek individualista. Mindenki magának, magában búsul, a magyar népnek soha sincsen megértője, velebúsulója.” Az *Érvényesülni!* dicséretes nyelvtelhetségű Szűcs Jenője a kuriozitás tévhitébe merülve forgácsolja szét a személyiségét, a nélkülözhetetlenség hamis illúziójában lehetetlenítve el magát: „Szégyellte, hogy már megint hazudott, hogy anyját bunyevácnak mondta, feleségét pedig dalmatinkának. Igaz, hogy az asszony született Ribár Piroska, és lehet, hogy a családjá valóban Dalmáciából származik, de Piroska egy szót sem tud szlávul. Bácsalmásról való, de sokat járt látogatóba itteni nagynénjénél, így keletkezett az ismeretség, a szerelem, a házasság. Az sem volt igaz, hogy már gyermekora óta beszélt a szerbet. Jenő csak 1919-ben kezdett a tanuláshoz, amikor a gimnáziumban is kötelező lett a szerb nyelv. Könnyen tanult, valóban nyelvtelhetség volt, de inkább letagadta tehetségét, ha ezzel származásának szláv eredetét bizonyíthatta.”

Az *Isola Bella* regényszerkezete szétmállasztja a fabulát az elkalandozó narrációban, a főszereplő szubjektuma pedig koordináta nélküli pontként jelenik meg és helyeződik el a nyelvi meg a létformabeli területen kívüli-ség különböző tartományaiban. A kulturális heterogenitásba belefeledkező Szabó Szabolcs a képzelgések röpké hézagaiba vonul vissza, elmerül az apró képrészletek, otthonos hangulatok, emlékfoszlányok tömkelegében, teljesen feloldódik az időkeretek semlegességében. Az anyanyelv, a sors,

a származás problémaköreit Miroslav Krleža számos prózai alkotásának gondolati felépítéséhez kapcsolhatóan, viszont természetesen nem a teljes magyar kulturális szférát kíméletlenül minősítő vaskos krležai kitételekhez igazodóan érinti a szöveg. A *Horvát rapszódia* (*Hrvatska rapsodija*, 1917), a *Hodorlahomor*, a *Nagy* (*Hodorlahomor, Veliki*, 1919), a *Magyar királyi honvéd novella* (*Kraljevska ugarska domobranska novela*, 1921), az *In extremis* (*In extremis*, 1923), a *Krizsovec Iván* (*Ivan Krizovec*, 1926), a *Marcel Faber-Fabriczy szerelme* (*Ljubav Marcela Faber-Fabriczyja za gospođicu Laura Warroniggovu*, 1929), a *Temetős Terézvárott* (*Sprovod u Terezienburgu*, 1929), a *Doktor Gregor első találkozása a Gonossal* (*Kako je doktor Gregor prvi put u životu susreo Nečastivoga*, 1929), a *Klanfár főispán első lakodalma* (*Svadba velikog župana Klanfara*, 1929) című novellákkal közeli rokonságba állítható regény epikai világában a bennünk lévő emberi és a bennünk élő nemzeti dimenziók is átrajzolhatóvá, kiegészíthetővé lesznek, s a létezés lényege már nem feltétlenül a nemzetállam, az etnikai zárttság és tisztaság, a faji vagy vallási felsőbbrendűség eszményében és kategóriáiban keresendő: „Az embereket határok közé szorítani nagyon durva dolog, és a nemzeti tulajdonságok örökös kihangsúlyozása talán sokban oka, hogy az emberek nem értik meg egymást, hogy szuronyokkal állnak a határokon, és felülnek minden alaptalan uszításnak.” A nemzeti önállóság kérdése ebben a műben szintén a népi dallamkincshez és énekhagyományhoz kanyarodik vissza, hogy az európaiság stilizált antropomorfizációjával szemléltethesse a többséget alkotók és a kisebbségben lévők, a haza és a befogadó ország, a menekült és a bevándorló, a hibrid és az alárendelt összeköttetések élő tablóját.

Szenteleky Kornél a kulturális és a regionális identitás emblematiszáló jelképét a kultúráközvetítés szellemében, a tudományos ismeretközlés és a nyelvi igény szint emelése érdekében igyekezett megrajzolni a *Nyelvi problémák* (1931), a *Népiességünk* (1931), a *A mi irodalmunk* (1932), az *Irodalmi önképzés* (1932), a *A helyes kritika* (1932), az *Egy dunai kultúrterv* (1932), a *Szétforgácsolódás felé?* (1932), továbbá *Az új kritikus új feladata* (1932) című tanulmányaiban és kritikáiban egyaránt. Az autonómia és a szuverenitás tökéletes tiszteletben tartásával mérlegelte a kelet-közép-európai térségi viszonyokat, vetette össze a döntő nézetkülönbségeket, hogy megkeresse, milyen módon csökkenthető leginkább a távolság, mérsékelhető az ellentét a saját maga és a Másik, a mi és az ők, a vágy és a félelem, a tartózkodás és a szembenállás régóta rögzült szokásformái között. Az *Egy dunai kultúrterv* toleráns szellemi alapvetésében vázolta fel a nemzeti görcsöktől szabadulni merő önmeghatározás kívánatos feltételeit és elérendő lehetőségeit: „Nem ismerjük egymást. Jelenleg öt du-

nai állam él egymás mellett, egy földrajzi tömbben, de különböző nyelvekben, kultúrákban idegeneknek is tűnnek fel egymáshoz. Ausztriát kivéve minden dunai állam nemzeti egységként szerepel, innen magyarázható a szigorú kulturális zárkózottság, sőt a gazdasági sovinizmus is. Ezért nem ismerhetjük meg egymást, sőt akiben élne a megismerési vágy, annak sok akadállyal, a hazaárulás vádjával és a járatlan utak nehézségeivel kell megküzdnie, hogy célját elérje.

A dunai államok népei kulturális tekintetben hasonlóak, a néplélek között nincsenek jelentősebb eltérések, hiszen a kultúrát, a nép pszichéjét, vérmérsékletét és jellemfejlődését inkább földrajzi, klimatikus és gazdasági viszonyok határozzák meg, mint a fajiság. Legjobb példa erre az Amerikai Egyesült Államok, melyek annyi fajt tudtak egy kulturális nevezőre, azonos életszemléletre hozni. A különbségek mélyítése, a fajiság kihangsúlyozása a türelmetlen uszító politika olcsó, de még mindig hatásos fegyvere. Pedig az igazi kultúra sohasem lehet türelmetlen, az testvérének tekint minden kultúrát, de elsősorban a szomszédos és ezért hasonló kultúrákat. A dolgok gyökeréig kell nyúlni – mondja Le Bon. Meg kell ismerni egymást! – hangzik az időszerű és helyzetünkhöz adoptált parancsolat.”

Szenteleky Kornél nem valamely öndicsőítő idióma eluralkodásáról vagy az ideiglenes etnikai identitás kényszerű létrehozásáról elmélkedett, hanem olyan etnokulturális és etnografikus diorámát képzelt el, amelyben a „kisebbségi önismeret a kultúrák találkozásában, a kultúrák egymásba játszásának területein építkezik, az eltérések és megegyezések felismerésével, a szellemi és kritikai autonómiák ápolásával, megóvásával”.⁶ Az együttes összefogás hiányában akkoriban talán utópisztikusnak tűnhetett⁷ ez a Veljko Petrović *Dunavska konfederacija* című, a belgrádi *Politika* hasábjain 1930 augusztusában közölni kezdett hatrészes cikksorozatának hatását mutató, és az Ady Endre szellemiségét is élenken megidéző, biztos pozitívista alapokon nyugvó tervezet. Ám a hazája nemzeti és kulturális emancipációjának lelkes híveként ismert Veljko Petrović és Ady Endre nyomán továbblépve, Szenteleky Kornél az elmozduló határok mentális térképét, valamint az etnikumközi nézeteltérések enyhíthetőségét különleges és teljesen új megvilágításba helyezte azáltal, hogy vizsgálódásai folyamán az egymás kölcsönös megismerésének viszonyrendszeréből gondosan kiemelte és elkülönítette a fajiság és a történelem tényezőit, összefüggéseit.

⁶ BÁNYAI János: *Fordítás, összevetés (Adat a kisebbségi kultúra létmódjának leírásához)*. = B. J.: *Kisebbségi magyaróra*. Újvidék, Forum, 1996, 48.

⁷ Vö. BORI Imre: *A kisebbségi pacifista*. = B. I.: *Szenteleky Kornél*. Újvidék, Forum, 1994, 178.

A szíváci européer kifinomult eredetiséggel érzett rá a távoli ősökre, homályos előjogokra hivatkozó atavikus, és a sokszínűséget, az értékek ötvöződését önmaguk javára fordító kompozit kultúrák döntő különbségeire. Az atavikus kultúra általában valamilyen eredettörténetből és a hozzá kapcsolódó leszármazási elvből vezeti le azt a jogát, hogy legitimitást keressen és találjon egy földdarabon, amelyet ezután már a saját territóriumaként kezel. Az alapító mítosz, bármilyen kétes és zavaros is legyen, az első pillanattól kezdve felhatalmazza az adott közösséget, hogy tősgyökeres mivoltát a leszármazás feltétlen kontinuitásaként élje meg, és a felszterületté avatott földdarabot teljes egészében a magáénak tekintse. A legitimitás kiterjesztésének lehetősége pedig a közösségi tudatba átmen(t)ve úgy ítéltetik meg, hogy az ősi juss folytán ennek a területnek a határai bárhol, bármikor és bármerre megnövelhetők.⁸ Szenteleky Kornél az összetett, sokrétű és szerteágazó kultúra követése, támogatása felé hajlott inkább, afelé a kultúraforma felé, amely szerencsésen előmozdítja a többgyökerűséget és megélhetővé teszi a kompozit identitást, ráadásul a szülőföldet sokkal többnek tekintti, nemesebbnek értékeli a kivételezettség gyakorlásának és a kiváltságok fenntartásának terepénél. Az individuum szabad kibontakoztatására tett kísérleteit és a határok észrevehetetlenné tételével kapcsolatos meglátásait, következtetéseit a *Nyelvi problémák* szívós intellektuális felkészülést, nyelvi ismeretbővítést ösztönző kiindulópontjára támaszkodva a *Népiességünk* rangos szempontkínálatában sikerült összegeznie: „Senki sem akarja közülünk a legkezdetlegesebb amőbaéletet élni, körülhatárolódnai a szűk látókörben, és nem látni tovább az emberi lélek és kultúra óceánján. Mi egy hatalmas szervezet, az egyetemes emberi kultúra sejtjei lehetünk csak, amelyeknek esetleg sajátos szerepe lehet a nagy szervezetben, de ezek a sejtek önálló életet nem élhetnek. A mi népiességünk nem jelenthet tagadást, hanem építő erőt az emberi kultúra örök építkezésében. Messze vagyunk attól, hogy teljesen elzárkózzunk népünk – különben sem zárt – lelkivilágába, és elfelejtsük Európát, meg az örök katolikont: a nagy emberi egyetemességet.”

A határok mulandóságának tudatában kidolgozott nézetrendszer, a kitűnő horvát, szerb és szlovén költőkkel, prózaírókkal, műfordítókkal kötött ismeretségek, a viszonos szemléletformálás elemi igénye, a látókör szélesre nyitása és a köztés terek egyidejűleg sokoldalú érzékelése döntően befolyásolta a különböző kultúrák és nyelvek kaleidoszkópjában történő (kisebbségi) létezés alapélményét a szerző műveiben. Folyamatos mélyülés és egyre nagyobb mértékű gazdagodás lehetnének e sajnálatosan

⁸ Az atavikus és a kompozit kultúrák részletes bemutatásáról, jellemzéséről lásd: Edouard GLISSANT: *Culture et identité*. = E. G.: *Introduction a une poétique du Divers*. Paris, Gallimard, 1996, 59–62.

rövid életidőt kitöltő, de változatos és egyéni érdemekben bővelkedő orvosi, írói, szerkesztői, kultúraszervezői, kerékpárosi, zenekari dobosi pályáiv kulcsfogalmi. A centrum és a periféria kontrasztját, a többirányú emlékezet idővetületeit, a szabad nyelvhasználat nehézségeinek, a nemzeti önismeret formálódásának, a függetlenség elérhetőségének, az eltérő felekezeti hovatartozás kinyilvánításának történelmi szituációit, korszakolhatóságát, társadalmi gyakorlatát, intézményes körülményeit, művészeti és irodalmi elrendeződését Szenteleky Kornél mindig igyekezett úgy felmérni és egymáshoz viszonyítani, hogy különbségeiket belső identitásuk összetevőiként⁹ ismerhesse fel.

A másikkal, a másokkal való tevékeny együttműködésre igényt tartó és a hiteles írástudói hangnemváltást sürgető gondolatvilág az évtizedek múlásával semmit sem veszített újszerűségéből és érvényességéből. Legfőképpen azért, mert az elkerülhetetlen gyarmatosító mellékízeket csillapítandó, igen állhatatosan vetődött fel és tudatosodott benne az együtt élő népek mélységes sorsközössége. Ha a saját nemzeti öntudat a más nemzetek szellemi és anyagi értékeinek tiszteletben tartásából is zavartalanul forrásozhat, akkor Szenteleky Kornél szellemében fokozott mértékben szükségeltetik felelősséget érezni egymás kölcsönös reflexiójáért, hogy az alrégió, a kistérség ne merevedhessen a saját mítoszokba és az előítéletekbe befalazottság irodalmi, művészeti és politikai (hiper)kultúrájává.

⁹ Vö. Vladimir BITI: *Periodizacija kao identifikacija*. = V. B.: *Strano tijelo pri/povijesti (Etičko-politička granica identiteta)*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2000, 91-92.

Az anekdota anekdotikus működése

Mikszáth prózájában

Amennyire Mikszáthnak állandó jelzőjévé vált az anekdotikus írásmód és az élőbeszédszerűség, úgy az anekdota fogalmához is hozzátapadni látszik a fantomlét, a definiálhatatlanság mítosza. Honnan ered ez a mítosz és mivégre a lemondás, amikor a megoldást valamennyi olyan tanulmány tartalmazza, igaz, nem külön-külön, hanem együttesen, amely valaha is megkísérelte a problémával való szembenézést?

A javaslat, melyet a jelenség körülírására Alexa Károly, Dobos István, Fábri Anna, Hajdu Péter és részben Tahin Szabolcs egyaránt megtett, a perspektívák differenciálására vonatkozik. Alexa Károly tanulmánya elején fontosnak tartja az anekdotának mint populáris vagy művészi formának az elhatárolását az anekdota létmódjától, közösségi, társas életi kommunikációs formájától.¹ Dobos István a megközelítés korlátainak vázolásával indítja az anekdotikus novellahagyományról szóló fejezeteit, majd az élőszóbeli közlésforma és az ezt integráló műfajok szétválasztására építi fel gondolatmenetét.² Hasonló kettősséggel találkozunk Hajdu Péternél, aki az anekdota ún. szellemét és formáját különíti el.³

A kérdés az, hogy a kettős felosztások továbbosztásával, leágaztatásával nyerhető-e újabb szempontok a mikszáthi próza jellemzéséhez, anekdotikusságának és élőbeszédszerűségének megértéséhez.

¹ Alexa Károly: *Anekdota, magyar anekdota.* = Mezei József szerk.: *Tanulmányok a XIX. század második feléről.* Budapest, 1983. ELTE, BTK, XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék kiadása, 9. 16.

² Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995. 41-68.

³ Hajdu Péter: *Az anekdota fogalmáról.* = Szegedy-Maszák Mihály-Hajdu Péter szerk.: *Romantika: világkép, művészet, irodalom.* Osiris, Budapest, 2001. 66-81.

AZ ANEKDOTA MINT ALAKZAT

Formai, strukturális vonásait tekintve – lexikoni szócikkek alapján – az anekdota azon elbeszélő kisformák, műfajok közé tartozik, melyek poénal végződnek. A meghatározás rögzült elbeszélésszerkezetet jelent, azonnal felismerhető és mindig ugyanúgy ismétlődő sémát, mely séma így lényegében a műfajiság hordozójává lép elő. E tekintetben az anekdota a középkori kontrafraktúra jelenségéhez hasonlít, melynek során közismert, többnyire egyházi dallamokat kölcsönöztek a Minnesängerek újonnan készült dalszövegeikhez. Az anekdota értelmezhető tehát tartalomtól független sablonként, „dallamként”, melybe történetek illeszkednek bele, vagy fordítva, melyet egy-egy furcsa, szokatlan, komikus (de akár „közömbös”) eseményben az anekdotikus látásmód mintegy megtalálni látszik. Az esemény értelmezésének logikája és a szerkezeti mátrix az anekdota esetében tökéletesen fedi egymást: egyénített látásmód vagy szerkezeti variáció nem érvényesülhet bennük, vagy ha igen, akkor az nem anekdotát fog létrehozni. Az anekdota szerzőjeként, életrehívójaként e tekintetben magát a szerkezeti és értelmezési sablont kell tartanunk, még akkor is, ha irodalmi műként keletkezik, és szerzői név szerepel a szöveg felett.

Felmerül a kérdés, hogy milyen is az anekdotikus logika, milyen módon jön létre az úgynevezett „poén”. Megegyezik a műfaj teoretikusainak véleménye arról, hogy az anekdota csattanója szembeállításból ered. Értékszempontok, nézőpontok, jelentések kerülnek átellenbe egymással, s ebből ered a poén lélektani hatása. Az ütköztetés azonban többféle retorikai eszköz, alakzat segítségével történhet. Csattanót hozhat létre ellentétezés, hasonlat, metaforikus-metonymikus azonosítás, asszociációs vagy nyelvi játék, olykor többszörösen módosuló és rétegződő szemantikai összefüggés-teremtés. Amikor „Saxoniai Móric” és „Pompadour márquisné” Párizsban a hársfák alatt sétálnak, s egy szemlélő a következő módon kommentálja ezt: „Né, a király kardja és hüvelye”, a kommentárban egyszerre van jelen, többször is váltva egymást metonymikus, metaforikus és ironikus mozzanat. Másutt, amikor a nagyon idős Fontenelle meglátogat egy előkelő asszonyt, aki hálóköntösben fogadja azon szavakkal, hogy a kedvéért még fel is kel, s Fontenelle megjegyzi, hogy mások kedvéért bezeg le is fekszik, ugyancsak metaforikus-metonymikus áttétellel találkozunk, de retorikailag ellentétbe szerkesztve.

A poén retorikai és stilisztikai elemei tehát változatosak lehetnek, s az összefüggések, figuratív jelentések feltárása szellemi teljesítményt, olykor konkrét ismeretet követel. A formai, logikai és szerkezeti konvenciók azonban *mindig* a rejtett jelentés létét garantálják, és erős felhívással értelemkereső tevékenységre ösztönzik az anekdota értelmezőjét. Fontos megfigyelni azt is, hogy két vagy több jelentés nem oltja ki egymást: vala-

mennyi játékban marad, hasonló módon, ahogyan Hajdu Péter elemzi a *Galamb a kalitkában* című Mikszáth-novellát.⁴ A jelentést tulajdonító személy kommentárja a „semleges” jelenet jelentéseit aktiválja azáltal, hogy mellé szólít egy másik jelenetet vagy jelentést. A fenti példák esetében a sétálgató pár mögé odavetíti a király alakját, pontosabban a király magánéletének egyik félig-meddig közismert részét, vagy éppen a belső udvari szóbeszédnek egy olyan elemét, melynek semmi köze a királyhoz.

Az sem ismeretlen jelenség, hogy egy-egy jelenethez kapcsolódva egyszerre több anekdota születik. Ha az anekdotasorozatot létrehozó tevékenység egyetlen (szóbeli vagy írott) szövegtérben történik, az anekdotikus szituáció kiemelése kétszeres lesz: egyszer az anekdotán belüli térben, a belső jelentéspotenciálok mozgósításával, másodsor pedig az anekdoták egymás mellé helyezésével. A kontextuális jelentést ebben az esetben valóban az „előadás hozza létre”, s ebben Hajdu Péternek igazat kell adnunk.⁵

Az anekdota *anekdotikus* értelmezését Mikszáth ikonikusan írja le a *Galamb a kalitkában* című novellájában, amikor a mellérendelésben látja meg az eljárás lényegét: „Ebből is láthatják a tisztelt olvasók, hogy igen furcsa dologba fogtam bele, mely hasonlítani fog azokhoz a ravasz képekhez, aminők sok helyütt láthatók a magyar házakban. Ha szembe nézik őket, akkor Garibaldit ábrázolják, ha oldalt, akkor Pius pápát. Két kép van egy képen.” Kontextuálisan értelmezve a holografikus képet, nem is kettős, hanem háromszoros gesztus hozza azt létre. A Garibaldi-pápa-páros megalkotója összeilleszt egy anekdotikusan értelmezhető együttest, ezt valaki a falra függeszti, végül a mű szemlélője követi a kép felhívását, amennyiben valóban megteszi a mozdulatot az egyik jelentéstől a másikig, hogy a kép túoldalán felfedezze a másik portrét, majd észleli a harmadik jelentést, a kifüggesztés tényét magát is. Így formálódik meg az a tér, amelyben az értelmező tevékenység előbb egyirányúan, szakaszokban, majd változatos kombinációkban az irányok sokaságát járhatja be.

Megkockáztatható-e a feltevés, hogy az anekdota, struktúráját tekintve nem más, mint jelentésképzés szintjén a *mellérendelés*, értelmezés szintjén pedig az áthajlás, a *nézőpont-dinamizálás* univerzális retorikai alakzata? Ellene hozható fel egy ilyen meghatározásnak, hogy a leírás bármely, poénra végződő kisepikai formára ráillene. Mellette szól ugyanakkor, hogy az anekdota fogalma alá valósággal be is sorolnak mindenféle

⁴ Hajdu Péter: *Történetek metaforikus interakciója. Mikszáth Kálmán: Galamb a kalitkában. = Romantika: világgép, művészet, irodalom.* Szerk. Szegedy-Maszák Mihály-Hajdu Péter. Osiris, Budapest, 2001. 219-241.

⁵ Hajdu Péter: *Az anekdota fogalmáról. = Romantika: világgép, művészet, irodalom.* Szerk. Szegedy-Maszák Mihály-Hajdu Péter. Osiris, Budapest, 2001. 66-81. Itt: 68.

kisepikai formát. Legfeltűnőbb az anekdota-adoma összemosása, noha a lexikonok általában külön definiálják őket, de az elméleti, műfajttörténeti fejezetek és anekdotagyűjtemények igen ritkán tesznek világos különbséget anekdota, adoma, trufa, tanmese, olykor állatmese, sőt vicc között, mert valamennyiben ugyanazt a mechanizmust látják működni. Érvként szolgálhat a feltevés mellett, hogy Mikszáth prózájában sem csupán a műfaji értelemben vett anekdota jelenlétére utal az „anekdotikus írásmód” jelző, hanem általában szerkesztésmódot, narratív eljárásokat, történetiségét értenek alatta kortárs és későbbi elemzők egyaránt.

Mit nyerünk, ha – Paul de Man javaslatára⁶ – a szintaktikai paradigmán túl a figuratív jelentést próbáljuk felfedezni Mikszáth anekdotizmusában, és mit nyerünk, ha tartalomtól elvonatkoztatva alakzatként kezeljük az anekdotát?

A mellérendelés mint jelentés- és szövegszervező stratégia rég ismert alapeljárása a mikszáthi prózának. Az *Új Zrínyiászb*an két korszak egymás mellé helyezése, az *Akli Miklós*ban Ferencnek és udvari bolondjának az egymáshoz rendelése, *A fekete városban* két törvénykönyv szembeállítás-a a történet alapja, de bármely más szövegben fellelhető e szerkezet. A makrostruktúrától a mikroszintekig hasonló módon szerveződik a szöveg, ami mégsem a kettősségek sorozatát jelenti, mert minden egyes kistörténet külön-külön is rendelkezik belső jelentéssel, s így azok a maguk szemantikai sokrétűségével kerülnek be egy nagyobb anekdotikus alakzatba. A történetek illesztése asszociációs játékkal, az ismétlések különféle változataival történik, s így a szöveg az élőbeszéd folyamszerű hatását kelti, mint az *Akli Miklós* ambiguitásra épülő geminatív indításában, ahol a *bolond-okos* ironikus ellentét a második bekezdésben variációs ismétléssel *bolond-bolondság* változatban jelenik meg, formailag azonosságot, szemantikailag azonban a fentivel párhuzamos ellentétet létesítve:

Mária Terézia udvari személyzete közt még ott szerepel koncipisták, kontrollorok, szekretáriusok, kancellisták közt az udvari **bolond**, de II. József törülte ezt az állást, s azóta csak **okos** emberek voltak az udvarnál.

A kalapos király halála után mindenféle erőlködések indultak meg visszaállítani az udvari **bolond** stallumot, akképpen **okoskodván** az udvari hatalmak, hogy egy uralkodót okvetlenül megillet egy **bolond**, aki kedélyességre hangolja. Lám, Józsefnek nem volt **bolondja**, hát maga csinálta a **bolondságokat**. [Kiem. tőlem, H. F. K.]

⁶ Paul de Man: *Szemiotológia és retorika. = Az olvasás allegóriái*. Ford. Fogarasi György. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1999

AZ ANEKDOTA MINT NARRATÍV SZERKEZET

„Talán egyetértésre tarthat számot az az állítás az anekdota formáját illetően, hogy az anekdota – történet” – írja Hajdu Péter idézett tanulmányában.⁷ Valóban, az anekdota anekdotikus, holografikus jellege nyilvánul meg abban, hogy nemcsak szemantikai mátrixként, retorikai alakzatként működik, hanem poétikai szempontból elbeszélő kisműfajként is, s így narratológiai fogalmakkal is leírható. Ezen belül a szerzőre vonatkozó megállapítások képezik az egyik legizgalmasabb kérdéskört. Egyezményes az állítás, hogy az anekdota eredendő állapotában szóbeli műfaj, s írásos változata másodlagos. Orális létmódját tekintve így fel sem merülnek a szerzőséggel kapcsolatos szempontok, holott az irodalomtörténet név szerint is ismer anekdotaszerzőket.

A „szerzőnélküliség” azonban kétségtelenül attribútumává vált a műfajnak. Magyarázható ez eredetével, sőt magával a névvel, ha arra gondolunk, hogy a görög kifejezés „kiadatlan”, „meg nem jelent” történetekre vonatkozik; elfogadható a folklórszerűségeire való hivatkozás is, de van két olyan értelmezési lehetőség, amely arra vonatkozik, hogy a műfaj *eredendően szerzőellenes*. Szerzőellenes oly módon, ahogyan a fentiekben a struktúrát, az alakzatszerűséget emeltük ki az anekdota létrehozójaként, de oly módon is, hogy – legalábbis a szűkebb értelemben vett anekdota esetében, melynek történeti szereplői vannak – a szereplők neve dominál a szerzői név felett. Egy Goethe-, II. József- vagy XIV. Lajos-anekdotában a szereplői név mindig erősebb lesz, mint az esetleges szerző neve, s a szerző ilyen esetben csupán közreadóként, áthagyományozóként jelenik meg. Ókori példaként említhető Ammianus Marcellinus, akinek Justinianus császárról szóló anekdotáit, noha azok történeti igényű, auktoriális munkába épülnek be, az ő neve nélkül viszi tovább a hagyomány.⁸

Ha az anekdotákat felépítésük szerint úgy csoportosítjuk, hogy megkülönböztetjük azokat a történeteket, melyekben a poén a szereplők cselekedetéből jön létre és azokat, amelyekben a csattanó egy statikus látvány kommentálásából ered (mint fentebb Pompadour asszony sétájának minősítéséből), akkor ismét újabb módon kell a szerzőség kérdését átgondolnunk.

A *cselekményes anekdotában* olyan szereplőkkel találkozunk, akikkel, vagy akik által az adott esemény megtörténik. Andrád Sámuel 18. századi gyűjteménye idéz egy történetet a *Hadi és Más Nevezetes Történetekből*,

⁷ Hajdu Péter: *Az anekdota fogalmáról. = Romantika: világgép, művészet, irodalom*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály–Hajdu Péter. Osiris, Budapest, 2001. 66–81. Itt: 72.

⁸ Vö.: Frank, Wittchow: *Exemplarisches Erzählen bei Ammianus Marcellinus*. Episode, Exemplum, Anekdote. (Beiträge zur Altertumskunde, Bd. 144.) München-Leipzig, K. G. Saur, 2001

miszerint báró Vukasovits seregei ellopnak, megnyúznak és megesznek egy borjút, de a bőrét a fülével együtt ott hagyják, és ezt a cédulát teszik bele: „Ezt a borjút a farkasok ették meg.”⁹ A kérdés az, hogy a történet szerzői a borjútolvajok-e, hiszen a hírlap igaz történetként tudósít az eseményről; az a tudósító-e, aki a hírlapnak beküldi a történetet, a hírlap szerkesztői-e, akik közlik azt, vagy Andrád Sámuel, aki anekdotaként ismeri fel a tudósítást; az Andrád-féle gyűjteményből válogató Molnár Szabolcs-e a szerző, aki 1988-ban anekdotaként újraközi a történetet, vagy jómagam, aki most itt példaként idézem? A cselekményes anekdotáknál a szerzőnélküliségnek nem arról a válfajáról van szó, mint mondjuk egy népdal esetében, ahol a szerzőség többnyire nyomtalanul eltűnik, inkább azt kell tapasztalunk, hogy egyszerre több – megnevezhető vagy anonim szerző mutatható fel körülöttük, és hogy ezek a szerzők főképpen az anekdotává formálásban, az esemény anekdotaként való felismerésében, vagy annak továbbhagyományozásában pillanthatók meg.

A *kommentár-anekdotáknál* hasonló keletkezési folyamatot és szerző-többszöröződést tapasztalunk, azzal a különbséggel, hogy szerzőként feltételezhető itt maga a kommentáló személy is. A kommentátor, ha név szerinti kiléte rejtett marad is, szövegéből, logikájából, asszociációiból, stílusából, ismereteiből, jelentéstulajdonító eljárásából, retorikai eszközeiből mintegy „alakot ölt”, következtetések vonhatók le társadalmi rangjára, intellektuális szintjére, ideológiai állásfoglalására. Visszatulva Pompadour asszonyság példájára, a király kardjára és hüvelyére célzó személynek pontosan tisztában kellett lennie a belső udvari viszonyokkal, sőt magának a sétának is közvetlen szemtanúja kellett hogy legyen. Más történetek esetében a népies, a vármegyei, a hivatalnoki észjárás figyelhető meg, és a retorikai eszközök is ehhez alkalmazkodnak, a legszimplább szójátékoktól kezdve a bonyolult, többszörös áttételekig.

Ismeretelméleti, szemantikai vonatkozásain túl a jelenség akkor kap újabb dimenziót, ha valaki „falra függeszti”, vagyis ha irodalmi szövegben jelennek meg az anekdota lehetséges szerzői és továbbhagyományozói. Mikszáth többféle módon alkalmazza ezt. Ugyanannak a történetnek többféle kommentárját szerkeszti meg vagy idézi be, olykor névtelen, csak hangnem által elkülönített beszélőkkel. Példaként hadd utaljak itt Tahin Szabolcsnak a *Szent Péter esernyőjéről* szóló elemzésére, vagy *A fekete város* indítására, a gyermekcseréről szóló részre, melyet különböző irányból jövő értelmezések kísérnek. Valamennyi értelmezési irány egy-egy újabb anekdotát hoz létre ugyanazon eseményhez kapcsolódva. Tahin Szabolcsnak igaza van, amikor többes számban beszél a szövegek narráto-

⁹ Andrád Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták*. Válogatta, a bevezetést írta és a jegyzeteket összeállította Molnár Szabolcs. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 77.

rairól, azzal a módosítással, hogy az általa felsorolt riporter, újságírói, krónikás, történetíró és egyéb megszólalók nemcsak felvett szerepei a narrátoroknak, hanem megidézett perspektívái az esemény értelmezhetőségének.¹⁰ A mikszáthi szövegekben mindig egyszerre többfelől beszélnek és értelmeznek, így teljesítve az anekdotikus struktúra alapfeltételét, a nézőpontok folyamatos mozgásban tartását, egyben a mű egészének anekdotikusságát.

Másik eljárása Mikszáthnak, amikor mintegy visszabontja az anekdotát, annak eredetét és keletkezési folyamatát kíséri végig jelenetté, olykor fejezetté terjesztve. A *Két választás Magyarországon* indítása, az az epizód, ahol az orvostanhallgató Katángthy Menyhért életre beszél a boncolásra bevitt halottat, egy anekdota előtti állapot rekonstruálása, *visszatörténetesítése* által jön létre, ugyanakkor az anekdota keletkezési szakaszainak leírásává is válik. Az első kommentáló, aki a történet végkifejletére poénszerűen reflektál, Csepenka doktor, aki „szónoki sikernek” minősíti a tetszhalott feléledését; az eset ezután bekerül a lapokba, az öreg Katángthy zsebében hordja az újságokat, s mindenkinek megmutatja; az eseményhez társul menet közben Krisztus Urunk halottfeltámasztó története, Cicero és Kossuth neve, végül a hallgatótársak által Katángthynak adományozott állandó jelző, a „nagy oratori talentum”. Virtuálisan számtalanszor elhangzik a történet, újabb és újabb párttörténeteket, perspektívákat, asszociációkat léptetve be a játékba, s bár a beidézett értelmezések szerkezetileg sorozatot alkotnak, Katángthy alakját mégis sikerül dimenzionálniuk, regényhőssé formálniuk.

Az *anekdotikus jellemzés* Dobos István koncepciója, de a műfaj értelmezőinek egyezményes álláspontja szerint is „meglehetősen szegényes”, s bennük leginkább „csökkentett hatáskörű, egyetlen gesztussal megkülönböztetett »cselekvő alanyok« szerepelnek”.¹¹ Az anekdota önmagában valóban külső látásmódot érvényesít, és messze áll a vallomásosság, lélektaniaság bonyolultabb eszközeitől. Egyes szám első személyű anekdotát viszonylag kevesebbet ismerünk, mert a műfaj, természete szerint inkább szemlélő és elbeszélő harmadik személy által működik (az egyes szám első személyű *önreflexív* anekdota az itt vázoltaktól több ponton eltérő, illetve tovább lépő megközelítést igényel, ezért erre most nem térek ki). Vannak műfajok, melyek az anekdotikus jellemzésnek éppen az ún. szegényességét hasznosítják. Ammianus Marcellinusnál például az anekdotikus ábrázolásmód a menekülést jelenti, hogy ne kelljen Justinianusról beszélnie, s az anekdotáknak köszönhetően anélkül tud ideális uralkodóportrét készíteni, hogy elemző, történeti szemmel kellene őt szemlélnie.

¹⁰ Vö. Tahin Szabolcs: „Élőbeszédyszerűség” Mikszáth prózájában. Tiszatáj, 2003/11.

¹¹ Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995. 48.

Másutt, s ezt éppen Katángy Menyhért példája igazolja, kellő számú redukcióból akár komplexitás is teremthető. A Katángy jellemzésére elmondott történet mögé, az anekdota keletkezéstörténetének és ismétléseinek leírásával a jellem egésze egy bonyolult viszonyrendszerbe ágyazódik be. Az anekdota által közvetített redukált jellemzést, miszerint Katángy jó szónok, de rossz orvos, az anekdota újramondói más-más módon értékelik, a velük való párbeszédben és reagálásokban pedig az ifjú Katángy önismerete, önszemlélete is teret kap, gondolok itt arra a jelenetre, amikor megvallja egykori tanulóársának, Deménynek, hogy az orvosi praxissal járó szakmai ismereteket ő bizony nélkülözi, vagy amikor Király Jánosnak némi öniróniával ismeri be, hogy máshoz sem ért, mint a szónoklathoz.

Azonban Mikszáth nemcsak ezzel a technikával alkalmazza az anekdotikus jellemzést, hanem oly módon is, hogy, mint Ammianus Marcellinus, erre építi fel a szövegét. Egy anekdotikusan jellemzett, redukált szereplő esetében ilyenkor nem maga a szereplő lesz érdekes, hanem a hozzá való viszonyulás módozatai. *A Noszty fiú esete Tóth Marival* vagy az *Akli Miklós császári és királyi mulattató története* valójában *környezetregény*, amennyiben az úgynevezett főhősök valóban egy-két jellemvonással foglalnak helyet a regénycselekményben, alakjuk, jellemük mindvégig szegényes és változatlan marad, de körülöttük bonyolult kapcsolatháló jön létre, hozzájuk képest helyezkedik, tervez és cselekszik a regénytérben az összes többi szereplő.

A narrativitás kérdésköréhez tartoznak végül a *szövegszerkezetre* vonatkozó sztereotípiák, melyek szerint az anekdotikusan épülő mű laza szerkezetű, szünetező technikájú, töredezt próza. Én pedig a fentebbiekből következően azt állítom, az anekdotikus mű, legalábbis Mikszáth esetében a strukturális töredezettség mögött, vagy éppen annak köszönhetően szemantikailag igen sűrű szövésű. Az sem biztos azonban, hogy strukturális töredezettségről kellene beszélnünk a Mikszáth-prózával kapcsolatban. Az anekdota mint alakzat és műfaj belső jelentéstani sokrétűségével, többirányú kapcsolódási potenciáljával, a részleges érintkezés („részhalmaz”) elve alapján tudja összefogni a köréje szerveződő

újabb és újabb anekdotákat, oly módon, hogy retorikai eszközökkel a cselekmény előrehaladását is biztosítani tudja. A mikszáthi próza horizontális és vertikális irányokban egyaránt építkezik, sőt, amikor látszólag horizontálisan terjed, lényegében akkor is képes történet továbbvitelét előkészíteni. Mikszáthnak gyakori regényindítása például az *anekdotahalmazó* eljárás (hivatkozható ismét az *Akli Miklós*, a *Két választás* vagy *A Noszty fiú*), melynek során több, egymáshoz láthatóan vagy rejtetten illeszkedő történetet mond el, bizonytalanságot keltve arra nézve, hogy milyen irányban fog továbblépni, hogy azután a legkevésbé várt motívummal folytassa a történetet. Az anekdoták által előrevetített erősebb témakör pedig csak jóval később tér vissza és veszi át a cselekmény irányítását. Katángy Menyhért a regénykezdet ellenére, melyben szónoki tehetsége hangsúlyozódik, fürdőorvosi pályán próbálkozik, s amikor úgy tűnik, funkciótlaná válik a kezdeti anekdota, akkor következik be a sorsforduló, és lesz belőle – orvosi pályájának köszönhetően – képviselő.

Ugyancsak erős kohéziót teremt a szövegben az *anekdotikus aszimmetria* ismeretelméleti színezetű problémája. Arra a latensen vagy explicit módon mindig felvetődő kérdésre gondolok itt, hogy a nézőpont változásával vajon ugyanaz a történet, esemény, jelentés látható-e, az új nézőpontból feltáruló látvány azonos-e az előzővel. Visszatérve a holografikus kép példájához, azonos-e az az állítás, miszerint *Garibaldi a pápa mellett* látható azzal a kijelentéssel, hogy *a pápa Garibaldi mellett* látható? Az inverzió szimplának tűnő, de az ismeretelméleti kérdésből regényszervező erővé előlépő játékát az *Akli Miklósban* Mikszáth ismét ikonikusan fogalmazza meg a Ferenc királyt mentő, Stadion gróffal lejátszódó jelenetben:

„Egyszer valami cercle alkalmával azt kérdezte a császár Grassalkovich hercegtől:

- Milyen messze van Gödöllő Pesttől?

- Két órajárás jó lovakon - felelte a herceg.

- És Pest Gödöllőtől? - folytatta a császár szórakozottan.

A cerclenél levő urak elmosolyodtak, de különösen Stadion gróf vágott gúnyolódó arcot, csak Grassalkovich herceg tartotta meg hódolatból lojális komolyságát.

- Ugyanannyi, fölség.

A császár elpirult, az udvari bolond közbeszólt, Stadionhoz intézve a szót:

- Milyen messze van húsvétól pünkösöd, kegyelmes uram?

- Úgy gondolom, lehet vagy ötven nap.

- És pünkösdtől húsvét milyen messze van?

Stadion és a császár elnevelték magukat - mert pünkösdtől húsvét már nem ugyanannyi.”

Az eltérő nézőpontokból eredő eltérő méretek konfliktusteremtő háttással rendelkeznek. A konfliktus ereje pedig más-más elbeszéléstípusban nyilvánul meg akkor, ha csak kevéssé térnek el az arányok, és akkor, ha igen erősen. Mikszáth szélsőséges eseteket is kipróbál *A fekete városban* például, ahol az egyik oldalon, Lőcsén, túldimenzionálódik, a másik oldalon, Görgey felől pedig összebb zsugorodik az esemény jelentősége. Szélsőséges eset az Akli Miklós története is, amely annak példája, mi következik, ha az egyik oldalon teljességgel hiányzik a nézőpont-többszörözés képessége. A bécsi udvar minden szereplőjéből hiányzik az anekdotikus látásmód, *kétdimenziós látású egydimenziós emberekként* jelennek meg, s az ő ítéletük alapján azonosul az anekdotikus perspektívaátváltogatás a bolondsággal. A regény alapkonfliktusa onnan ered tehát, hogy a bécsi udvari személyek logikája nem működik „visszafelé” is, mint ahogyan Akli latin nyelvű Napóleon-versét is csak egy irányban, előre felé tudják olvasni.

A kései Mikszáthot Németh G. Béla a súlytalanodás, kiüresedés, szűkös eszmélkedés, hanyatlás jegyében írja le, tegyük hozzá azonban, hogy tanulmányában a novellaszerző, s nem a regényíró Mikszáthról beszél.¹² *A Noszty fiú, a Különös házasság* vagy *A fekete város* közmegegyezés szerint sem sorolható e karakterjegyek alá. Ezekkel kapcsolatban egy másik terminus él makacsul az irodalomban, jórészt magának Mikszáthnak köszönhetően, aki *A Noszty fiú Utóhangjában* a színiirodalom és a regény műfaji sztereotípiáinak kiürüléséről, működésképtelenségéről beszél, megújításukat pedig a hírlapírói riport, illetve az élet mintái alapján gondolja lehetségesnek. Mielőtt azonban elfogadnánk az *Utóhangot* a mikszáthi próza ún. realista fordulatú értelmezéseként, érdemes a szöveg érvrendszerét felidézni, amely a műfaji elvárás rögzüléséről, anekdotikus dimenzionálásának ellehetetlenüléséről szól. Az *anekdotikus műfajfelfogás* mikszáthi értelemben *műfajjellenes*, amennyiben éppen az elvárásokkal, normákkal szembemenő aszimmetrikusságot, nézőpont-dinamizálást, vagy az ezáltal létrejövő elbeszélésszerkezetet érvényesíti. A regényben,

¹² Németh G. Béla: *Az eszmélkedő, kései Mikszáth. Novellaművészetének korszakilitetékessége.* = *Uő: Hosszmetsetek és keresztmetsetek.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 127-142. Itt 142.

írja Mikszáth, „még most is sok a mesterkéltség, s a cselekmény szimmetrikus fölépítésében, az összefutó szálak elrendezésében a csináltság erősen érződik”. A megújított regénymodellt ezután explicit módon is, anekdotikus perspektívaátalakításként írja le: „Úgy képzelem a dolgot, mint rendszerint szokott történni a társaságokban, hogy szó van valamiről, mire egyik is, másik is előhoz egy esetet vagy egy példát, mely bizonyít vagy megvilágít.”

A *Nosztty fiú* zárata, mely az *Utóhang* szerint az „élet”, illetve a „riport” mintáját követi, lényegében nem más, mint az alakzatként felfogott anekdota regényszerkezeti szintre emelése. A regény így annyiban „realista” vagy „életszerű”, amennyiben Mikszáth magát az „életet” is anekdotikus szerkezetüként értelmezi, míg a kötelezően, elvárászerűen alkalmazott művészi realizmus a maga előírt perspektívájával „élet-” és művészetellenesnek tűnik fel. Az anekdotikus logika azonban ezzel sem ér véget az *Utóhangban*. A műfaji elmélkedés holografikussága a kételyben mutatkozik meg, hogy Mikszáth maga sem biztos abban, valóban érinti-e az újítás a regényszerkezetet, a műfajt magát is, vagy csupán tartalmilag, a cselekményértelmezésben, elrendezésében érvényesül-e. A szokásostól, a várokozástól eltérő regényzárlat eredményez-e új regénytípust is egyben, vagy csak „a patkó kerül fel fordítva a pegazusra”? A történet folytatására tett ígéret a válaszádtól való menekvés anekdotikus megoldásként olvasandó.

AZ ANEKDOTA LÉTMÓDJA: ORALITÁS ÉS ÍRÁSBELISÉG

Létmódját tekintve az anekdota orális vagy írott közegben jelenik meg, és nincs olyan korszak vagy kultúra, amely mindkét módon ne ismerné. Érthetetlen ezért a leszűkítés, amely Mikszáth anekdotizmusát kizárólag a magyar dzsentri társalgási szokásaihoz, nemesi önszemléletéhez, értékrendjéhez vezeti vissza, korlátozva ezáltal a szövegek olyan dimenzióinak differenciáltabb megfigyelését, mint a szóbeliség vagy élőbeszédszerűség. E tekintetben lehet különösen fontosnak tartani Hajdu Péternek és Tahin Szabolcsnak a kérdéskörből való kilépésre, vagy annak megkerülésére tett javaslatait. Az anekdotikusság és szóbeliség összefüggésének újragondolása ugyanis nem történhet meg a különböző aspektusok elkülönítése nélkül. Az anekdotát többféle módon lehet szóbeli műfajként definiálni: a narratológia, pontosabban a kommunikációelmélet felől beszélt nyelvi formaként kell felfognunk azzal a dialogicitással együtt, ahogyan Hajdu Péter Franz Rosenzweig elbeszéléstipológiája alapján az anekdotát párbeszédből épülő szövegnek vagy párbeszédben realizálódó jelentéspotenciálnak állítja.

Irodalmi szövegben az anekdota szóbelisége többféle módon érvényesülhet: a) a szóbeli anekdotázás, anekdotikus társalgás tematizálásával,

b) narratológiai szinten társalgási beszédhelyzet teremtésével, c) intarziával, „külső” anekdotikus történet beépítésével szerzői, narrátori vagy szereplői beszédben. Az első két változat az ún. élőbeszédszerűség kérdéskörére irányítja a figyelmet, míg a harmadik mód, az intarziás technika a mikszáthi prózának egy szintén kevésbé vizsgált – gondolatmenetünk szempontjából különösen fontos jegyére, az intertextualitás rendhagyó alkalmazására mutat rá. A Mikszáth-művek referenciális vonatkozásai mindig is az irodalomtörténeti érdeklődés középpontjában álltak, azonban szövegközi kapcsolatainak típusairól igen kevés ismerettel rendelkezünk. A szövegkapcsolatok vizsgálatának feltétele azonban az, hogy Hajdu Péterrel ellentétben ne zárjuk ki az anekdota preegzisztenciáját, már abból a fenti koncepcióból eredően sem, hogy az anekdota kisprózai elbeszélés-ként is értelmezhető, írásban, szóban egyaránt.

A mikszáthi próza hangsúlyosan intertextuális jellegű, a narrátor is, a szereplők is gyakran utalnak háttérszövegekre, forrásokra. A hivatkozott szövegek azonban csak ritkán írott források, többnyire orális eredetűek, vagy annak látszanak, és többnyire úgy jelennek meg, *mintha nem lenne preegzisztenciájuk*, mintha helyben, a regényvilág fikciójában, dialógus közben jönnének létre. Még akkor is, amikor pontos adatokkal lehetne szolgálni egy-egy eseményt illetően, az elbeszélő szándékolt tévedéssel rejtje el az írott forrás vagy a történeti tudás lehetőségét, és a pontatlanul emlékező szóbeli hagyományra látszik támaszkodni. Az *Akli Miklós* kezdetén például a történeti eseményektől eltérő időkezeléssel távolítja el az elbeszélést a történeti regényként, krónikaként való olvasás, egyben az írott intertextuális kapcsolatok felfedésének lehetőségétől, amikor elmosa azt a tényt, hogy II. József halála és Ferenc császár megkoronázása között mindössze két év telt el:

„A kalapos király halála után mindenféle erőlködések indultak meg visszaállítani az udvari bolond stallumot, akképpen okoskodván az udvari hatalmak, hogy egy uralkodót okvetlenül megillet egy bolond, aki kedélyességre hangolja. Lám, Józsefnek nem volt bolondja, hát maga csinálta a bolondságokat. *Évtizedekig* hasztalan kerestek egy megfelelő bolondot szanaszét az udvaroknál.” [Kiem. tőlem, H. F. K.]

A szóbeli előadást szimuláló élőbeszédszerűség, a narrátoroknak az olvasóval való kommunikációja ugyancsak a befelé forduló elbeszélés belső terére és kapcsolathálózatára irányítja a figyelmet. Tahn Szabolcs mindközben az elbeszélő regényírói identitásának olykor hangsúlyos kiemelésére is felfigyel, azonban bizonyos esetekben ez az eljárás szintén az olvasónak a szövegtérbe való bevonását és a külső kapcsolatok keresésétől való eltérítését szolgálja. A *belterjesség*, melynek következtében a Mikszáth-

szövegek belső térben konstruálják meg saját intertextuális hálójukat és regényvilágon belül hozzák létre nemcsak a hivatkozó, hanem a hivatkozott szövegeket is (gondoljunk *A fekete város* hamis krónikáira), mégsem jelenti, hogy a műveknek ne lennének külső szövegközi kapcsolataik. Fontosak lennének értelmezés szempontjából a konkrét hivatkozások is, még fontosabbnak tartom azonban a műfaji hagyományhoz való viszony feltérképezését, s nemcsak Jókaiig visszamenőleg, hanem annál korábbra is. A magyar irodalom évszázadok óta ismeri a Mikszáth-féle elbeszélés narratológiai eljárásait, azonban az az érzésem, és ez egyelőre csak hipotézis, hogy a 18–19. század fordulójának kéziratos gyűjteményei, népszerű epikus művei, anekdotagyűjteményei, folyóiratbeli kishírei körül lenne a legtöbb keresnivalónk.

AZ ANEKDOTA FUNKCIONÁLIS ÉRTELMEZÉSE

Az anekdota történetét és alkalmazását tekintve megtalálható történeti életrajzokban a jellemzés vagy a jellemzés elkerülésének eszközeként, prédikációkban az erkölcsi tanítás megvilágításaként, a 18. században a művelt és szellemes szalontársalgás követelményeként, de ott van a folyóiratokban és a népi hagyományban is sajátos nyelvezettel és poénszerkezettel. Eltérő környezetben eltérő szándék, felfogás, értékelés, sőt etikett szabályozta a használatát. Kizárólag a magyar nemesség társalgási szokásaihoz kötni hozzá azt jelentené, hogy nem veszünk tudomást a műfaj évezredes történetéről.

A Mikszáth-recepció kapcsán mégsem mondhatunk le annak a kérdésnek a körbejárásáról, hogy miért kapcsolódott hozzá a magyar nemességhez, ezen belül is a dzsentrihez ilyen szorosan az anekdota és az anekdotázás fogalma. Minden bíráló ellenére van igazsága azoknak a nézeteknek (Bori Imre, Kelemen Péter, Fábri Anna, Dobos István), melyek az anekdotát a magyar nemesség „önigazoló” műfajának tekintik, noha nem annyira ideológiai, mint történeti perspektívából inkább úgy fogalmazzunk, a nemesség identitásának fontos eleme, hogy *történetek keletkezzenek* róla, s hogy e történetek azután a társalgás részévé váljanak. Másik eleme a nemesi identitásnak a *történetmondás*, mert az a név szerint említett anekdotahőssel való társadalmi és társasági kapcsolat bizonyítékává válik. Amikor Fáy András emlékirataiban a megyei élet alakjait jellemzi, a nem nemesi származású Adonyi Mihályról például azt írja, vagyonának és polgári műveltségének köszönhetően idővel belesimult a megyei, sőt országos előkelőségek társaságába, azonban származása két esetben mindig kiütöközt: ha lovagolni, vagy ha társalogni kellett. Neki ugyanis nem voltak *hozott* történetei, és róla sem hagyományozódtak anekdoták.¹³ A történet-

¹³ Fáy András: *Némely Pest megyei tisztviselők*. = Hász-Fehér Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*. Debrecen, 2000. 315–319.

mondás az ismeretség és ismertség reprezentációja volt, névjegy és státusjegy, sőt olykor hírforrás is egyben. Fogalmazhatunk úgy, más csoportokhoz, közösségekhez hasonlóan a magyar nemesség is saját, vagy sajátos előírásokkal rendelkezett a tekintetben, hogy kiből válhat anekdotahős, az anekdotikus történeteknek milyen hierarchiája állítható fel, de a tekintetben is, hogy az anekdotázásra hol, hogyan, mikor kerülhet sor. Nem állítható, hogy ezek az előírások ne változtak volna az évszázadok során, de írásos forrásokból a 19. század első felében érvényes szokásrend, sőt az ezzel kapcsolatos etika jól tanulmányozható.

Amikor a Mikszáth-szövegekben az anekdotizálás *témaként* vagy *beszédmódként* jelenik meg, az gyakran nemcsak jelentésbővülést (perspektívaszorosozódást), hanem jelentésvesztéséget (perspektíva hiányt) is közvetít, s így az anekdota tematikus szinten is megőrzi holografikus jellegét. Regényeiben, de különösen cikkeiben az anekdotázó hagyomány gyakran jelenik meg negatív előjellel. A *Ki füllent nagyobbat?* című karcolatban, vagy a *Tisztelt Házból* néhány darabjában például Mikszáth úgy fogalmaz, hogy az országházban a politikai szónoklat az anekdota miatt készül, s a kormányzás lényegében adomákkal történik. Andrassy Gyuláról azt írja, „néhány anekdota szülte, s néhány anekdota temette el”. A tizsaeszlári per kapcsán ironikusan jegyzi meg, hogy Funtákat az anekdota mentette meg a népszerűtlenségtől, másutt ismét a parlamenti folyosói anekdota szavahihetőségét vonja kétségbe. Jókaiival kapcsolatban ezzel szemben, meglepő módon azt panaszozza, nevét egyetlen anekdota sem ismeri. E rövid idézetsorból is megkockáztatható a következtetés, hogy Mikszáth nagyon pontosan és szigorúan meghúzza a határt, melyen túl a perspektívaáttogató szemantikai, retorikai játék jogosultságát veszíti. Két ilyen terület a törvénykezés és a törvényhozás, mert az igazság és igazságosság nem a nézőpontok sokasítását, hanem éppen ellenkezőleg, megkövetését, kötelezővé és általánossá tételét feltételezi. Emellett Mikszáth a dzsentrí világban az anekdotázás mögül a szokásrendet, az értéktulajdonító képességet, az anekdotát kitermelő *etikus közösséget* látja elveszni. Talán ilyen kontextusban értelmezhető az a mondata, melyet a századvég mindent elárasztó anekdotázó divatja és erre épülő regényírói gyakorlata közepette is leír: „Nem terem több anekdota, mert ezek töve a szeretet.”

„Nem éppen nagy, de célszerű épületecske”

1854. december 16-án avatták fel az újonnan felépült színházat Szabadkán. A színházat bérlő, Szegedről érkezett direktor - Latabár Endre társulata Jósika Miklós *Két Barcsai* című krónikás drámáját vitte színre az országos visszhangot keltett estén.

Cikkünk a százötven évvel ezelőtt történt eseményt s ennek előzményeit idézi fel, részben eddig publikálatlan levéltári dokumentumok segítségével.

*

ELŐZMÉNYEK

Az első magyar hivatásos társulat Szabadkán 1816-ban kért játszási engedélyt, de nem valószínű, hogy még abban az évben sor került a Láng Ádám János vezetése alatt álló együttes vendéjátékára, mivel azonban arra sincs bizonyíték, hogy ez nem történt meg, némi fenntartással ugyan, ám nem alaptalanul, ezt az évet tekinthetjük a bácskai/bánáti magyar nyelvű színjátszás kezdetének. Az előadásokat mintegy három évtizeden át előbb a gimnázium dísztermében, majd az országos gyakorlatnak megfelelően a városi kocsmá(k)ban, vendégfogadó(k)ban, illetve alkalmi nyári aréná(k)ban tartották. De mivel Szabadka - ahol dokumentálhatóan 1818-tól szinte évente tartottak magyar vándortársulatok színházi előadásokat - igen rövid idő alatt a vidéki színházi élet egyik központja lett (s maradt is 1918-ig), egyre sürgetőbbé vált egy állandó kőszínház (és szálloda) felépítése („Városi, úgynevezett nagy vendégfogadónak országosan

ismert roskadt állapotbani léte, s színházi terem hiánya egész figyelmünket több évek óta már a szükséges építési alap megszerzésére sürgetőleg igénybe vevé”).

Ahhoz, hogy egy város színházat (és a színházzal egy épületben levő városi nagy vendégfogadót/szállodát) építhessen, ahogy Szabadkán tervezték, alapvetően két dolog kellett: anyagiak és engedély. Egy fennmaradt fogalmazvány-piszkozat szerint a város már 1845-ben rendelkezett a szükséges pénzalap legnagyobb részével s volt terv és kidolgozott költségvetés is, amit felsőbbi „kegyes jóváhagyásul” felterjesztettek a Kincstári Tanácshoz, ahonnan azzal a megjegyzéssel küldték vissza az iratokat, hogy az 52 305 forintnyi pénzsumma nem elegendő. A város új költségvetést készített, amelyet a nevezett tanács elfogadott, s „további halasztás nélkül legfelsőbb királyi kegyelmes jóváhagyásul” az uralkodóhoz felterjesztett. Miután erre hónapokig nem érkezett válasz, a város – mert a „kérdéses nagy vendégfogadó építésének szüksége naponta súlyosan éreztetik” (a színházat a sürgető kérelem nem említi!) – az uralkodóhoz fordult, hogy „a budai építészeti igazgatóság által már átvizsgált, s helybenhagyott terv” és költségvetés alapján megsürgesse az engedélyt. Megjegyezvén, hogy „a téglá s mész már előkészítve lenne”, s az építkezést „legcélszerűbben jövő 847-ki tavasszal mindjárt megkezdhetnék”, ha a „császári királyi” felség, kit „jobbágyi hódolattal legalázatosabban” kérnek, az erre vonatkozó engedély megadását méltóztatná jóváhagyni.

Hogy milyen eredménnyel járt a felség „legalázatosabb szolgálai és örök hűségű alattvalói”-nak levele, arra nézvést nincs adatunk, az azonban bizonyos, hogy az épület alapjait 1848 márciusában tették le, amint erről még az előző év szeptemberében rendelkezett a városi tanács, midőn a szükséges munkálatokra az árlejtés feltételeit megszabta: „Az épület falai jövő évben felemeltetni s fedél alá véteni határozatván, mire nézve kötelesek leendnek a kőműves, kovács s kőmetsző, bádogos, cserepes mesterek jövő év tavasz elején, mihelyt az idő megengedi, munkához fogni”. Az építkezést, melynek ütemtervét is meghatározták („egyébiránt asztalos, lakatos, mázolás, bádogos s üveges munkák, valamint az öntött vasmunkák s egyéb vasszerek 1849-ik évben készítenődők, illetőleg kiszorgáltandók lesznek”), a politikai események miatt, természetesen nem folytat(hat)ták. Erre – miután sikerült megakadályozni, hogy az önkényuralomban az alapokra ne kaszárnya épüljön – csak néhány évvel később került sor; előbb, 1853-ban a vendégfogadó, majd a következő évben a színház is felépült Szabadkán, amelyre a *Magyar Sajtó* 1855-beli tudósítása szerint „az évenként szaporodó építkezések” jellemzőek, s ahol a civilizációt szolgáló munkálatok – „mint kő- és vasutak csinálása, iskolák rendezése, kaszárnyák építése, intézetek fölállítása, melyek vagy hiányoznak, vagy nincsenek

még kellő karba helyezve, továbbá erdőszaporítás, s melyek a város kényelmeihez tartoznak, mint kivilágítás, kövezet, mulató helyek emelése” – a teendők sorába tartoznak. Hogy a város a „polgárisodottság” útjára lépett, bizonyítja az iskolák száma („egy algyimnasium 4 osztállyal, 6 főelemi osztály, jelesen: 4 fi és 2 leány osztállyal, 7 külvárosi alelemi osztály, továbbá egy rajztanoda, egy női kézimunkaosztály, egy 3 osztályból álló úgynevezett ismétlő, melybe ünnepnaponkint a mesterinasok járnak, s végre egy kereskedelmi osztály”), a „nagyobbszerű állandó” színház, vele egy tető alatt egy redutépület, „melyben egy nagyobbszerű bálterem, két ebédlő s egy közkávéház 16 vendégszobával s 9 bolttal létezik”, s ahol legközelebb a „műveltebb osztálynak casinója” is helyt kap, melynek már 1840-ben 185 bejegyzett tagja volt, köztük a városban legismertebb családok (Antunovits, Czorda, Hirsch, Manojlovits, Markovits, Mukits, Pertits, Rudits, Sztipics, Sztojkovic, Vermes, Vojnits stb.) több tagja is.

A SZÍNHÁZ

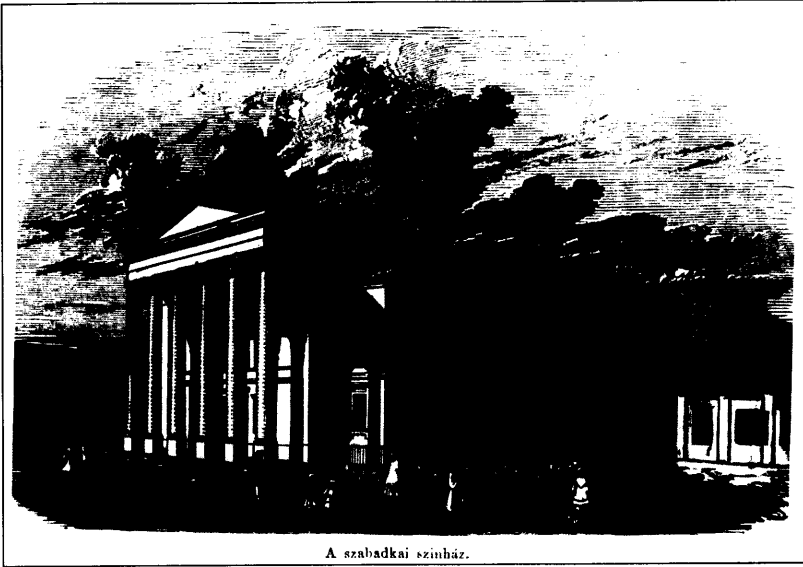
Hogy pontosan mikor fejeződtek be a vendégfogadó építési munkálatai, nem tudni, az viszont ismeretes, hogy a színház építéséről a városi tanács 1854. május 8-án határozott, amikor az elnöklő polgármester, Antunovits Pál indítványára megbízták a „nagy vendégfogadó építésére felügyelő választmány-t”, hogy a színház „tökéletes felépítésére nézve” „érdemben az előleges intézkedéseket” tegye, az építkezés irányításával pedig Manojlovits János alpolgármestert bízták meg. Ennek eredményeként alig egy hónap elmúltával számolt be a városi építészeti felügyelő, Scultéty János, hogy elvégezték a „városi színház tökéletes felépítéséhez megkívántató kőműves- és ács munkák előmérését és költségvetését”, amit bemutatott a tanácsnak, s ezt elfogadva a tanács engedélyezte az árlejtést. Ennek alapján került sor a „megkívántató tölgyfa oszlopok, fenyőfa deszkák, valamint kőműves-, lakatos- vagy kovács- és gibsmunkákra” vonatkozó árlejtési hirdetmény közzétételére, majd a kiválasztott vállalkozókkal a szerződések megkötésére, melyekből az a pont sem hiányzott, mely szerint a város a szerződésben foglaltak (ár, határidő) betartása céljából biztosítást kért. Így például Kladek Márk és István kőművesek lekötötték „a tulajdonukhoz tartozó /az/ 1ső körben 418 és 419ik számok alatt levő két házat és 30 kapa szőlőt”, amely javak felett, szerződésszegés esetében a város rendelkezhet.

A szükséges adminisztratív és jogi formaságok megtételét követően indult meg a már meglevő alapokra (s nyilván falakkal is rendelkező) színház építése. Hogy milyen anyagból mennyit használtak fel, arra nézve nincsenek pontos adataink, az egyes anyagok átvételéről készült jegyzőkönyvi kivonatokból azonban megtudni, hogy „a színházi páholyok és kar-

zat falakhoz tökéletesen kiegészített 10-12 ezer téglára” volt szükség, hogy 272 mázsa meszet vásároltak Mayer József bajai kereskedőtől, hogy 100 kéve nádat, 1551 akó homokot szereztek be, sőt, azt is, hogy mennyit fizettek a fuvarosoknak és a teherhordóknak. De a jegyzőkönyvekből tudni azt is, hogy a páholyok készítésére, dekorációra és a színpad („Játszó hely”) és a nézőhely padlása „elrekesztésére a hideg és zug meggátlása tekintetéből” 600 szál „jó száraz 12/14 // széles két öl (1 öl = kb. 1,8 méter) hosszú 5/4 // vastag deszkát” vásároltak, vagy hogy miután a páholyok elkészítését vállaló pesti asztalosok visszamondták a megegyezést, a város a helybeli ácsokkal bocsátkozott alkuba és egyezett meg. A munkálatok tempójáról is a jegyzőkönyvek tanúskodnak, mivel azok a mesterek, akik eleget tettek vállalt kötelezettségüknek, kérték járandóságuk kifizetését vagy ennek egy részét, ha a szerződés rátájkban történő kifizetésről rendelkezett, s ha kérelmüket a városi építészeti felügyelő és a bizottsági tagként kijelölt képviselők ezt jogosnak találták, amiről jelentést írtak a tanácsnak, s melynek jóváhagyása után a városi házi pénztár a kifizetésre utasítást kapott.

Külön, ám semmiképpen sem mellékes gondot jelentett az épület színházi rendeltetésének, funkciójának biztosítása. Erre a kor egyik legismertebb szakemberét kérték fel és nyerték meg - Telepi Györgyöt, a Nemzeti Színház népszerű komikus epizodistáját, több darab szerzőjét és fordítóját, akiről színjátszásunk konstituálódásában jelesen közreműködő Fáy Andrásról tudjuk, hogy „Valódi gyöngye volt a vándortársulatoknak, mint festő, dekoratőr, gépész, építő, rekvizitőr, tűzfény- és árnyjátékos”.

Telepit, kit a „Játszóhely gépezet, valamint a kurtinák, kulisszák és a többi kívántató festések készítésére” választottak ki, Antunovits Pál polgármester vezetésével városi küldöttség kereste fel Pesten, és előleget fizetve állapodott meg vele, illetve az általa ajánlott mesterekkel, s tette ezt annál is inkább, mert az alku eredményeként a munka „jóval kevesebbe kerülend, mint a már elvben elfogadott költségvetésben felvéve volt”, ahogy a küldöttség jelentését jóváhagyó tanács jegyzőkönyve elégedéssel nyugtázta. A Telepi által készített s a város által elfogadott költségvetés szerint a „színpadi belső szerkezet” (az „Öszves színpadi festések, 12 függöny, hozzávaló vászna, álfalainak, függönyeinek fa- és vasmunkája, mellékdarabokkal és festősegédekkel”, valamint a „Maschineria munka, álfalak szekerei, kötelek, ezekhez tartozó mindennemű fa- és vasmunka, asztalos segédekkel, belbútorzat”) 5100 forinttól 5250 forintig, a nézőhely felszerelése („122 zártszék vasalása, fa-, kárpitos munka”, a páholyok kárpitozása, a mennyezet kifestése, a nagy csillár, a rivaldalámpák, egy négyágú lámpa az előcsarnokban és a „két nagy utcai lámpa”) pedig 2028 és 2195 forint között fog kerülni.

A szabadkai színház.

A Telepivel kötött részletes szerződésből tudjuk, hogy a szerződő vállalkozó „tartozik egy színpadi tervet készíteni”, s város elfogadása után ennek kivitelezését vezetni, továbbá tartozik a „meghatározott mennyiségű és minőségű díszletekhez szükséges kellékeket, úgymint vásznat, festéket megvenni, elkészítését, varrását saját költségén eszközölni, ehhez annyi és oly segéd embereket szintén ennen költségén szerezni, hogy a színház folyó év végével megnyitható legyen”. A 12 egész függönyből az egyik redőzött előfüggöny, a többi pedig egy-egy lovagtermet, úri termet, polgári szobát, oszlopos termet, parasztszobát, tömlöcöt, sötét erdőt, erdős vidéket, várost, kertet és sík pusztaságot ábrázolt, de köteles volt a függönyökhöz tartozó négy vagy hat, összesen ötvenkét álfalat is megfesteni. Továbbá festenie kellett „mellékdarabok”-at is, úgy mint „három rendbeli (=féle) vizet, az egész színpad hátulso utcáján keresztül, melynek egyike partjait is ábrázolja, egy rendbeli hét láb magasságú kőfalat, az egész színpadon keresztül, ehhez alkalmazható várkaput és egy kertkaput rostélyzatra. Két rendbeli galériát (= erkély, árkádos folyosó?) szinte az egész színpadon keresztül érőt, egy emeletes practicabilis (=használatra alkalmas) ajtó és ablakú házat, egy földszinti polgári, egy parasztházat és egy kunyhót, két nagyobb, két kisebb sziklarészletet, négy virágbokrot, négy zöld bokrot, két nagy terebély fát, két kisebb fát háttérbe valót”, s készítenie kellett „egy gyeppadot és egy kőpad idomát, két fenyőfát, két szomorúfűz fát, egy sziklabarlangot, egy rózsalugast, egy zöld lugast”, valamint szökökutat, parasztkutat, egy nagyobb és egy kisebb csónakot, ajtókat, ablakokat, „egy kápolnát, egy közönséges és egy úri kandallót, hat vörös

mennyezetet, négy levegő és három erdő, két sötét mennyezetet”. Ezenkívül Telepi feladata volt a „mellékdíszletek ráházát, vasrészleteit ennen költségén kiállítani, továbbá a függönyök köteleit, a gépezethez tartozó minden csigákat, a csigák lédait, a sűgő házát, a lámpák gépét [...] és az álfalak megett álló lámpatartókat, a súlyegyenlítő terhek tokjait [...], továbbá három sűllyedőt minden hozzátartozó köteleivel együtt elkészíteni”, akárcsak „a 33 páholy közfalai behűzására” szükséges vásznat „szolgálatni”.

Ezekért a munkálatokért Szabadka városa 5000 pengő forint (=1900 előtt népnyelvi megnevezése a használt pénzegységnek) kifizetését biztosította „minden hiány (=levonás) nélkül akkor és oly részletekben, miként azt a munka kiállítása igényelni fogja”.

Így áll az október elsején történt pesti megbeszélést követő tizedik napon immár Szabadkán aláírt szerződésben. És bármennyire is hihetetlen, a szerződés aláírása utáni hetvenedik napon felavatták Szabadkán a színházat, amelynek megcsodált ékessége a „középlámpacsillár” volt. Ezt Telepi ajánlatára Schwendtner pesti bádogos és lámpakészítő csinálta, ahogy a prózaíróként elhíresült Vas Gereben a *Budapesti Visszhang* munkatársaként tudósításában írta: „A lámpának 18 ága nyúlik alá a törzsből, és szép hajlásának mindegyik végén van lámpaszerkezet alkalmazva, melynek mindegyikére egy tejszínű üvegharang van alkalmazva, s eké/p/en a páholsoroktól elvonatik a bántó sugárzat, az üvegharang színezete mintegy átszűrvén a fényt.” A csillár kidolgozása mellett méreteit tekintve is impozáns volt – szélessége majd 2, magassága pedig 3 méter –, 24 lánggal világította be a nézőteret, a színpadi világítást pedig 120 rivaldalámpa adta. Különben a régebben használt gyertyával és olajméccsessel szemben az új színház világítása olajlámpával történt, ami kétségtelenül korszerű volt, jól lehet kevésbé, mint a Nemzeti Színházban már évek óta használt gázvilágítás.

Maga Telepi így írt a színházról a kor egyik legismertebb színészenek, a 48/49-es események miatt a nyilvános szerepléstől éppen eltűnt Egressy Gábornak (aki majd 1857-ben és 1858-ban hosszabb ideig vendégszerepel Szabadkán!): „...a színház szép, legalább az aradit, temesvárit, szebenit felülmúlja. Nem éppen nagy, de célszerű épületecske. [...] a színház szélessége a proscéniumon 31 láb, azaz öt öl egy láb, hátul a belső világa álfaltól álfalig, húsz láb, mélysége hátrafele hat öl, magassága elől 20, hátul 18 láb, azaz a pestinél két lábbal alacsonyabb”.

LATABÁRÉK ÉS A SZÍNHÁZAVATÁS

Miközben épült a színház, a november 27-i jegyzőkönyv szerint, a polgármester, Mukits János, Giefing Vincze képviselők és Czorda Bódog jegyző megbízást kapott a választmánytól, hogy „Latabár Endre színingazgató-

val a város és a közönség érdekei alapján saját legjobb belátásuk szerint szerződésre lépjenek”. S ők december 4-én bemutatták a „városi színház kibérlése iránt Latabár Endre [...] színigazgató úrral kötött szerződést”. Pontos volt tehát a *Hölgyfutár* december eleji száma Vidék című rovatának kishíre, miszerint „Jövő héten Latabár Szabadkára megy, hol a hó második felében a színház Szentpéteri vendégszereplése mellett, miután Kölcsény remek Hymnusa elénekeltetett, a Két Barcsay(?) -val megnyitattik”.

A kilenc pontból álló megállapodás, mely „az újonnan felépült szabadkai színház átengedése, illetőleg átvétele iránt [...] köttetett” a város megbízottai és Latabár Endre között, arra kötelezte a bérlő igazgatót, hogy a város által átadott színházban, melyet az „ahhoz tartozó helyiségekkel, bútorokkal, anyagokkal és szerekekkel” átvett a „f. hó december 16-tól jövő évi március hó végéig saját költségén színelőadásokat eszközöljön”. Ezért az igazgató kötelezi magát, hogy haszonbér fejében a tulajdonos a városnak „minden előadásért három pengő forintot” fizet, s hogy a város által meghatározott napon egy előadást tart, „melynek a költségek levonása után fennmaradó tiszta jövedelme egy a tanács által meghatározandó jótékony célra fog fordíttatni”. Minden többi előadás jövedelme az igazgatót illeti, akinek azonban „semmi szín alatt” sem szabad a város által „meghatározott bementi díjakat magasabbra emelni”. S következik az árjegyzék, amely a legolcsóbb 10 krajcárpengős karzati helytől az első emeleti 16–20. számú páholyokért fizetendő 2 forint 30 krajcár között mozgott. Hogy az árjegyzék külön tartalmazza a 16 előadásra szóló bérletek árát, az a szerződés 5. pontjából következik, amely leszögezi, hogy a félhavi decemberi műsort követően az igazgató köteles bérletet nyitni havi 16 előadásra, a többit bérletszünetben kell adnia. Annak érdekében pedig, hogy a színházat a város megóvja a konkurenciától, kötelezi magát, hogy „a haszonbérleti idő alatt minden a színházon kívüli előadásokért, mutatványokért” az igazgatót az ott befolyó tiszta jövedelem 10 százaléka illeti meg. A színházban, tudjuk a szerződésből, a város évi bérrel és lakással házmestert alkalmaz, kinek szolgálatait az igazgató külön egyezkedés alapján veheti igénybe. Ahogy a bérbevételről, úgy a bérlet megszűnéséről is rendelkezik a szerződés, kimondva, hogy az igazgató mindent „oly jó állapotban, mint átvette, a városnak visszaadni” köteles, és „minden akár szándékosan, akár gondatlansággal okozott károkért, rongálásokért” kártérítést kell fizetnie. Végezetül pedig a jogi és adminisztratív jellegű megkötések után a 9. pont a műsorra és a társulat tevékenységére vonatkozóan megszabja: „Ígérli a bérlő színigazgató, miként minden törekvését és erejét oda fordítandja, hogy előadásaival a közönségnek minél tökéletesebb szellemi élvezetet nyújtván a színháznak jövőjét alapítsa meg.”

Ehhez Latabár Endre rendelkezett megfelelő társulattal, amelyet az eseményre való tekintettel a direktornak sikerült a kor ismert pesti színészeinek (Szentpéteri Zsigmond, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, Komlóssy Ida) vendégszerepléseivel még vonzóbbá tennie. A létszámát tekintve középtársulat minden bizonnyal szinte azonos volt az augusztus végétől december 11-éig Szegeden fellépő 11 férfi, 8 nő és 2 gyermekszínészből álló együttessel, melyről a Hölgyfutár azt írta, hogy „egy a legjobban ellátottak közül”, amin nemcsak azt kell érteni, hogy minden fontosabb szerepkörre volt megfelelő színésze, hanem azt is, hogy bár Latabár együttese nem is a legjobb nevű színészekből állt, de mivel sikerült évekig együtt tartania, képes volt a kor vidéki színészetére még nem éppen jellemző harmonikus („összevágó”, „kerekded”) összjátékra, csapatteljesítményre, minimálisra csökkentve ily módon a vidéki játék legnagyobb fogyatékoságát, a készülletlenségből adódó rögtönzést. S annak ellenére, hogy a XX. századi színészlexikonok, az 1994-es legújabb is, legtöbbjükét alig említik, épp ezért, ám semmiképpen sem függetlenül a mostani szabadkai jubileumtól, idézzük fel emléküket, ahogy a társulat vezető színésze, Molnár György látta őket.

A társulat primadonnája, Felekiné Szárfi Amália, ekkor már érett színésznő volt („beléizmosodott a művészetbe”), aki „a pesti vendégművésznőkkel szemben mindig kiállta a versenyt – sőt némely szerepekben le is győzte őket”. Csencser Natália, ki bár nem volt szép, de „rokonszenves énekhangjával [...] nagyon is kedvelt népszínmű énekesnője volt a vidéknek”, s „kitűnően játszta a drámai naivokat is”, akárcsak a „pajzán fiúkat a francia vígjátékokban”. Latabárné Török Mária a „másod énekesnői szerepeket és a soubretteket adta, ezek mellett a csacska nőket is elég jól elfecsegte”, majd áttért karakterének megfelelően a komikai szerepkörre. Kecskésné, ki „Észes, gondolkodó színésznő volt, amit csinált, arról számot is tudott adni”, a „csöndes természetű szelíd anyákban és nagymamáknban kitűnő, méltóságos volt”. Berzsényi Károly játéka a nagy pesti színészeket idézte („kisebb-nagyobb mértékben csaknem mindegyiket megközelítette!”), kitűnő Tiborc volt, amit a cenzúra miatt a szabadkaiak nem láthattak, de megismerhették „drámai művek hősapa szerepeiben”, látták a *Cidben*, ahol „rendkívüli hatással játszta az ősz apát”. Foltényi Vilmos „volt a társulat gavallér színésze, operától jött a drámához, népszínműhöz; igen jeles operai buffo volt [...], a hóbortos bonvivánokban volt leginkább (a) helyén”. Latabár sógora, Török István volt a „megtestesült komikus [...], komikuma mindig jellemző is volt [...], soha nem hagyta magát a karzat tapsaitól elragadtatni”. A „magyar kántorok, rektorok, esküdtek, házi megbízottak” művészi megformálója, akinek „kezében a legpróbb zsáner szerep is kidomborodott”. A rendezőként is működő Kecskésné

kés Károly sokoldalú színész, aki elsősorban „a kedélyes apákat és jószívű nagybácsikat” játszotta, s legnagyobb sikerei „a nagyképűsködő bamba marquis-k és hercegek voltak”. Németi György „tőről metszett paraszt színész volt, szép magas bariton hangú népszínműénekes”, de „a drámákban is helyét állta”. A krónikás szerepét is vállaló Molnár Györgyöt, ki szökött honvédként csatlakozott Szegeden a társulathoz, Latabár azért szerződtette, mert „inkább karakter hősökre, azaz tragikusra volna szüksége, mint fiatal szerelmes színészre”, s hogy jól ítélte, igazolja, hogy Molnárból, ki később színházalapítóként és látványrendezőként szerzett magának hírnevet, hamarosan a vidék egyik legismertebb drámai (Shakespeare) színésze vált. Az együttes tagja volt még, a szegedi zsebkönyv alapján véljük, Gönczi Soma, Hári János, Molnár József, Szentkúti Mihály, Timár János, illetve Benke Jozefa, Komárominé Csorba Zsuzsánna, Komáromi Ida, Mátyásiné Kárevich Mária, és tartozott a társulathoz kartinító (Laczkó Gergely), táncmester (Zarkavölgyi János), sűgő (Ároki Szilágyi Imre), ügyelő (Török Antal), s volt ruhatárnok, színlaposztó meg cseléd is.

A máig híres színészdinasztia-alapító Latabár Endréről, ki 1851-ben, 1856-ban, 1858-ban és 1863-ban is megfordult Szabadkán, azt őrizte meg az írás, hogy színészként kevésbé, de „Igazgatónak rendkívül módon bevált [...], jó előadásokat tartott [...]. Társulatát rendben tartotta, műsorát mindig a kor színvonalán álló művek töltötték be, és minden új művet meghozatott, emellett a világért sem hanyagolta volna el az eredeti színirodalmat, sőt a klasszikusokat is adatta. [...] Az ő igazgatása mintegy reformáló volt a vidéki magyar színészetre, melynek figyelmét a németről a francia színirodalom felé fordította”.

Molnár György Latabárról írt sorai már nemcsak a direktort jellemzik, hanem a kor színházi műsorára is utalnak. Mielőtt azonban foglalkoznánk a szabadkai színházavatás három és fél hónapnyi műsorával, s ezen belül is elsősorban a színházavatón előadott Jósika-művel, szóljunk arról, amit a legnehezebb felidézni, rekonstruálni – a játék stílusáról.

A negyvenes és ötvenes években fokozatosan változott a színházi játéktípus. Egyrészt, főleg vidéken, még tartotta magát a romantika szavaló-énekli előadásmódja, másrészt viszont a tovább élő patetikus játék ellenében követelményként egyre gyakrabban hangzott el az átélést és a természetességet egyaránt magában foglaló, jelentő motivált lélekrajzi ábrázolás igénye. És a *Két Barcsai* költőiségre hajazó fellengzős stílusával, illetve a romantikában felélesztett, a kor színszerűség elvéhez igazodó krónikás dráma erős érzelmi hatásra törekvő izgalmas jeleneteivel, mint a botránnyal végződő esketési jelenet vagy amikor a két Barcsai a börtönben ruhát cserél, s így menekül meg Mihály, aki azonban a kivégzés előtti pillanatban, hogy megmentse testvérét, váratlanul megjelenik, alkalmat

nyújtott mind a romantikus pátoszra, ami a szerény világítási körülményekkel is összefüggésbe hozható (az előnytelen világítás gesztus- és beszédbeli harsányságra kényszerítette a színészeket!), mind pedig – például a testvéri feláldozást lélektanilag hitelesen ábrázolni kívánó jelenetben – a színészi átélésre.

A *Két Barcsait* Jósika *Bornemisza Anna* című történeti elbeszéléséből írta a negyvenes években divatos, Shakespeare-t idéző krónikás drámák dramaturgiáját követve. Ősbemutatója 1844-ben volt a Nemzeti Színházban, ahol néhány év alatt harmincnál többször játszották. Nem gyakran, de a vidéki színházak műsorán is fel-feltűnt Jósika műve, például Kolozsváron 1845-ben. A színházi évkönyv szerint Latabár társulatának műsorán is szerepelt már 1853-ban Győrött. Így a szabadkai előadás talán inkább felújítás, mint új betanulás volt, annál is inkább, mert mint feljegyezték, Latabár azon ritka direktorok közé tartozott, akinek sikerült évekil megőriznie társulatát.

Hogy miért választották színházavatóul Jósika művét, arra nézvést természetesen nem rendelkezünk megbízható adatokkal, de feltételezzük, hogy az eseményhez illően, s talán kissé tüntetve is az önkényuralom ellen, magyar drámával kívánták felavatni a színházat, miközben tekintettel a politikai helyzetre, ajánlatos volt óvatosnak lenni. A *Bánk bán* még cenzúrázott formában sem jöhetett számításba, vagy nem is akarták megcsonkítva előadni, de hasonlóképpen elképzelhetetlen volt Vörösmarty drámájának, a *Czillei és a Hunyadiaknak*, illetve Szigligeti művének, a *II. Rákóczi Ferenc fogságának* a színrevitele is, holott jellege, tartalma szerint mindkettő megfelelt volna. De tartalmi vonatkozásai miatt Szigligetinek a hatalomvágyról szóló szomorújátéka, a Nemzeti Színházban 1845-ben színre vitt, s éveken át gyakori műsordarabnak számító *Grittire* sem eshetett a választás, ha egyáltalán gondoltak rá. Talán így került sor Jósika művére, amit már játszott a társulat, s amely, ha másért nem, a fejedelem megértő viselkedése, főleg pedig a fejedelemasszony határozott, igazságot osztó fellépése miatt, ami a hatalom iránti, a színház részéről tanúsítandó lojalitást is példázhatta, mindenképpen problémamentes választás volt. Ami Latabár számára, kiről feljegyezték, hogy íróasztalán (ahogy az éjjeli szekrényen a *Szentírás*) miheztartás céljából mindig ott volt Bach belügyminiszter *Theaterordnung*ként elhíresült szabályrendelete, fölöttebb fontos volt. Arra nyilván nem is gondoltak, hogy Jósika műve már tíz évvel korábban, a megírás és bemutatás pillanatában is korszerűtlen volt. A *Két Barcsai*, melynek zenéjét Egressy Béni írta, a romantika első, a nemzeti múlt felé forduló, azt példaként felidéző szakaszát képviselte. A 30-as évektől, elsősorban Széchenyi István fellépésétől a figyelem kevésbé a történelem, inkább a reformokra szoruló jelen és a víziókban megfogal-

mazott jövő felé fordult, amint ezt Kölcsey vagy Vörösmarty költészete, illetve a negyvenes évek új műfajai, a társadalmi dráma és vígjáték (Czakó Zsigmond, Obernyik Károly, Hugó Károly, Nagy Ignác stb.), valamint a népszínmű (Szigligeti Ede) is tanúsítják. Ilyetén Jósika műve megírásakor is, és szabadkai előadásakor is, korszerűtlen volt (jóllehet, az ötvenes évek politikai helyzete, mint Jókai történelmi regényei esetében is, igazolhatta a nemzeti múlt felidézését!), ugyanakkor viszont a kor színjátszói konvenciói szerinti megjelenítés tekintetében, elsősorban vidéken, továbbra is beillett a színházi képbe. Tény viszont, hogy az utókor nem éppen hízelgően ítélte meg Jósika művét. A magyar romantikus dráma történetét áttekintő Vértessy Jenő „az alakok érdektelensége s a tárgy kisszerű volta” miatt marasztalja el a drámát, melyben az „eszés fejedelemasszonynak, a higgadt Barcsay (!) Mihálynak s a vitéz Barcsay (!) Lászlónak elég könnyű a küzdelme az együgyű részeges fejedelem s az ügyefogyott intrikus Gerézdi ellen, csak túlzott lovagiasságuk hozhatja egy perczre is veszedelembé őket”. A drámatörténésznek kétségtelenül igaza van, az azonban nem áll, hogy érdektelen lenne a cselekmény, melyben Apafi Mihály erdélyi fejedelem intrikus tanácsosa, Gerézdi János befolyása alá kerülve beleegyeznek a két Barcsai, Mihály és László fővesztésébe, de a fejedelemasszony, Bornemisza Anna, ki egykor Mihállyal volt szerelmi kapcsolatban, s kinek unokahúga, Zsófi Lászlóba szerelmes (Zsófit Gerézdi saját fiának, Bálintnak nézte ki), a gonosz terv megghiúsítására törekszik. Ennek első eredménye, amikor Bálint és Zsófi kikényszerített esketési jelenetében a nő a pap kérdésére, hogy szereti-e „választottját”, nimmal válaszol. Gerézdi azonban nem mond le tervéről. Szeretné elfogatni a két Barcsait, s azzal a hírral küldi hozzájuk két bizalmas emberét, hogy a fejedelem hívhatja őket. Mihály és László rájönnek, hogy cselről van szó, s ők fogják el a két csatlóst, majd – nyilván demonstrálva, hogy a csel nem sikerült – megjelennek a fejedelmi udvarban rendezett estélyen. Innen távozva azonban elfogják és bezárják őket. Innen Mihály úgy menekül, hogy ruhát cserél öccsével, de a kivégzés előtti pillanatban, hogy öccsét meg-

lemasszonynak, a higgadt Barcsay (!) Mihálynak s a vitéz Barcsay (!) Lászlónak elég könnyű a küzdelme az együgyű részeges fejedelem s az ügyefogyott intrikus Gerézdi ellen, csak túlzott lovagiasságuk hozhatja egy perczre is veszedelembé őket”. A drámatörténésznek kétségtelenül igaza van, az azonban nem áll, hogy érdektelen lenne a cselekmény, melyben Apafi Mihály erdélyi fejedelem intrikus tanácsosa, Gerézdi János befolyása alá kerülve beleegyeznek a két Barcsai, Mihály és László fővesztésébe, de a fejedelemasszony, Bornemisza Anna, ki egykor Mihállyal volt szerelmi kapcsolatban, s kinek unokahúga, Zsófi Lászlóba szerelmes (Zsófit Gerézdi saját fiának, Bálintnak nézte ki), a gonosz terv megghiúsítására törekszik. Ennek első eredménye, amikor Bálint és Zsófi kikényszerített esketési jelenetében a nő a pap kérdésére, hogy szereti-e „választottját”, nimmal válaszol. Gerézdi azonban nem mond le tervéről. Szeretné elfogatni a két Barcsait, s azzal a hírral küldi hozzájuk két bizalmas emberét, hogy a fejedelem hívhatja őket. Mihály és László rájönnek, hogy cselről van szó, s ők fogják el a két csatlóst, majd – nyilván demonstrálva, hogy a csel nem sikerült – megjelennek a fejedelmi udvarban rendezett estélyen. Innen távozva azonban elfogják és bezárják őket. Innen Mihály úgy menekül, hogy ruhát cserél öccsével, de a kivégzés előtti pillanatban, hogy öccsét meg-

mentse, megjelenik. A bonyodalmat a fejedelemasszony oldja meg, bizonyítékokkal leleplezi Gerézdi ármánykodását, amiért jutalmul a fejedelem egy órára átadja neki a hatalmat. Ez elegendő arra, hogy Gerézdit bezárassa, Lászlót és Zsófit pedig összeházasítsa.

Amint a vázlatos tartalmi ismertetésből is kitűnhet, a *Két Barcsai* előadása a szokványhelyzetek ellenére figyelmet lekötő, izgalmas élményt jelenthetett a színház avatására összesereglett helyi és vendégközönség számára. A hatást növelték a történet szempontjából jól megválasztott színhelyek (a fejedelem udvara, a rejtekhelyül szolgáló barlang, a börtön és a vesztőhely), melyekhez a várost festette függönyök közül minden biztonnal felhasználták a tömlőcöt, az oszlopos- és lovagtermet s az erdős vidéket ábrázoló háttérfüggönyöket és a hozzájuk tartozó álfalakat s kellekeket, illetve az olyan borzalmat keltő kép, mint a sziklás vidéken a tűz körüli „haramia tekintetű csoportozat”, a színen vészjóslóan átrepülő bagoly, vagy a titokzatosság izgalmét keltő rejtőzködés formái. Arról, sajnos, nincs tudomásunk, hogy a szöveg előírta ló is megjelent a színen vagy csak Bornemisza Anna viselt lovaglóruhát.

A színházavató fontos dokumentuma a díszelőadás színlapja. Erről tudjuk a szereposztást, többek között azt, hogy a két vendégszínész, Szentpéteri Zsigmond Apafi volt, az ezermester Telepi pedig a kulcsár zsáner figuráját kapta. Barcsai Mihályt a tragikus szerepkörre felvett Molnár György, a fejedelemasszonyt a naivából drámai színésznővé érett Felekiné Szátfi Amália játszotta. Bornemisza Zsófiként a vaudeville-énekesnőből drámai szendévé avanzsált Csencser Natália lépett fel, akit éppen ennek a szerepnek kapcsán fedez fel és dicsér a *Pesti Napló* tudósítója. A kisebb szerepek megformálói Berzsenyi, Kecskés, Török István, Kecskésné voltak, az utóbbi négy évvel később saját jutalomjátékaul választja majd Jósika művét, melyben Barcsai Mihály feleségének epizódszerepét tolmácsolta.

Latabár Endre 1854. december 16-ától 1855. március 31-éig bérelte a színházat. Napra ismert játékrendje tanúsítja, hogy összesen 81 este tartott előadásán a társulat tagjai mellett olykor vendégként a már említett Szentpéteri, Komlóssy Ida és Bulyovszkyné mellett Szigeti József és Jókainé is fellépett. A három és fél hónap műsora változatos, amin az értendő, hogy több mint egynegyede a magyar dráma, a történelmi színművek mellett elsősorban népszínmű és vígjáték (Szigligetitől a *Cigány*, *A nagyapó*, *A két pisztoly*, *a Csikós*, *a Vid*, *a Liliomfi*, *a Szökött katona*, *a Nagyidai cigányok*, *a Fidibus*, *a Gritti* és *a Zsidó*, Szigeti Józseftől az Eötvös-regényből írt *Viola*, *a Szép juhász* és *a Politikus csizmadia*, Czakó Zsigmondtól az *Első László és kora*, *a Kalmár és tengerész*. Kövér Lajostól *A szép marquisnő*, Doppler Ferencről *A két huszár*, *a Vadon fia*, Erdélyi Jánostól a

Velencei nő, Gaál Józseftől a *Peleskei nótárius*, Degré Alajostól a *Bál előtt és után*, Hegedűs Lajostól a *Hazatérték*, Bárány Boldizsártól a *Sajdár és Rurik*, Csató Páltól a *Megházasodtam*, Benkő Kálmántól a *Mikulás*, Tóth Józseftől pedig az *Orgazda*), hogy ennél is több a divatos külföldi, inkább francia, mint német, többnyire tucatmű, bohózat vagy érzelmes történet (Birch-Pfeiffer, Albini, Bayard, Auber stb.), melyek mellett egy-egy Scribe-mű (*Lecouvreur Adrienne*, *Egy pohár víz*), Moreto vígjátéka (*Donna Diana*), Nestroy máig elévülhetetlen bohózata (*Lumpáciusz Vagabundusz*) vagy Victor Hugo drámája (*Angelo*), amit Vörösmarty „nagy színi hatású”-nak említ, kivételes értéket képvisel, és néhány klasszikus szerző műve kapott helyett Latabár társulatának műsorában (Schillertől az *Ármány és szerelem*, a *Stuart Mária*, a *Haramiák* és *Az orléans-i szűz*, Corneille-től a *Cid*, Shakespeare-től a *Romeo és Júlia*, a *Hamlet* és az *Othello*). Ha megnézzük a Nemzeti Színház műsorát, s ezt összehasonlítjuk Latabár repertoárjával, kétségtelen igaz Molnár György megjegyzése, hogy a szabadkai direktor igyekezett beszerezni és műsorra tűzni a legújabb darabokat, egy-egy bemutatója alig néhány hónapot késik a Nemzeti-belihez képest. A klasszikus értékű művek műsorba iktatása elsősorban a pesti vendégszínházakhoz kötődik. Szentpéterit és Szigetit a bohózatok és a népszínművek, Komlóssy Idát és Bulyovszkynét a drámák és melodrámák fő(bb) szerepeiben láthatták a szabadkaiak.

KÉT EPILÓGUS

Az első:

Kétségtelen, hogy Latabár Endre szabadkai működését sikeresnek ítélték, s ilyennek tartja számon a színháztörténet is. A fennmaradt dokumentumok igazolják, hogy minden vállalt kötelezettségének maradéktalanul eleget tett, rendszeresen befizette az előadásenkénti három forintokat a városnak, s a közönség is elégedett volt. Természetes, hogy a következő évben is benyújtotta pályázatát, és bár ebben több változást is ígért, többek között ismert színészek (Egressy Gábor, Füredi Mihály) vendégjátékát és technikai újításokat, a választmány – nem tudni, miért – az ugyancsak jó nevű Havi Mihálynak adta a színházat a polgármester támogatását is bevető Latabár és a Debrecenből pályázó Gócs Ede ellenében.

A második:

Fél évszázaddal később a város drámapályázatot hirdetett, melyhez a Petőfi Társaság biztosította a zsűrit, felújítást eszközölt, s a már több jelentős napi és hetilappal rendelkező Szabadkán számos cikk jelent meg az évfordulóra. Újabb ötven évvel később, a centenáriumra alig emlékezett a vajdasági sajtó. Újabb ötven évvel később még ennyit sem foglalkozott a sajtó ezzel az egyetemes magyar színháztörténetben is fontos jubileummal.

Színészek, rendezőik

Pesti színházi levél

Tendenciákról kéne írnom. Kedves és megtisztelő felkérést kaptam ugyanis: időnként számoljak be arról, mi történik a magyarországi színházak háza táján, milyen fejlődési irányok tapinthatók ki, melyek a fontos bemutatók... A megbízatást elfogadtam, de sem az előző évadok tanulságai, sem az idei csaknem fél szezont látott előadásai alapján pregnáns tendenciákról nem tudok beszámolni. Benyomásokat, élménypillanatokot rögzít emlékezetem, ezeket szeretném az olvasókkal megosztani, s ezekből - talán, idővel - összeállhat valami tendenciaféle is. Mindenekelőtt színészekről szeretnék írni. S persze az ő alakításaikon keresztül meghatározó jelentőségű rendezőkről is, hiszen e két alkotó egymás nélkül sem menne.

*

Néhány hete szólt otthon a telefon, Bicskei Zsuzsa keresett. Hangját felismertem, igen, Daróczi Zsuzsa volt az, aki sok éve eltűnt a látókörömből. Barátomnak tudtam őt is, férjét, Bicskei Istvánt is, de míg Bütyökkel viszonylag gyakran találkoztam, róla csak azt tudtam: hazament Sepsi-szentgyörgyre. S most ez a telefon: hívott, nézzem meg az R. S. 9. pincészházban, új önálló estje van. Néhányan ülünk a parányi nézőtéren, elsötétedik, s egy keskeny fénycsíkban fekete erdélyi parasztruhában megjelenik Zsuzsa. Sokáig nem látszik az arca, leszegett fejjel, kemény mozdulatokkal táncol Lajkó Félix egyik felvételére. Fordul, s hosszú copfja mint zászló csapódik utána. Ujjatlan ruhájából csak vékony inas-izmos karja látszik ki. Mintha egy aratóasszony rituális mozdulatsora jelenne meg előttem. A lépések, a hajlítások felidéznek a hajdani *Pszychében* megismert

mozdulatokat, de most minden szikárabb, keményebb, tragikusabb. Zsuzsa körül aratott a halál, mindenekelőtt édesanyja, valamint kedvenc tanára távozott az élők sorából. Ez adta a végső lökést ahhoz, hogy a már régóta készülődő estje összerántódjon. Tíztételes mű született (Latiatuc feleim, Tetemre hívás, Halottmosdatás, Tusakodás, Hízkelkedés kis haladéért, Lenni még egyszer fájdalomtalan, Zuhanás, Egyetlen boldog pillanat, Tusakodás, Csillagjárás), amely annak a fájdalom különböző fokozatait végigjáró embernek az útját jeleníti meg, aki eljut a meg- és belenyugvásig, az élet újrafelfedezéséig. Kibontja derekáig érő haját, pörög-forog, lehull a fekete, alatta ott a fehér ruha, s ugyanazok a lépések, mozdulatok, amelyeket a bejövételkor megismertünk, a végén mást érzékeltetnek: a gyász életigenlésbe fordul.

Zsuzsa felvette férje nevét, ezért Bicskei, s ezen a néven igyekszik ismét integrálódni a színházi életben. Vannak biztató jelek: Horváth Csaba a Közép-Európa Táncszínháznál, Nagy József a Jel Színháznál keresi a módját: milyen előadásnak lehet alkotó résztvevője Bicskei Zsuzsa. Addig itt-ott – a Vajdaságban is – ez az *Asszonytánc* látható.

*

A szereposztást látva sokan meglepődtek, amikor azt olvasták: Alföldi Róbert *Az ügynök halálának* legendás főszerepét Bodrogi Gyulára bízta. Akik azonban Bodrogit például a Körszínház három évtizeddel ezelőtti *II. Richárdjában* mint Bolingbroke-ot látták a címszerepet játszó Latinovits Zoltán partnereként, nem csodálkoztak, ám ők is elámultak azon a szellemi és fizikai frissességen, amely a színészt a Thália Színházbeli bemutatón jellemezte. Pedig a rendező igencsak megnehezítette a szereplők dolgát, amikor állandó munkatársával, Kentaurrel olyan díszletet terveztetett, amelyben a szoba berendezési tárgyai mellett eltörpülnek az emberek. A színészeknek létrán kell felmászniuk a székekre, az asztal alatt kényelmesen elsétálhatnak, csak ágaskodva érik el az ajtó vagy a hűtőszekrény kilincset, azaz elvette tőlük a kényelmes, megszokott realista ábrázolás miliőérzetét. A tér metaforikus jelzése annak, hogy az embert maga alá gyűri a fogyasztói társadalom, de ennél sokkal fontosabb: ebben a színpadi közegben nem lehet kisrealista stílusban játszani. Itt nem segít a kellék, az asztal melletti ücsörgés, a hűtőszekrény körüli szöszmötölés, itt minden a szereplők közötti létezés elemi megnyilvánulásaira koncentráldik. Alföldi jó pár szerepet kidobott, Bent, Willy Loman képzelgéseiben megjelenő testvérét filmen látjuk, jeleneteket vont össze, cserélt fel vagy hagyott el, s mindezzel azt hangsúlyozza, hogy a darab keletkezésekor „modernnek” számító időbontásos technikával megírt történet: Willy öngyilkossága előtti egyetlen pillanat kitágítása. Bodrogi letisztult,

„eszköztelen” játékában Loman esendő, szánni és szeretnivaló, de a törtétek miatt mégsem felmenthető alak lett, a színész magától értetődő természetességgel váltja a síkokat, érzékelteti, hogy mikor mi játszódik az emlékek és álmok birodalmában, illetve a valóság talaján. Partnerei közül Vári Éva (Linda) és László Zsolt (Biff) az, aki Bodrogihoz hasonlóan maradéktalanul megvalósítja a rendezői szándékot.

*

Alföldi másik rendezése is egy pillanat kitágítása. Az Új Színház-i *Három nővér* címszereplői időződő asszonyok, akik fázósan kuporodnak egy lepusztult, az ötvenes-hatvanas éveket idéző konyhai sparhelt köré, mocskos kotyogóban elkészítik reggeli presszókávéjukat, fémbögréből kortyolgatják a meleg löttyöt, s emlékeznek: ifjúságukra, egy nyárra, katonákra, arra, hogy Moszkvába vágytak. Most is vágnának, de már minek. Az üres színpad jobb hátsó traktusában szeméthalom, a nővérek ide dobálják a múltidézés során előkerülő tárgyakat.

Takács Katalin (Olga), Bánsági Ildikó (Mása) és Nagy Mari (Irina) végig ugyanabban a nyútt ruhában, időződő asszonyként van jelen, míg a többiek olyan korúak, amilyenek akkor voltak, amikor visszaemlékeznek a nővérek. Két idősk között hullámszik a játék, sőt, háromban, hiszen Andrej sorsát is tovább követhetjük: látjuk, amint megöregszik, ahogy felesége magára hagyja, ahogy a testvérei mosdatják le a csaknem magatehetetlen férfit, s végül azt, amikor holttestét elszállítják. Egyvalaki járkál még szabadon az időben: Natasa, aki nem öregszik. Amikor a három öregasszonynak ételhordóban hozza az ebédet, ugyanolyan fiatal, mint amilyen akkor volt, amikor hancúrozik Andrejjel, találkozik Protapopovval vagy elviteti férje holttestét.

Ebben a múltidézésben egyszer csak leereszkedik egy asztal, amely köré ül az első felvonás társasága, s a három nővér az ételhordó edénykeiből, a vendégek a szerviz tányérjaiból kanalazzák levesüket. A harmadik felvonás nagy gyónásjelenetében az ágyak felemelkednek, hintává válnak, és a három nővér mint egy égi játszótéren önfeledten leng, miközben ki-ki kétségbeesetten vall életkudarcáiról.

A színésznők időnként kiállnak a múltidézés jeleneteiből, előrejönnek, és színpadi jelenben mondják el azokat a mondatokat, amelyek szituációból kiszakítva groteszkké vagy még tragikusabbá teszik vallomásukat, illetve elvágyásukat, hiszen a rendező első pillanattól nyilvánvalóvá teszi sorsuk totális reménytelenségét és kilátástalanságát.

A három nagyszerű színésznő megrendítően tiszta, igaz és erős alakításával érzékeny, értő és fegyvelmezett partnere a rendezőnek.

*

Az Új Színház másik előadása is némileg átértelmezett klasszikus: Szergej Maszlobojcsikov úgy vitte színre a Nádasy Ádám fordításában elhangzó *Szentivánéji álmot*, hogy miközben ő szüntelenül a színház színház voltát hangsúlyozza, a néző szürreális álmovilágban érezheti magát. Egy mozgatható dobogó és sok-sok színes párna alkotja a díszletet. A dobogóra mint színpadra fellépő mesteremberek közül a béna eldobja mankóját, és táncra perdül, a habogó tirádákat szaval, a férfiből oroszlánsörényű nő lesz - működik a színház varázsa. De ugyanez a dobogó a helyszíne Theseus és Hyppolita udvartartásának, vagy Titánia és Tompor nászának. Eperjes Károly egy személyben Pukk, Philostratus és Tetófi, aki a kezdő képben két lefátyolozott személytől fehér kesztyűt és csilingelős udvarmesteri, avagy varázshotot kap, s a későbbiekben mint ceremóniamester, ő irányítja az eseményeket. A végén minden elképzelésünk fejre áll, mert kiderül: az, amit láttunk s amit a szereplők átéltek, Tompor és az oroszlánt játszó Vinkli, azaz az igazi Theseus és Hyppolita (egyben az említett rejtélyes alakok) álma volt. Ennek az előadásnak is biztos pontja Hirtling István (aki a Csehov-előadás Andrejét játssza), illetve Takács Katalin (Vinkli), s Tompor volt utolsó szerepe a tragikusan korán elhunyt Bubik Istvánnak.

*

A Nemzeti Színház Shakespeare-bemutatójának egy nagy színész és a technika a főszereplője. Valló Péter a *III. Richárdot* már két évvel ezelőtt megrendezte Szegeden, a Dóm előtt, akkor is Kulka János játszotta a címszerepet. Ott, a hatalmas térben a válogatottan kiváló színészcsapat remek összteljesítménye mellett a színpadi események videoközvetítése, illetve a dráma eseményeit ellenpontozó és a XX. század történelmi-politikai eseményeit felvillantó filmmontázs, a zárt fekete luxusautók és nyitott sportkocsik száguldozása, a mega lóerős motorbiciklik sokaságának „csatája” igazi látványossággá formálta az előadást.

Az alapkoncepció a felújításkor is változatlan maradt, ám ezúttal a rendező a Nemzeti Színház egyedülálló technikai lehetőségeire épített: az emelők és süllyesztők tucatjai szinte folyamatosan, a legkülönbözőbb formációban mozognak le-föl, ezáltal új és új térformák alakulnak ki, ami a shakespeare-i jelenetelés egy lehetséges és adekvát megoldását kínálja. Itt is autókön érkeznek a királyi udvar tagjai, autókkal szorítják sarokba ellenfeleiket Richárdék, a kerékpáros bérgyilkosokat bármikor el lehet ütni, Richárd rémálmában az ifjú trónörökösök szelleme fehér lovon, Lady Annáé fehér cabriolében ülve köröz a háttérben, s amikor a vesztesre álló király egy lóért országát kínálná, füstölgő motorbiciklit tolva hullik el a csatamezőn.

Mindez azonban külsőség, a lényeg: Kulka János káprázató alakítása. Bal lába béna, háromlábú ortopéd bottal biceg, mégis erős, elegáns férfi.

Ellenállhatatlan, amikor Lady Annát egy halottaskocsiban, magára rántva hódítja meg. Híres kezdőmonológját a tévének adott interjúként kezdi, de magára maradva, önmagának fejezi be. Pengeéles intellektus, megtörhetetlen karriervágy, cinizmus, eltökéltség, diplomácia - ez mind benne van Kulka egy-egy gesztusában, dikciója hűvös, tárgyilagos, simulékony, erőt sugalló, s ha kell, indulatos. Ez a Richárd gyenge is mer lenni, néha mármár szánandó, emberi. Akik hajlamosak úgy emlékezni a múltra, hogy akkor bezzeg még voltak nagy színészek, azoknak ajánlom: nézzék meg Kulka Jánost.

*

A Nemzeti Színház legutóbbi bemutatója Zsótér Sándor *Pentheszileia* rendezése a stúdióban. Nem véletlen, hogy Kleist e művének színpadra állítására nemigen vállalkoznak, Magyarországon ez volt az ősbemutató.

Kleist az amazon királynő és Achilleus történetét úgy írta meg, hogy a főszereplők közötti véres cselekményeket többnyire mások elbeszéléséből ismerjük meg, tehát egy alapvetően narratív közlésmódnak kell párosulnia a tettek megjelenítésével. Ez utóbbira alig van érvényes színpadi eszköz, hisz az ábrázolás könnyen válhat naturalista illusztrációvá és patetikus szavalássá.

Zsótérnak a rá mostanában jellemző puritán, a szöveget előtérbe helyező, a mozgás és akciók minimalizálására törekvő stílusa kulcsot adott e különös remekmű megközelítéséhez. Ambrus Mária félkör alapú tere olyan, mint a Feszty-körképé, a felső szint falán lévő romantikus stílusú festménysorozat a trójai háború eseményeit ábrázolja, ez centrálisan tükrözve megjelenik az alsó szint palánkján is, amely keretezi a két főhős jeleneteinek fél-arénaszerű színterét. Benedek Mari ruhái stilizáltak. Az amazonok szoros estélyi ruháján katonakabát, a görög harcosokon a katonakabát alatt szoknyaszerű rövidnadrág. Egyetlen kellék van: egy nagy csokor vörös rózsza, s nemcsak azért, mert e virág sokszor szerepel a szövegben, hanem azért is, mert a rózsák válnak a halál, az öldöklés, a vér, a szerelem, a csók szimbolikus megjelenítőjévé.

Fegyelmezett alakítások, pontosan értelmezett szövegmondás, kevés, de annál hangsúlyosabb mozdulatok jellemzik a színészi munkát. Tóth Orsolya a címszerepben és László Zsolt Achilleusként elképesztő intenzitással él meg a páros tragédiát. Mindannyiuk jóvoltából végre élőben is megismerhető Tandori Dezső érzékletes fordításában Kleist költői drámaszövege.

*

Zsótér az évad elején a Bárka Színházban a német drámairodalom egy másik remekét állította színre: Schiller *Stuart Mária*ját természetesen ezúttal sem szokványos formában képzelte el. A színhely egy olyan parányi zárt szoba, amely leginkább pszichiátriai osztályok vagy elit börtönök

megfigyelőihez hasonlít. Benne egyetlen műtös ágy, a falon hatalmas üvegablak, amely mögött gyakran feltűnnek a dráma főbb szereplői. A rendezés *trouville*-ja: Erzsébet és Mária szerepét ugyanaz a színész, Spolarics Andrea játssza. Fekszik a keskeny, fehér vizsgálóasztalon, néha felül, elfordul, nagy ritkán feláll. Hozzá jön be a többi szereplő, de mindig van, aki kinn marad, aki figyel vagy figyelhet. Nyomasztó légkör, amelyben egy meghasadt lelkű, vagy kétarcú, kétlényegű nő drámai monológja hangzik el: Mária, aki lelke mélyén egy kicsit Erzsébet is, és Erzsébet, aki-ben sok van Máriából.

A koncepció egyetlen kényes pontja a két nő találkozása. Hogyan történhet meg ez egy személyen belül, vagy hogyan lehet ezt a bonyolult pillanatot érzékeltethetővé tenni a nézők számára is. Nincs szerepváltás, nem beszél különböző hangon vagy módon a színész, csak a szövegből lehet szétszálazni, mikor ki szól, hogyan alakul kettejük dialógusa. Spolarics Andrea lenyűgöző alakítását látva, a dráma zsótéri megközelítését tökéletesen érthető, elfogadható, azt is mondhatni: magától értetődő megoldásnak érzi az ember.

*

A Bárka Színház másik különös eseménye Genet *Négerek* című, szintén ritkán játszott (Magyarországon mindössze egyszer) darabjának operai igényű előadása. Balázs Zoltán a tavalyi Weöres Sándor-bemutató, a *Teomachia* után ismét erőt próbáló feladatra vállalkozott, ezúttal a Maladype Színházzal koprodukcióban. Az odeon formájú színházban a játéktér a kör egyik átlója mentén szerveződik: egymással szemközt, a karéjok te-tején helyezkednek el a dráma két ellenpólusát képviselő társadalmi réteg képviselői, a feketék és a fehérek. Genet instrukcióinak megfelelően a gyarmatosítókat színesek, jelen esetben romák, a négereket pedig fehérek, azaz magyarok játsszák. A tér középpontjában egy sír található, ez térbeli ellenpontja az odeon legfelső szintjének: e két helyen tartózkodnak, vagy monoton tempóban járnak körbe a mű főszereplői.

A rendező alaposan átdolgozta a nehezen színre vihető, bonyolult, sokszereplős és meglehetősen didaktikus drámát, s azt az elidegenítettséget, amit Genet szeretett volna elérni benne, a zenei megszólaltatásra bízta. A szerepeket megkettőzte: prózai színészek játsszák a cselekményt, de nem szólalnak meg, helyettük operaénekesek éneklnek Sárny Lászlónak a dialógusokra írt operaszólalatait. Kettős bravúr születik: egyrészt a színészek szájmozgása és az operisták éneke tökéletes szinkronban van, másrészt a kétszer öt szerepet mindössze öt énekes szólaltatja meg, azaz mindenki mindkét térfél egy-egy szerepének kölcsönzi a hangját. Új mű született tehát, amely a százfős nézőtér minden résztvevőjétől ugyanolyan intenzív részvételt követel, mint a játékosoktól. Ebben az értelemben akár artaud-i szertartás vagy egyetlen színházinak is nevezhetném e produkciót.

*

A Krétakör Színház két idej premierje az együttes két arcát mutatja. A tavalyi nagy sikerű *Siráj* után a *Feketeország* ismét politikai színházi produkció, míg a könyv alakban is megjelent drámafolyam, Térey János *A Niebelung-lakóparkja* a kísérletező előadások közé sorolható.

Az előbbinek különös a műfaja, talán SMS-színháznak lehetne nevezni, hiszen sok-sok SMS üzenet alapján születő improvizációkból alakult ki az a „komor, groteszk, szatirikus vízió”, amely világunk számos ellentmondására világít rá. Ezekből a rögzített rögtönzésekből nem dráma, még csak nem is olyan történetmesélő előadás lett, mint amilyen például a *Nexxt* volt, leginkább a *Hazámházám*hoz hasonlítható, de annál is lazább szerkezetű. Hófehér üres dobozt látunk, amelynek minden oldalán sok-sok ajtó van, amelyen ki-bejárnak a fekete ruhás szereplők. A kivetítőn egy-egy politikai hír jelenik meg, s az alatta zajló jelenet, song vagy magánszám valamilyen módon reflektál erre a hírre, így az epizódok, illetve az egész előadás, valamint az olvasható hírek között kialakuló, leginkább kontrasztos viszony adja azt a dramaturgiai feszültséget, amely e produkció lényege, s ami mind egy hagyományos előadástól, mind egy kabarétól gyökeresen megkülönbözteti. Röhög a néző, amikor például egy határon kívülről érkezett magyar menekültet a hazai segélyezők felöltöztetnek, de a szentelenül végrehajtott cselekedetsor végén az agyonöltöztetett szerencsétlen belehal a segítségbe – a kacaj arcunkra fagy, derűs hangulatunk elkomorodik. Jól szerkesztett, pergő tempójú, egyre megdöbbentőbb, nemegyszer drasztikus, szándékosan megbotránkoztató effektekkel élő, a szórakoztatás mezébe bujtatott nyilvános provokáció a *Feketeország*, amely itthon és külföldön egyaránt megtalálja a maga lelkes közönségét.

A Térey-darab tulajdonképpen a Niebelung-mondakör mai parafrázisa, amelyben a gyűrűt nagyipari potenciál helyettesíti, ennek birtoklásáért és profitjának megszerzéséért folyik mai eszközökkel a globális méretű és hatású gengszterháború. Az előadás a budai Vár-hegy mélyében megbúvó, s a II. világháború előtt létesített hadikórház járataiban, helyiségeiben játszódik. Werner Thilo, az együttes német tagja – aki néhány év alatt tökéletesen megtanult magyarul, s például a már említett *Siráj* Trigorinját játssza – mint egy kápóba oltott idegenvezető kalauzolja végig a föld alatti utazáson a közönséget, amely így részese lehet a történetnek. Nem aktivizálják a nézőket, de nem tudjuk kivonni magunkat az eseményekből, hiszen a színészek közöttünk játszanak, a konyhában mellettünk vernek agyon egy szereplőt, a hadikórház hatvanégyes kórtermének pokróccal letakart betegágyain fekvé figyelhetjük a mellettünk, a fejünk fölött, lábunknál, az ágyakon, alattuk és fölöttük zajló harcot, s egy folyóson, két oldalról a falhoz lapuló nézők sorfala között végez egymással a két utolsó-nak megmaradt rivális – mintha Jancsó Miklós *Szegénylegényekjéből* belénk égett nyilvános megvesszőzés jelenete éledne újra.

Az írott mű bravúros verselésével egyszerre idézi a német mítoszt és él a posztmodern minden vívmányával. Ezt a szellemiséget plántálja át színházzá a Krétakör hátborzongatóan hiteles játéka. Kockázatos, hisz nagy a lebukás veszélye, ha valóságosan testközelben kell életszerűen játszani és létezni, de egy pillanatra sem tapasztalható külsődleges színészkedés. A társulat minden színésze ezen a szinten is mesterfokon tudja a szakmáját.

*

Tulajdonképpen ezzel a részlettel zártam volna e beszámolót, ám azon este, amikor a végső pontot akartam kitenni, láttam a Katona József Színház premierjét: Euripidész *Médeióját*, Zsámbéki Gábor rendezését. S ez mélységesen felkavart. Eddig is tudtam, hogy a világirodalom legkegyetlenebb és legsötétebb szerzője a görög triász legfiatalabb tagja, de Zsámbéki előadása ezt végképp igazolta számomra. Rakovszky Zsuzsa újrarendelte a tragédiát, ettől kortárs drámává vált. A metrum megmaradt, a szókincs, a fordulatok maiak. A szöveg jól mondható színpadi dialógus. Khell Csörsz díszlete elhagyatott, kopár görög tengerpartot idéz. A padlót féllöklömnyi fehér kövek borítják, baloldalt kalyiba, amelyet ugyanezekből a kövekből alkotott oszlopok tartanak, jobboldalt kiégett furgon roncsa, mellette villanypózna. Szakács Györgyi ruhái kortalanul maiak. A nézőtéren húzódó hídról feltápaszkodik Szirtes Ági mint Dajka, beszédében a természetesség, a hétköznapiág, illetve a primitív népek szertartásaiban hallható vinnyogó, nyüszítő, állati hangokat utánozó artikulált és zenei megszólalások keverednek. A háttérből Medeia hasonló hangzású fájdalmas kiáltása hangzik. Máté Gábor Jászona olyan szánalmas, mint minden mai férj, aki elhagyja feleségét. A háromtagú női kórus (Bodnár Erika, Pelsőczy Réka, Tóth Anita) kisvárosi piactéren lebzselő asszonyok gyülekezete, egyikük-nél háromlábú táborigi szék, teástermosz, felkészült a látványosságra; a másikuk terhes, a harmadik nadrágos-zakós, ő a határozott, a szóvivő. És Médeia: Fullajtár Andrea. Feketében. Haja a szemébe lóg, mint ló, rúgja-kapálja a köveket, máskor kezével túrja-ássa a kőmezőt. Jajong és sír, tárgyilagos és őrjöngő. Elkerüli a patetikusságot. Igazi szenvedély fűti minden pillanatát. Tragika. Olyan, amilyen a maga idején talán Jászai Mari lehetett; olyan, amilyennek Tőkés Annát láttam. De persze ízig-vérig mai tragika. Hangja több oktávot fog át, ereje pianissimótól fortissimóig terjed, tartása, játéka a méltóságos és nyomorúságos közötti széles skála minden színét felcsillantja. Megrázó előadás megrázó alakítása.

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Harkai Vass Éva

Finom torzítások

Böndör Pál: *Kóros elváltozások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003

Ha úgy tetszik, indulhat ez a jegyzet akár a 11-es jegyében is: Böndör Pálnak (kétnyelvű és gyermekverseket tartalmazó kötetét nem számítva) sorrendben ez a tizenegyedik verseskötete, amely – bár ez nyilvánvalóan csupán véletlen egybeesés – két cikluscíme alatt tizenegy-tizenegy költeményt tartalmaz. És van itt még egy tizeneggyel osztható szám: a kötet anyagába egy-két elvétve bekerült dátumbejegyzésből kiolvasható, hogy a költemények keletkezésének időszaka körülbelül 1998–99-ig vezethető vissza. Innen számítva 2003-ig, e verseskötet megjelenésének évéig közbeesik még egy évszám, 2002, ami a költemények szerzőjének ötvenötödik életévét jelöli (l.: „ötvenötödik ez a nyár...” - *Bandiera rossa*, 38. l.). Ez utóbbi faktum amiatt lép túl pusztán faktum voltán, mert a kötet második verssorozatában éppen az öregségről (pontosabban: az öregedésről, épperről az „ötvenötödik”-ről) esik kiemelten szó.

A valóban alig egy-két helyen feltüntetett évszámok segítségével még egy, a versek keletkezésének körülményeire utaló tény regisztrálható: 1999, a bombák (a versekben több helyütt is megidézett) aláhullásának évszáma. Ez utóbbi különösen a költő terepét képező Újvidéket nem kí-

mélte, s e referenciától, így vagy úgy, nemigen maradhat mentes az ez idő tájt keletkezett/keletkező vajdasági magyar líra. Böndör Pál legújabb kötetének verseibe is folyton be-beúszik a történelmi katasztrófa s az ezt követő romlás és „kóros elváltozások” tematikus-motivikus megidézése, akár szűkebb-konkrétabb, akár bővebb-eltávolabb értelemben. Böndör eddigi költészetéből is ismeretes ez a költői eljárás: a magánéletkör és a történelmi pillanat egybecsúsztatása, a lírai ének egy szűkebb, közelebb és egy tágabb, távolabbi mezőkre kifutó perspektívából való láttatása, pozicionálása. E kettő összjátéka által képződik meg az a fajta lét- és közérzetlíra, amely az életművön belül körülbelül a *Tegnap egyszerűbb volt* című, 1993-as verseskötettől válik hangsúlyosan, sajátos módon felismerhetővé, differenciálhatóvá. E lét- és közérzetlíra legfelismerhetőbb jegyei egy olyan költői konstrukción belül nyilvánulnak meg, ahol a lírai én egyrészt a hétköznapiak, az egymástól alig megkülönböztethető mindennapok csip-csup, semmis kis epizódjairól, eseményeiről (főzés!) tudósít, medítál, másrészt, gyakran ezekből kiindulva jut el egzisztenciális felismerésekig. Pátoszmentesen és melodramatikusság nélkül – ezt mindenképpen fontos hozzátennünk –, minnek folytán e felismerések keserű, ironikus konzekvenciák levonásaként hatnak. Az ide vezető út során azután számos olyan részlet, mozzanat előkerül, bőven lehetne sorolni, idézni őket, amelyek a térségben élők létének, mindennapjainak is egzisztenciális meghatározói. Semmiképpen sem mondható derűsnek az a helyzetkép, amely e poétikai folyamat eredményeképpen létrejött, s az e helyzetképből levonható konzekvenciák sem épp vigaszt keltőek. Derűre tehát nincs sok okunk, üzenik Böndör versei, miként itteni, mostani élethelyzetünkben sem úgy általában, bagatellizálhatnánk el a verstényeket. Ám ne tegyük, mert Böndör lírája épp a bagatellizáláshoz nem nyújt táptalajt: nem tragizál, még kevésbé melodramatikus vagy patetikus, nem az „áldozati beszédmód” s nem a „szimulatív mártíromság” (Losonczi Alpár) tájunkon divatosná vált pozíciójából szólal meg. S mindennek ellenére nem mond kevesebbet, mint a költészet alsó fokain sercegő „nemzetvédő”, „hazafias” versbeszéd (amelyekre példákat, határon innenről és túlról, most inkább nem említenék, különben is eleget preferálják vidéki és nem vidéki, „alkalmi” szavakat). A recept roppant egyszerű (!!!). Mint minden jó költészet, a Böndör-féle versbeszéd is két alapvető tényen nyugszik: szemléleten és költői nyelven.

A mostani versek lírai éneke nem ma született bárány, nem mostanában jött le a falvédőről, pottyant elének egy távoli bolygóról – s nemcsak költőjüknek az előbb idézett versben említett „ötvenötödik nyara” miatt. Az eddigi életmű (egyik) mérföldköveként kijelölhető, már említett, *Tegnap egyszerűbb volt* című verseskötettől kezdődően felismerhetővé váló személyesség, a magánéletkör, a külső „szféráktól” nem függetleníthető ma-

gánszféra spontánabb versbe kerülése folytán, eredményeképp Böndör verseiben megképződik egy jellegzetes, az évek/kötetek során egyre ismerősebbé váló lírai én, aki/amely a mindennapi élethelyzetek semmis részletei és díszletei között mozog, szuszog, tesz-vesz és szöszmötöl, s mormogja közben magánmonológjait. Kissé ügyetlen, kissé esetlen figura ez a lírai én, kissé Don Quijote-ként és határozatlanul sodródik világának történései között („csupa talán vagyok és csupa majdnem” – *Fault!... Már november van, már december...*, 9. l.), nem felhőtlenül, nem a kötetben is idézett másfél mázsányi boldogság közepette, inkább rezignáltan, ironikusan és öniróniával szemléli maga körül a dolgokat s közöttük önmagát. Ebben a világ dolgait rezignáltan, iróniával s magamagát is öniróniával szemlélő lírai énben épeszúsége, az őt körülvevő, fél évszázadnyi zavarosság közepette megőrzött realitásérzéke (humorérzéke!) és tisztánlátása a legmegejtőbb – az, hogy nem hódol be a talmi csillogásnak és álmegeoldásoknak, hogy egy pillanatra sem ejtik rabul, ámítják el a látszatok. Bár a kötet verseinek szövetén Füst Milán-, Kosztolányi-, s főként több ízben is József Attila-szólamok ütnek át, a versek mögött a rezignáció idős Arany Jánosának s az „esztelenül bízom az észben” Nemes Nagy Ágnesének alakja/hangja is felsejleni látszik. (Böndör lírája egyébként is sokat őriz az „újholdasok” lét- és költészetszemléletéből.) A különbség csupán annyi, hogy egyfelől a rezignáció nem fut ki oly hangsúlyosan a vég tudatába, mint Aranyánál egy másféle létpozícióból, másfelől pedig, az észbe, értelembbe, ismeretbe (mesterségbe!) vetett „esztelen” bizalom is – épp a rezignáció folytán – jócskán visszavonódik, aláértékelődik:

(...) Nemrégen mint az öbölben a bója
 nemrégen mint az óra mutatója
 úgy funkcionáltak a mondatok:
 sok jót azért erről sem mondhatok. (...)

(*Bácskai balhé*, 11. l.)

Az effajta lírai én, miként az őt létrehozó költő számára sem adatik meg, hogy épp e kor és térség életművésze lehessen. S akkor mi marad számára/számukra? Életművészet helyett: művészet (újfent Nemes Nagy Ágnes szellemében: „Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhitted: fontos élnem.”), a megszólalás, a (vers)mondat, a versforma, a rím, a metrum „aranyfedezete” – a jól megcsinált vers.

Néhány évvel ezelőtt, ha jól emlékszem, valamelyik Debreceni Irodalmi Napokon elhangzott szöveg egyik szerzője azt nehezményezte, hogy mennyire egysíkú a kortárs magyar líra rímtechnikája, hiszen többnyire a kevesebb költői tudást igénylő s kevesebb esztétikai impulzust reveláló

párrímes megoldásokra szorítkozik. (Azokban az években még nyilvánvalóan nemigen tűnt fel, terjedt el az a fajta költői bravúr alapozó nyelvjáték, amely például Kovács András Ferenc, Tóth Krisztina vagy az egészen fiatal Varró Dániel rím- és ritmustechnikájában, imitatív versnyelvében érhető tetten.) Böndör Pál legújabb verseiben, bár nem hivalkodóak a rímek, mégis fokozottan figyelmet érdemel az a fajta sokszínűség, szinte tobzódás, midőn versszövegeiben fölényes költői tudással próbálgatja végig a pár-, a kereszt- és öllelkező rímek lehetőségeit és különféle kombinációit, akár egyetlen költeményen belül is, tovább éltetve az áthajlással és kettévágott szavakkal, szóelválasztásokkal is nyomatékosított, eddigi költészetéből is ismerős rímhelyzeteket. Rafinált költői játék ez a rímekkel, egyben ironikus viszony is az esztéta vershagyományhoz, egyszerre a vállalás és tagadás gesztusa. Különösen a szonettek nyújtanak lehetőséget e variatív rímtechnikához – miközben maga a szonettforma is rafinált módon variálódik, szerveződik sokféleképpen: hol 4+4+4+2, hol 4+4+6, hol 8+3+3 soros, hol tagolatlan 14 soros strófákból épül fel. De ugyanilyen terepei a rímváltozatoknak és rímváltásoknak a négy- és nyolcsoros strófákból épült, az ütemhangsúlyos, jambikus ritmustechnikával íródott versek is. E kontextuson belül azután külön hatásimpulzust kelt például egy közbeékelésekkel felborzolt, rímtelen hexameter. E rímtechnika rafináltsága és pikantériája abban érhető tetten, hogy nem a szépségelv jegyében, hanem inkább annak ellenében, bár rá emlékezve, képződik meg, kissé (de szándékosan) eltorzítva az esztéta vershagyományt. S itt találkoznak e költészet referenciális hátterét képező (torz) világ disszonanciái a rímhelyzetekből és általában a versnyelvből, a lírai diskurzusból kicsapódó disszonanciával – ha úgy tetszik: a világ „kóros elváltozásai” a líra(nyelv) s az ezt használó lírai én „kóros elváltozásaival”. Miként az egyik költemény már említett rímtelen hexameteireiben vall erről a szerző:

(...) ... Ügyeskedem egyre ha kell ha nem. Azt
hiszem így kell
– meghamisítva az ízeket – írnom a verseim is most.
Hogy ne okozzanak émyelgést s később
gyomorégést
lássék bennük minden másnak mint ami ... volt
már. (...)
(„*Alszik a tábor*”, 21. l.)

A *Kóros elváltozások* fölényes, biztos verskezelése a napjainkban elharpázott dilettáns, hol tragizáló, hol szépogó (vagy mindkét hangnemen regisztrterre egyszerre rájátszó) versezetek közepette költői lecke lehetne –

kicsiknek és nagyoknak. Böndör Pál költészete egyre sorjázó verseskötetei révén az ezredforduló vajdasági magyar lírájának egyik legbiztosabb és legmegbízhatóbb eligazodási pontjává vált. Kár, hogy ezt kevesen tudják, vagy inkább kevesen kívánják tudomásul venni – határainkon belül és kívül is.

Toldi Éva

Van-e hálás utókor?

Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrád, I. 1999, II. 2001, III. 2003

Vannak írók, akik édeskeveset törődnek mással, mint önmaguk menedzselésével és irodalmi díjaik gyarapításával, míg mások élete összefonódik annak az írói és nemzeti közösségnek a sorsával, amelyben élnek. Herceg János az utóbbiak sorába tartozott. Írói attitűdje, emberi habitusa és a véletlenek sorozata ebben egyaránt közrejátszott.

Már első értekező prózai jellegű írása is erre predesztinálja, amelyet legújabban a belgrádi tankönyvkiadó gondozásában megjelent, több mint 2500 (!) könyvoldalon kiadott háromkötetes *Összegyűjtött esszék, tanulmányok* élén olvashatunk. Az impozáns könyvsorozat, amelynek anyagát Pastyik László gyűjtötte össze és látta el jegyzetekkel, időrendi sorrendben teszi közzé Herceg János esszéit és tanulmányait 1928-tól 1977-tel bezáróan. Ez év tavaszán jelenik meg utolsó, negyedik kötete a sajtó alá rendező utószavával, amelyet érdeklődéssel várunk. Annál is inkább érdekel bennünket az anyag felkutatásának módszere, mivel tudjuk, hogy az író első novelláját Hóndy János álnéven 1926. március 11-én publikálta a *Sombori Újságban*, s kissé szokatlannak gondoljuk, hogy első értekező prózai írását csak két évvel később tette közzé, méghozzá kiforrott stílusban, hibátlan logikával és igen fejlett írói öntudatról téve tanúbizonyságot.

Sokatmondó, hogy említett írásának tárgya és címe A jugoszláviai magyar irodalom. Műfaját tekintve vitairat. A budapesti *Híd*ban jelent meg, és benne a tizenkilenc éves szerző az itteni szellemi élet és irodalmi intézményrendszer jellemzőit foglalja össze, érett írói önérzettel reagálva a Péchy-Horváth Rezsőnek a *Pandorában* tett megállapításaira. „Felelősségem teljes tudatában merem állítani, hogy az illető nem tudta, mit ír” – mondja Herceg János, merthogy a cikkíró „csupa dilettánst sorol fel”, s

nincs igaza akkor sem, amikor „a jugoszláviai magyar társadalmat vádolja. »Eszem-izsomra, milliós kártyacsatákra, pezsgős dőzsölésekre, hetekig tartó lakodalmakra és cigányozásra van pénz bőven, de kultúrára nincs« - írja egy helyen. Beszéljen csak Péchy-Horváth egy bácskai emberrel, még a leggazdagabb is visszasírja ezeket az általa említett dőzsöléseket: a »régijó időköt«». Joggal panaszozza fel Herceg János, hogy „a vajdasági íróknak egy napilapban kell meghúzódnium, ahol még nem ismerik a versért járó honoráriumot, és egy jobban jövedelmező hirdetésért kidobják azt a kegyelemből vett verset vagy novellát, ha mégolyan jó is. Ez a lap a Szabadkán megjelenő Bácsmezei Napló, melyet egy sereg tehetséges és tehetős emigráns szerkeszt”, hiszen az első irodalmi folyóirat majd csak négy év múlva, 1932-ben jelenik meg! S jól látja már első írásában azt is, hogy az itteni irodalom létkérdése, sikerül-e önmagát definiálnia, s hogy azt hogyan teszi. Ebből a szempontból szinte lényegtelen, hogy annak, amit feladatul tűz az írók elé - mármint „hogy az utódállamok magyar irodalma kivétel nélkül beleolvadjon az anyaországéba, és gazdagítsa, növelje a magyar szellemiség egyetlen törzsökű fáját” -, néhány év múlva éppen az ellenkezőjét állítja, éppen a regionális értéktudat kialakulását tartja fontosnak.

Lényegesebb, hogy az *Összegyűjtött esszék, tanulmányok* három kötet világosan kirajzolja ezt az utat, gondolkodásának, íróvá érésének folyamatát. Ismeretes, hogy első novelláskötete, a *Viharban* a fiatal írónak igazi alkotói sikert hozott, s nemcsak Szenteleky Kornél és Szirmai Károly dicséretét váltotta ki. Szürrealista szövegeire felfigyelt Németh László is, aki a szövegek szimbolizmusa mögött felizzó, „mágikusan kitüzesedő realizmust” dicsérte. Mindenképpen szerepe volt Németh László kritikájának abban, hogy Herceg János Budapestre költözött szerencsét próbálni. „Ott fog kiderülni, nem vagyok-e csak egy vidéki műkedvelő” - gondolja Budapest felé haladva. Állást kap a Dante Kiadónál, s megjelenik első regénye, a *Tó mellett város* is, ám a viszonylagos létbiztonság és az írói sikerek sem elégitik ki, mindennek ellenére majd háromévi ott-tartózkodás után hazatér Zomborba. „Az írók középkori peregrinusokként felzarándokolnak időnként a közös hazába, aztán alázatosan visszatérnek megint a népük közé együtt élni vele a sorsukat” - mondja életének erről az időszakáról. Ettől kezdve gyökeresen új pályaszakasz kezdődik Herceg János munkásságában. Sorra születnek meg programításai, amelyek a regionalizmus fontosságát hirdetik. Éppen élettapasztalatai teszik lehetővé, hogy Szenteleky Kornél elméletét a couleur locale-ról ne szolgálai módon vegye át. Az út iránya, amelyen fiatal íróként elindult, később a saját nézeti és élményanyaga szerint módosult: a budapesti rövid „kiruccanás” arra volt jó, hogy felismerje, megszenvedje és a maga számára tanulságként vonja le azt az irodalomeszményt, amelyet követendőnek tartott.

Benne van ebben a három kötetben a mindenkori kisebbségi értelmi-ségi sors minden nyomorúsága és szépsége is. Egy kiteljesedett értelmiségi opus, amely korokon és irodalmi ízléseken ívelt át, rendszerváltozásokat regisztrált, s amelyhez hozzátartozott a mindenesség átka, amely gyakorta teszi felszínessé a lélek mélyrétegeinek feltárására elszánt alkotót, de a vidékiség kényelme is: ahogyan a második világháború után a regionális irodalmi központtól, Újvidéktől távol is lehetett irodalmi folyóiratot szerkeszteni, nyomtatottat, majd „hangosat”, vagyis a rádió hullámhosszán hallhatót. Életében harmincöt kötetet jelentetett meg, mégis jócskán vannak olyan írásai, amelyek csak a rádióban hangzottak el, napi- vagy hetilapok tárcarovataiban lelhetők fel, s kötetben most jelennek meg először. Ezek között a legnagyobb érdeklődésre azok tarthatnak számot, amelyekbe rendre a fiatalokat támogatta, teret adott és bizalmat előlegezett nekik. Nem mindig lehetett komolyan venni, amikor fiatal írók köszöntött, néha az volt az érzésünk, kritikátlan ez a szeretet, a befogadó, affirmáló egyéniség elhomályosítja a kritikus éleslátást, de most, amikor egy-egy elfelejtett vagy soha nem hallott írásra akadunk, jövünk rá, hogy rendre figyelni lehetett volna rá. Nem volt sem élcnek, sem íróniának a hiányában, s amit a kritikusok nehézkesen fogalmaztak meg, csoportérdekek vagy irányzatok mentén láttak, azt Herceg János a maga helyi értékén mérte meg, különleges érzéke volt ahhoz, hogy felismerje a fiatalokban azokat, akik majd pályatársai lesznek. Pedig többnyire egy-egy naiv bemutatkozás s az első néhány vers alapján mond frappáns ítéletet, mint például Vass Éváról: „A tehetség nagy ajándék. De csak a talentum nem képes arra, hogy messzire ívelő pályát teremtsen, amelyen majd kifutja magát. Ehhez kell az a bizonyos goethei akarát, amely nélkül minden tehetség meddő marad. Vass Éva, verseinek és vallomásának tanúsága szerint, tud akarni, s ez nagy dolog!” S ilyen csemegéből, rég elfeledett esszéből is van éppen elég a gyűjteményes kötetben. Hiszen még emlékszünk rá, milyen szorgalmasan dolgozott, hogy halála után hetekig hallhattuk jegyzeteit a rádió irodalmi műsorában, a munkát nem bírta a véletlenre: előre felvette irodalmi jegyzeteit.

Az *Összegyűjtött esszék, tanulmányok* hatalmas vállalkozás. Az élő irodalom helyett a hagyományok körébe sorolható munkákat sajtó alá rendezni, szerkeszteni alapvetően más feladat, mint az élő irodalom kiadása. Kivonulást jelent az irodalmi térből, amely felénk még ma is gyakran hasonlít csatatérre, s távlatokat nyit az egykor ellentmondásosnak megítélt életműre. Éppen ezért a könyvsorozat legaktuálisabb kérdése, hogy megváltoztatja-e eddigi Herceg-képünket.

Kétségtelen, hogy Herceg János értekező prózájában sokkal világosabban rajzolódnak ki a novellisztikus-elbeszélő jegyek. Elegáns, szórakozta-

tó stílusa értékelhetőbb, mint korábban volt. Művelődéstörténeti tudása s a könnyedsége vidékünk történetét valóságközelbe hozza, anekdotáival novellai alakokat hoz létre, s megalkotja a vármegyeszékhely, Zombor mítoszát, arisztokratáival, értelmiségi figuráival, iparosáival egyetemben. Közben bemutatja annak a multikulturalitásnak az eleven életét is, amellyel mi már a múltban is csak ritkán találkozhattunk. Igaz, a napokban a mai zombori gimnázium történész igazgatójával beszélgetve szóba került, hogy nem is olyan régen feléjük a francia és az angol számított csak idegen nyelvnek, a magyar és a német nem, azt mindenki beszélte, vagy legalábbis értette. Herceg János műveltségéhez egyébként a szerb és a német irodalom és irodalmi élet követése is szervesen hozzátartozott. Mégis azt értékeljük leginkább, amikor humorral és fantáziával mutatja be a város múltbéli életét, s ilyenkor kissé elbizonytalanodunk: vajon valós élmények vagy olvasmányai, ismeretei voltak a forrása plasztikus ábrázolásának. „A szerb körúton forduljunk egy merész kanyarral a későbbi idők színterére, amikor már a fekete pápaszemes öreg nyomdász sem sétált többé a rózsák között, hanem az utóda köszönt át kocsmázva Kohlmann tanár úrnak a másik oldalra:

- Pálinkás jó reggelt! Fölkoránlott a tanár úr?

Bosnyák Ernő volt a jókedvű köszönő ember, s kurta német pipáját kivette szájából a kellő tisztelet kedvéért, magában már előre nevetve a dorogatóriumon, amelyet a tanár sose mulasztott el:

- Van eme és van ama! De csak mássalhangzó előtt. Különben mindig emez vagy amaz! Ezt jegyezzék meg maguknak a szerkesztő urak! Szarvas Gábor, amilyen harcias ember volt, huszonötöt húzatott volna rájuk ott, ahol nem székel az agy.”

És ugyanolyan jókedvvel olvassuk, ugyanolyan aktualitást látva benne a következő sorokat is, mint amikor először megjelentek: „Neka stupi u tragove oca mu njegovog – fejezte be kötelező ünnepi szózatát öt évvel később Guttman főrabbi az ifjú királyról szólva, s a nagy gonddal megírt és magyarról fordított szónoklatban lelkiismeretesen alkalmazva a genitívust, közben nem értette, miért szörnyülködnek az államnyelvet nála jobban beszélő hitközségi tagok.”

Az elmúlt években változtak az olvasási stratégiák. A feltett kérdésre mégis határozott nemmel válaszolhatunk. Árnyalja csupán, de meg nem változtatja eddigi Herceg-olvasatunkat a most kiadott gyűjtemény.

Más kérdés persze, hogy Herceg János élete és példája ma ismét rendkívül aktuális lehetne. Az irodalom helyzetéről felvázolt kép mintha mit sem változott volna. Herceg János ma mégsem az élő irodalmi hagyomány része. Talán ő az egyetlen írónk, akinek még emlékszobája sincsen, s a szép gondolattal indult Herceg János Irodalmi Díjat is sikerült elbogatellizálnunk, lesilányítanunk.

Értekező prózáját újraolvasva, azt hiszem, ő maga lepődne meg ezen a legkevésbé. Mentalitásunkat ismerve természetesnek tartaná, hogy egészen elfelejtettük, novellástul, regényestül, értekező prózástul. Mint ahogy rohamosan felejtünk el mindenkit. Csak remélni lehet, hogy az *Összegyűjtött esszék, tanulmányok* sorozatzáró kötetének megjelentetésével némiképp ismét az érdeklődés középpontjába kerülhet, ami ösztönzőleg hathat átfogó tanulmányok megírására.

Az írásom elején említett különbség - miszerint mint minden irodalomban, a miénkben is vannak önös és önzetlen(ebb), destruktív és affirmáló egyéniségek - természetesen nem tartalmaz irodalmi értékkülönbséget. De felvetődik bennünk a kérdés: ha az utóbbiak közé tartozókat is ennyire elfelejthettük tíz év alatt, milyen sors vár majd az előbbiekre?

Piszár Ágnes

„A távolságot mint üveggolyót...”

Nagy Abonyi Árpád: *Tükrörcselek*. zEtna–Képes Ifjúság,
Zenta–Újvidék, 2003

Nagy Abonyi Árpád első prózakötetében szinte minden megvan, ami irodalmunk mai állapotát tükrözi: a távlattalanság, amit ha továbbgondolunk, a távolság utáni vágy motívumát kapjuk. A távolság utáni vágy hajtja Nagy Abonyi elbeszélőjét is távoli skandináv tájakra, forró mediterrán vidékekre. Utazásai során szótára fokozatosan gazdagodik, úgyhogy a karcsú könyv végén meg is feledkezünk arról, hogy milyen szűkszavú is ez az író.

Egy irodalom akkor teljes, ha magába fogad idegen áramlatokat, megszűzi benyomásokat, melyek hiányként fogalmazódnak meg benne. A vajdasági magyar irodalomból ma a távolság hiányzik. Igen, szűkkeblűekké váltunk, az elhallgatás prése alatt vergődünk. Ilyen nyomást csak egészen kicsi tárgyak bírnak el, mint József Attila üveggolyója, vagy Nagy Abonyi Árpád prózai miniatúrái, amelyeket mint távolságot nyújt át olvasóinak.

A *Tükrörcselek* című kis prózakötet három jól elhatárolódó részre osztozik. A szerkesztés nem a kronológiát követi, a szövegek megírásának dátumánál fontosabb vezérelv rajzolódik így ki, amely a záró, talán az egyetlen igazi novellának mondható Zentai capriccio című szövegben torkollik. Habár Nagy Abonyi kisprózáit lehet külön-külön is olvasni, az igazi, irodalminak is mondható élményt a szerző kötetben való gondolkodása adja. Az első rész utazástörténetei mintegy előkészítik azt a belső tágasságot,

amely a második, de még inkább a harmadik rész tereibe vezet el. Megfordítva, A mi Gascogne-unk novelláinak távlata Nagy Abonyi Árpád Hollandia-élményére utal.

Nagy Abonyi az emberélet útjának felén, irodalmi reminiscenciákkal a zsebében indul el prózaírói útjára, jószerevel még pályakezdőn. Így „zsengék” és „érett” alkotások egymást váltják a kötetben, és nem látható előre biztosan az író sorsa sem, ami műfaji bizonytalanságában mutatkozik meg. Egyelőre a rövidtörténet dominál a kötetben, klasszikus kisremekében, a Zentai capriccióban azonban már egy egészen jó novellistaként áll elénk, akinek alteregója méltán viselheti Esti Kornél nevét. Kérdés hát, melyik utat választja, merre halad tovább. A férfikorba érvén sikerül-e levetkőznie majd tétováságait?

Nagy Abonyi Árpád kötete a vajdasági magyar irodalom olyan időszakában jelent meg, amikor újból szükség mutatkozik annak továbbértelmezésére. Elég egy szikra, egy kezdő író első jelentősebb tollvonása, hogy rákérdezzünk: honnan jöttünk, merre tartunk. Nagy Abonyi kötetének megjelenése azért is fontos, hogy rámutasson, távlatok nélkül is lehet irodalmat csinálni, ha minden író műhelyében külön-külön is kell megszületnie az irodalomnak. Elmúlt már az az idő, amikor az irodalom „testvérisége” tartott össze író-t olvasót. Az irodalom bezárkózott a magánszférába, s nem biztos, hogy ez kárára válik majd.

Nagy Abonyi hőseinek a cipőjére rakódó por bácskai eredetű, melynek nyomasztó voltát egy kettős lelkű Esti Kornél tudja csak feloldani. A távoli országokat bejárt elbeszélő utazásait felfoghatjuk irodalmi kalandozásoknak is a szűkösségből való kitörés elemi gesztusaként, amiből csak Estiként térhet meg a poros Bácskába. Itt veszi fel az író a hagyomány fonálát, s itt érkezik meg valójában a vajdasági magyar irodalomba is. Érdekes fiatal írónk Kosztolányi-kötődése, amelyben szerzőnk a korai Lovas Ildikóval tart rokonságot. A gazdag belső élet és szűkös külviszonyok kettősége agyon is nyomhatja a fiatal alkotóerőt, de szárnyakat is adhat neki. Nagy Abonyi Árpád Kosztolányi novellisztikájában találta meg a fogódzót, amely formailag is megfelel alkatának.

Nagy Abonyi Árpád törekeny lelki alkata a lírai hangvételő kisformáknak felel meg, amelyek magja azonban mindig epikus eredetű. A mesélés öröme hatja át kisprózáját, amelyben minden megtalált szó csattanó erejű, így könnyen hajlik át a novellaformába. A keveset író szerző ügyel a formai tisztaságra, amely sajátos élményvilágának a védjegye. A külhoni benyomások, irodalmak termékeny hatása egyelőre még személyes jelentőségű, de ha az író megmarad tájainkon, az egész vajdasági magyar irodalom válik majd egy motívummal gazdagabbá.

Gerold László

Hol és/vagy hová?

Görgey Gábor modelldrámájában, melyben a társadalom öt rétegének képviselője – Cuki az alvilágból, A Méltóságos, K. Müller, poltron (középosztálybeli?), Kiss, az intellektuel és Márton, a vidéki – felváltva gyakorolja a hatalmat (K. Müllert kivéve, aki mindenkit kiszolgál), attól függően, melyiküknél van stukker, annak megmutatásánál, hogy az öt szereplő hogy viselkedik akkor, amikor a hatalom az ő kezében van, s hogy akkor, amikor alázatra kényszerül, nem kevésbé lényeges, hogy hol vannak bezárva, illetve, hogy amikor végre sikerül kitörniük, akkor hová mennek/mehetnek, mi van a zárt helyiségen kívül.

Amikor 1988-ban az Újvidéki Színházban (Csiszár Imre rendezésében) színre vitték Görgey kétrészes komédiáját, akkor a rendezés újításaként a zárt helyiségből sziget lett, amint kiderült a zárójelenetben, amikor a szoba falai a magasba emelkedtek, hogy az a bizonyos kint is legalább annyira bizonytalansággal teli, mint a bent veszélyhelyzet volt. Hogy bent miféle veszélyekkel kellett szembenézniük a szereplőknek, azt láttuk, de hogy kint mi vár rájuk, azt csak elképzelni tudjuk. Mert egyrészt a darab erre vonatkozóan nem közöl semmiféle információkat vagy utalásokat, másrészt mert – ebből adódóan – a nézőnek kell behelyettesítenie, hozzáadnia a maga változatát, saját élettapasztalata alapján. Ilyen feladat nem vár(t) a nézőkre a bentet illetően, mivel a színhely esetében nem az a lényeges, hogy szoba-e vagy más, hanem zárt helyiség legyen, ahonnan csak akkor lehet kijutni, ha leakasztják a fejük felett függő kulcsot.

A Hernyák rendezte mostani szabadkai változat azonban a bent esetében is változtat, ahogy a kint vonatkozásában is újít. A stukkerháború nemcsak hogy zárt térben zajlik, de ez a helyiség az alagsorban van, ahogy erre a hatalmas szennyvízcső utal, ugyanakkor a falak a szeméttelpek préselt hulladéktömbjeire emlékeztetnek. S bár a kettő együtt mindenképpen sok, az evidens, hogy a stukkerhősök nem másutt, hanem valahol az élet perifériáján vannak. Következésképpen maguk is roncsok. A zárójelenetbeli rendezői újítás, hogy a szereplők nem a középen levő, nagykapu kinyitása után szabadulnak, hanem egy addig észrevehetetlen kisajtón át préselik ki magukat, de a nagykapu is kitarul, és az erős fényben megjelenik az öt szereplő. Mintegy visszatekintenek küzdelmük színhelyére.

Hogy milyen érzésekkel és gondolatokkal, az nem derül ki. Lehet, hogy a múltat őrző múzeumnak látják a szeméttelplet, lehet, hogy nosztalgiával szemlélik, minden veszély ellenére is jobb volt bent.

Szerbiában mindkét változat lehetséges. Ha a miloševići évekre értendő a szeméttelplet, akkor a szereplők a közelmúlt gyászos napjait idéző hulladékmúzeumra tekintenek vissza, ha régebbi boldogabb évekre gondolnak/gondolunk, akkor pedig nosztalgiával néznek vissza. Vagyis: Hernyák rendezésében nem a kint, hanem a bent a fontos. Hogy kint mi van, nem tudni, csak elképzelhetjük, hogy nem boldogság, nyugalom, rend honol, ha már a szereplők visszatértek, hogy bent mi volt, azt jól tudjuk. Az viszont bizonyos, hogy Görgey komédiáját idő és hely vonatkozásában egyaránt aktualizáló rendezői olvasat nélkül nincs értelme színre vinni.

Amint említettem, Görgey stukkertörténete modelldráma, melyben társadalmi rétegek képviselői lepleződnek le, lett légyen, hogy a hatalom birtokosai vagy a hatalmi terror elszenvetői. Ez a műfaji sajátosság a színeseket arra készíti, hogy az egyes típusokat a társadalmi jellegzetességek mellett egyéni vonásokkal is ábrázolják.

Legmaradéktalanabban ez Pálfi Ervinnek sikerül. K. Müllerje nemcsak az örök poltron prototípusa, hanem egyéniség is a szónak abban az értelmében, hogy függetlenül attól, kinek nyúl be, stílusa, gesztusai mindig alkalmazkodnak az éppen hatalmon levőhöz. A Méltóságosban Katkó Ferenc elsősorban az úri korlátoltságot hangsúlyozza, hatásosan. Mess Attila vidékiként, bár karikírozása nagy sikert arat, zömmel sablonokkal dolgozik, artikulációja zavaró. Szilágyi Nándor az értelmiségiben csak a nyárfalevélrezgésű betojit látja, mutatja, holott a szerep ennél összetettebb. Külön kérdés Szőke Attila Cukija. Nem alvilági alak, hanem szögecses bőrruhás punk. Ennek megfelelően szövege is módosult az eredetihez képest. Egyrészt mai szlenggel teli, másrészt dikciója is alkalmazkodik a figurához. Hiteles. Hogy önisméltódásra kényszerül, az az első rész indokolatlan terjedősége miatt történik.

GÖRGEY GÁBOR: KOMÁMASSZONY, HOL A STUKKER?

SZABADKAI NÉPSZÍNHÁZ

Rendező: HERNYÁK György.

Színészek: SZŐKE Attila, KATKÓ Ferenc, PÁLFI Ervin, SZILÁGYI Nándor, MESS Attila.

Díszlet: Kraut. m. v.; jelmez: JANOVICS Erika m. v.; zene: Hrvoje TIKVICKI-Badžo.

Jegyzet

Bordás Győző

Radioaktív-e Kosztolányi?

Hagyjuk a címben feltett kérdés megválaszolását a végére. Ez a jegyzet ugyanis többre akar válaszolni: arra a sokszor felvetett kérdésre, miért nincs (egyáltalán, vagy akár több) behozatali könyv. Hogy nincs, vagy csak alig van, azt minden könyvvásárló, érdeklődő tapasztalhatja.

Változik a világ, az üzleti meg különösképpen. Mára az is gond, hogy *Magyar Szót* kapok-e Újvidék főterén, vagy Szabadka nagybani piacán, s akkor még hol van Versec, Nagybecskerek, Nagyikinda, Zombor . . ., Szilágyit, Telecskát, Padét vagy Maradékot már ki sem merem mondani. Mert nincs, akár kiírva is olvashatjuk: Itt Magyar Szó NEM kapható. Így, szakmai zsargonban mondva, verzálosan, azaz nagybetűsen: NEM. Ennek a boncolgatásába nem mennék bele, mert abban nem vagyok biztos, hogy e mesterségesen teremtett gondot, némi megértéssel, toleranciával, akár kemény tárgyalásokkal, nem lehetett volna időben megoldani. Nem leckét akarok osztogatni, mert több mint fél évtizeden keresztül magam is egyenesben találkoztam ezekkel a gondokkal.

Maradjuk a könyvnel. Kellene, sőt nagyon is kellene e lelki táplálék, még akkor is, ha csak nagyon-nagyon kevesen fogyasztanák, fogyasztják.

De aki esetleg más lemondás, netán anyagiak áldozata révén mégis?

Az sem tudja, mivel kell számolnia, hogy egyáltalán hozzájusson. Némi bennfentesként és tapasztalatból mondom. Régebben, hogy akár egy könyv is (hivatalosan) bejöhessen az országba, a szövetségi belügyminisztérium engedélyére volt szükség. Értsd – a budapesti Akadémiai Kiadó, a belgrádi Nemzeti Tankönyvkiadó és a Forum Könyvkiadó közös gondozásában megjelent *Szerb-magyar kisszótár* példáját mondom – egy példányt Belgrádban le kellett adni, kitölteni a mindenféle űrlapot, kifizetni az adminisztrációjukkal járó illetéket, a várószobában megvárni a pecsétetes papírt, s akkor indulni a szállítmányozóhoz, a biztosítóhoz, a vámhivatalhoz, a bankhoz...

Végigcsináltuk. Még mosolyogtunk is, hogy most legalább nem kell ENSZ-beleegyezés is, mint amikor a könyveink megjelenéséhez a papír, a festék, az ofszetlemez behozatalához NewYorkból vártuk a beleegyezést.

Mindez elmúlt. Liberalizálódtak a törvények, nem kell se nemzetközi szervezeti papír, se belügyi engedély, se három nyelvre hivatalosan lefordított megállapodás. Elvben minden mehetne olyan simán, mint mikor a nyolcvanas években még évi 300 000 dollár értékű cserekereskedelmet bonyolítottunk le az anyaországgal. S volt ebben újság, folyóirat, könyv, szórakoztató és kevésbé az, a *Népszabadságtól* a *Nők Lapjái*ig, a *Ludas Maty*ig és *Fülesig*, a *Kortárstól* az *Új Íráson*, *Jelenkoron*, *Alföldön*, *Forráson* keresztül a *Tiszatáji*ig, hogy a kiadókat már ne is soroljam, Szépirodalmi, Akadémiai, Gondolat, Móra... Minden, ami csak ott megjelent, úgyszólván másnapra itt volt.

Bár csak tizenöt-húsz évre nyúltam vissza, máris elszaladtak velem a lovak. Bizonyára nem voltak azok olyan szép idők, mint az tudatomban ma megnemesedik, hiszen fordítottak engem is vissza a határról néhány csempészett *Symposion*-számért, Sinkó *Egy regény regényéért*, sőt, újabban, majdnem honi irodalmunk lexikonáért, vagy fordítva, a Terebes Kiadóval közösen megjelentetett Nobel-díjasu(n)k, Andrić *Magyar Musztafájáért*, szívességből hozott tankönyvekért...

És hol vagyunk ma?

Kosztolányinál, például.

Botka Ferenc majd tizenöt évi gyűjtőmunkájának eredményeképp sikerült begyűjteni a *Bácsmegyei Naplóból* Dide 1923 és 1926 között megjelent írásait. Lehet, mert amolyan csuklógyakorlatok ezek, a Kosztolányi-szakértők sem figyeltek fel rájuk, ám érdekes írások, az akkori újság szerkesztője, Fenyves Ferenc Ákom-bákom, Tudja-e? és a most kötetcímmé is emelt Tere-feré rovatcím alatt jelentette meg.

Mi sem természetesebb, mint amikor Botka Ferenc több mint egy évvel ezelőtt Pap Józseffel, egykori iskolatársával felkeresett a majd nyolcszáz lapnyi fénymásolattal, azonnal vállaltuk a kötet megjelentetését. Ér-

telemszerűen közös kiadás készült, ezúttal a pesti Balassi Kiadóval, amelynek vezetője Kőszeghy Péter hasonlóan reagált. A könyv, mármint Kosztolányi Dezső *Tere-feréje* azóta Budapesten meg is jelent, a maga vastagságában, több mint ötszáz oldalon, könyvespolcainkon immár, de... Miért kerül ennyibe? – kérdezik. Majd ezer dinárba (odaát 2700 forint), immáron beleértve az újévtől kötelezően nálunk is fölszámlázandó áfát is.

Nézem a számlákat. A beállítás a vámudvarba ötven euró, kezelési illeték, a szállítmány biztosítása a határig, szállítmányozó idehaza, itt is vámudvarba be- és kiállítás, benzinköltség, a gépkocsivezető két napdíja... Nagyjából mindez ismert eddigi kiviteli s behozatali tevékenységünkből. S az is, mert nem vagyunk EU-tagok, az eddigi három helyett most már öt ilyen-olyan papírra van szükségünk, hogy mindez legális legyen. Rendben. De, amiért e röpké jegyzet írásához fogtam, az abbéli fölháborodásom, hogy miután mindent a legszabályosabban végigcsináltunk s fizettünk, előre természetesen, mert egy ajtó sem nyflik ki, míg a számla nincs lerendezve.

És utólagosan jött még egy. A horgosi határállomáson azt is megvizsgálták, radioaktív-e a küldemény! Márpedig e szemle is pénzbe került, természetesen. A vizsgálat eredményét a számlán nem tüntették föl, csak az elvégzett munka értékét (nem mondom mennyit). S azóta foglalkoztat a gondolat, vajon radioaktív-e Kosztolányi? Bizonyára igen! Mert – hat, számomra legalábbis! Még ma is. Csak – annyi gimnáziumi év után – már a felezési idejét nem tudom kiszámítani.

Krónika

DÍJAK

MAGYAR IRODALMI DÍJ TOLNAI OTTÓNAK - Az immár ötödik alkalommal kiosztásra kerülő Magyar Irodalmi Díjat Tolnai Ottó kapta Költő disznózsírból című, rádióinterjú alapján készült művéért. Beszélgetőtárs Parti Nagy Lajos volt. A díjat, melyhez ötmillió forint jár, február 17-én adják át.

ARANY JÁNOS-DÍJ TARI ISTVÁNNAK - Tari István kapta a Magyar Írószövetség Arany János-díját.

MAJTÉNYI MIHÁLY NOVELLAPÁLYÁZAT - A Lovas Ildikó, Beszédes István, Hózsá Éva összetételű bírálóbizottság a Majtényi Mihály novellapályázat első díját Kopeczky Györgynek ítélte A légyott című munkájáért. A második helyezett Nagy Farkas Dudás Erika Alkalmi vétel című novellája, a harmadik pedig Baráth Katalin Diarium című novellája.

RENDEZVÉNYEK

B. SZABÓ GYÖRGY ÉS A HÍD - Az idei B. Szabó György Napokat a Híd jegyében tartották. November 4-én Újvidéken a Futaki úti temetőben koszorút helyeztek el B. Szabó György sírjára. A központi rendezvényre másnap került

sor Nagybecskerekén. Megkoszorúzták az emléktáblát, majd a Petőfi Sándor ME nagytermében Csáky S. Piroska, a 70 éves Híd című kiállítás szerzője beszélt a folyóiratról, annak jelentőségéről és szerepéről. Bordás Győző a Híd 1950 áprilisi számáról szólt. Szloboda János B. Szabó Györgyről, az emberről beszélt. Németh Ferenc pedig Farkas Geizáról tartott ismertetőt.

ÖTVENÉVES AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR - 2004. november 27-e és december 2-a között többnapos rendezvénysorozat keretében ünnepelték ezt meg. November 27-én sor került a kar első generációjának találkozójára. December 1-jén és 2-án széles körű nemzetközi szaktanácskozást tartottak több szekcióban hazai és külföldi előadókkal Kultúrák találkozása címmel. A Magyar Tanszék tanárai közül előadást tartott Andrić Edit, Bányai János, Csányi Erzsébet, Faragó Kornélia, Káich Katalin, Lánicz Irén, illetve a tanszék vendégeként Timothy Riese bécsi nyelvésztanár, valamint a szerb nyelvi tanszékéről Páll Sándor.

EGYETEMI NYELVÉSZETI NAPOK - December 7-én és 8-án rendezték meg a hagyományos nyelvészeti szaktanácskozást a Magyar Tanszéken. Ez alkalommal a Hatékony nyelv- és nyelv-

vészektoktatás címmel az oktatáshoz kötődő témákat vitatták meg Lánosz Irén, Bagi Ferenc, Cseh Márta, Zeller Erzsébet (Budapest), Rajzli Ilona, Papp György, Molnár Csikós László, Andrić Edit, Duřanka Zvekić-Duřanović, Katona Edit és Marko Čudić (Belgrád), Wacha Imre és Pásztor Kicsi Mária dolgozatai alapján.

IRODALMI MŰSOR BECSÉN - Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének hallgatói (Gaszó Hargita, Hajnal Anna, Holló Karolina, Hugiik Ella, Hugiik Richárd, Orovec Krisztina, Raffai Ágnes és Vékás Éva) Becsén december 16-án a gimnáziumban Nyakig a couleur locale-ban címmel vajdasági írók (Bogdán József, Bordás Győző, Böndör Pál, Deák Ferenc, Fehér Kálmán, Géber László, Gulyás József, Harkai Vass Éva, Jung Károly, Kontra Ferenc, Lovas Ildikó, Németh István, Pap József, Pressburger Csaba, Tolnai Ottó, Végel László, ifj. Virág Gábor) műveiből készült összeállítással (Faragó Kornélia) léptek fel.

ÚJ FOLYÓIRAT - A Sikoly irodalmi és művészeti folyóirat a muzslai Sziveri János Művészeti Színpad gondozásában lát napvilágot. A folyóirat első számában többek között egy tanulmány olvasható Sziveri János életéről és munkásságáról Heinermann Péter összeállításában, valamint öt vers a költő opusából; továbbá megtalálhatjuk még benne Nettitia K. Froese, Tóth Béla, Lénárd Róbert, Szógi Csaba és Nagy Farkas Dudás Erika prózáját, Sáfrány Attila esszéjét, Horváth Zsolt, N. Czirok Ferenc, ifj. Rácz László és Kónya-Kovács Otilia versét; Bába Zoltán mikromeséit, Perica Markov és Charles Bukowski verseit; Rózsa Róbert Király Ernő zeneművészről, valamint David Cronenberg, kanadai filmművészről írt esszéit, Sándor Zoltán Charles Bukowski, amerikai író munkásságáról szóló tanulmányát,

továbbá ifj. Rácz László művészetéről és életéről N. Czirok Ferenc, Tóth Livia és Kónya-Kovács Otilia írását. A számot teljes egészében ifj. Rácz László alkotásaival illusztrálták.

TERE-FERE BUDAPESTEN - December 9-én a budapesti Magiszter Könyvárúházban bemutatták a Tere-fere című kötetet, amely Kosztolányi Dezsőnek a szabadkai Bácsmegyei Naplóban 1923 és 1926 között publikált írásait tartalmazza. A könyv szerkesztője Botka Ferenc irodalomtörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum nyugalmazott igazgatója.

NÉMETH ISTVÁN, BORDÁS GYŐZŐ ÉS KALAPIS ZOLTÁN TOPOLYÁN - December 17-én mutatták be Kalapis Zoltán Életrajzi kalauz című háromkötetes lexikonát és Lentségi arcképcsarnok című művét, továbbá Németh István Lélekvesztőn és Hegyalja utca című könyvét, valamint Bordás Győző Ténta és repsz s Katonaszőkevény című könyvét.

DNS-BEMUTATÓ - December 8-án a DNS kulturális folyóirat 2. számát mutatták be a Sebesség című performance keretében Újvidéken a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégiumban.

KÖNYVBEMUTATÓ BUDAPESTEN - December 8-án az Írószövetség klubjában Mák Ferenc bemutatta Vajda Gábor Próza és idea című tanulmánykötetét, amelyet a tóthfalusi Logos kiadó jelentetett meg.

BOGDÁN JÓZSEF SZEGEDEN - December 14-én a szegedi Millennium Irodalmi Kávéházban Bogdán József szerzői estet tartott.

SINKOVITS PÉTER: ARAGÓNIAI GALAMBOK - Sinkovits Péternek, a Magyar Szó újságírójának új verseskötetét, az Aragóniai galambokat decem-

ber 22-én mutatták be Zentán. A szerzővel Virág Ibolya, a magyarkanizsai könyvtár igazgatója, valamint a szerkesztő, Beszedes István beszélgetett. Az esten Verebes Krnác Erika olvasott fel a versekből.

SZÖGI CSABA: DRÓT - December 15-én mutatták be a zentai Alkotóházban Szögi Csaba Drót című regényét. A bemutató elején fellépett az akkor debütáló Makulatlan Molekulák együttes.

VOLT EGYSZER EGY SZÍNHÁZ... - December 20-án, Topolyán a Városi Könyvtárban Volt egyszer egy színház... című rendezvényen a városban 1949-től 1959-ig működő Járasi Magyar Népszínházra emlékeztek a színház egykori színészei, színháztörténészek, pártfogók (Káich Katalin, Bancsi Ildikó, Karna Margit, Süveges Eta, Gyurcsics Erzsébet, Kiss Ferenc, Kollár Péter, Barácius Zoltán, Virág Gábor és Franyó Zsuzsanna).

VILLANÁSOK AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZBAN - December 4-én az Újvidéki Színházban szerepelt a szegedi Villanások Mentális Színház. A társulat előadásainak érdekessége, hogy nem előre elkészített darabot mutatnak be, hanem a helyszínen születő ötleteket adják elő.

NÉGYÉVES AZ IZBA - Az újvidéki Izba független művészeti társaság fennállásának negyedik évfordulóját ünnepelte a Vasút utca 4-es szám alatti galériájában, ahol Szombathy Bálint Szigorúan titkos című performance-át láthatta a közönség.

MEGJELENT

Szeli István: Tájékp- és portrévázlatok Zenta honlapjára című tanulmány- és esszékötetete. - Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004.

Tere-fere - Kosztolányi Dezső írásai a Bácsmegeyi Naplóból 1923-1926. Szerkesztő: Botka Ferenc. - Balassi Kiadó, Budapest-Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004.

Harkai Vass Éva: Rések és korosztályok című tanulmány- és kritikakötete. - Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2005.

Fischer Jenő: Egy évtized krónikája - 1944-1994-2004. - Magyar Szó Lapkiadó Kft., Újvidék, 2004.

Ágoston Mihály: Államneveink írás- és ejtémódja - Köznyelvünkben használt mai államneveink. - „Kilátó Könyvek”, Magyar Szó Lapkiadó Kft., Újvidék, 2004.

Burány Nándor, Dudás Károly, Németh István, Tari István: Szórványban. - Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004.

SZÍNHÁZI BEMUTATÓK

Újvidéki Színház, december 3. - Heinrich von Kleist: Az eltört korsó. Rendező Hernyák György. Szereplők: László Sándor, Magyar Attila, Elor Emina, Puskás Zoltán, Krizsán Szilvia, Giricz Attila, Kovács Nemes Andor, Figura Terézia, Ferenc Jutka m. v., Jaskov Melinda, Pongó Gábor f. h., Huszta Dániel f. h., Molnár Róbert f. h.

Szabadkai Népszínház, december 20. - Brandon Thomas: Charley nénye, zenés vígjáték. Rendező Mezei Zoltán. Szereplők: Vicei Natália, Mess Attila, Ralbovszki Csaba, Pálfi Ervin, Katkó Ferenc, Szőke Attila, Gál Elvira, Fridrik Gertrúd, Pesitz Mónika, Szilágyi Nándor, Kovács Károly, Darko Mačković, Fehér Attila.

FILM/TÉVÉ

MAGYARKANIZSAI FILMEK BELGRÁDBAN ÉS ÚJVIDÉKEN - December 9-én az újbelgrádi Egyetemista Köz-

pontban, december 20-án pedig az Újvidéki Művelődési Központban magyarokanizsai filmeket mutattak be. A közönség láthatta az Iván Attila és Bicskei Zoltán által rendezett *Opus a síkságról* című alkotást, amely Nagy József színházi rendezőt mutatja be; a *Tűzönjárást*, amely Csáth Géza Frigyes című novellája alapján készült, és végül *A Kanizsai Jazzfesztivál 10 éve* című filmet, amelyet ifj. Apczi Jenő és Csubriló Zoltán rendezett. December 21-én Újvidéken még a Nagypáti Kukac Péter mennyemenetele című filmet is bemutatták.

TOLNAI OTTÓ A PALACKPOSTÁBAN - Az M2 Palackposta című műsora december 5-i adását teljes egészében Tolnai Ottónak szentelte. A *Tűszúrások* című filmet a Délvidéki Alkotócsoport tagjai, Fejős Csilla és Iván Attila készítették.

ZENE

KINKA RITA ÉJI ZENÉJE - Kinka Rita neves zongoraművész december 20-án szülővárosában, Szabadkán koncertezett. A koncerten a Városháza dísztermében olyan zeneszerzők zongoraművei hangzottak fel, amelyeket az éjszaka hangjai ihlettek meg.

HATODIK ÚJVIDÉKI JAZZFESZTIVÁL - November 24-e és 27-e között rendezték meg a hatodik Újvidéki Jazzfesztivált.

MOSZKVAI ÉS IZRAELI MUZSIKA ÚJVIDÉKEN - Az újvidéki zsinagógában november 25-én Szergej Kuznyecov fiatal moszkvai zongoraművész lépett fel. Szkrjabin, Rahmanyinov és Ravel szerzeményeiből játszott válogatást. November 26-án az újvidéki városháza dísztermében a Tel-Aviv trió mutatkozott be. A három fiatal izraeli művész, a 26 éves Jonathan Aner (zongora), a 22 éves Matan Givol (hegedű) és a 25 éves Ira Givol (gordonka) 1998-ban alakította meg a triót. Számos nagy sikerű koncertet adtak együtt, de egyénenként is gyakran szerepelnek a hangversenydobogók.

KIÁLLÍTÁS

PENOVÁC ENDRE: HÚSZ ÉV KÉPEI - December 3-án a szabadkai Képzőművészeti Találkozóban nyílt meg Penovác Endre retrospektív kiállítása *Húsz év képei* címmel. A tárlatot Bela Duranci és Léphaft Pál nyitották meg. Fuvolán játszott Lévai Aksin Laura.

NOVÁK Anikó összeállítása

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Bányai János
Bordás Győző
Böndör Pál
Gordana Ćirjanić
Danyi Zoltán
Debreczeni Attila
Egyed Emese
Faragó Kornélia
Gerold László
Harkai Vass Éva
Hász-Fehér Katalin
Lovas Ildikó
Nánay István
Novák Anikó
Orovec Krisztina
Piszár Ágnes
Ivana Ristov
Spiró György
Toldi Éva
Virág Zoltán

A fedőlapon:

Anton Pilgram kőfaragó
önportréja (1515)

Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja, az Illyés Közalapítvány
és Újvidék város önkormányzata támogatta.

120

híd

www.hid.hu

ISSN 0350-9079

9 770350 907007